

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда

УДК 371.2:378.09(575.2)(043.3)

СУЛАЙМАНОВА ГУЛЬНУРА ЖОЛДОШОВНА

**КОНЦЕПТУАЛДЫК КАРТАЛАР АРКЫЛУУ БОЛОЧОК
МУГАЛИМДЕРДИН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
(англис тилин окутуунун мисалында)**

13.00.01– жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
ДИССЕРТАЦИЯ

Илимий жетекчи:

Момуналиев Сатканбай

педагогика илимдеринин доктору, профессор

ОШ– 2024

МАЗМУНУ

МАЗМУНУ.....	2-3
КИРИШҮҮ.....	4-11
1-БАП. БОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМДЕРИНИН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА АДАБИЯТТАРГА ОБЗОР.....	12-39
1.1 Баалуулуктар, улут, улуттук баалуулуктар жөнүндөгү теориялык окуулар жана алардын билим берүү жана тарбиялоо жараянындагы орду.....	12-24
1.2 Келечек муундун улуттук баалуулуктарын калыптандырууда кыргыз элдик педагогиканын потенциалы	24-36
Биринчи бап боюнча корутунду	37-39
2-БАП. КОНЦЕПТУАЛДЫК КАРТАЛАР АРКЫЛУУБОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМДЕРИНИН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ.....	40-96
2.1. Концептуалдык карталарды колдонуу аркылуу англис тилин окутуу практикасынын педагогикалык изилдөө методдору.....	40-44
2.2 Болочок мугалимдердин кыргыз улуттук баалуулуктарын англис тилинде билүү деңгээлин аныктоо	44-60
2.3 Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу калыптандыруунун модели педагогикалык шарттары.....	60-89
2.4 Концептуалдык картаны түзүү каражаттары жана программалары.....	89-96
Экинчи бап боюнча корутунду.....	97-98
3-БАП. КОНЦЕПТУАЛДЫК КАРТАЛАР АРКЫЛУУ БОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМДЕРИНИН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА	

ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИН ЖЕКЕ	
ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН ЖЫЙЫНТЫГЫ	99-149
3.1 Педагогикалык экспериментти уюштуруу.....	99-119
3.2 Манас эпосун жана белгилүү манасчыларды концептуалдык карта менен үйрөтүү	119-126
3.3 Концептуалдык картаны колдонуп улуттук баалуулуктарды калыптандыруу боюнча изилдөөнүн анализи.....	126-134
3.4 Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарын талдоо жана практикалык сунуштар.....	135-147
Үчүнчү бап боюнча корутунду.....	148-149
ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ	150-152
ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР	153-153
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ	154-172
ТИРКЕМЕЛЕР	173-220

КИРИШҮҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Ар бир улуттун, элдин туу туткан, төп көргөн, алмуздактан бери аздектеп, эненин сүтү, бешиктеги ыры менен атанын кеби, нарктуу санжыралары жана укумдан-тукумга, атадан-балага сакталып, өтүп келе жаткан баалуулуктары бар. Баалуулуктар руханий жана заттык болуп бөлүнөт. Кыргыз элинин муундан муунга өтүп келе жаткан баалуулуктары арбын. Биздин тарыхыбыз, тилибиз, динибиз, маданиятыбыз, салт-санаабыз, тарыхый эстеликтерибиз ушуга окшогон көптөгөн баалуулуктарга байбыз. Бирок доор алмашкан сайын, баалуулуктар өзүнүн маанисин жоготуп, коом өзгөргөн сайын баалуулуктарга болгон көз караштар өзгөрүп бара жатат. Ааламдашуу заманында, интернет доорунда кыргыз эли, бир коомдук башкаруудан экинчи коомдук жолго түштүк.

2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында белгилегендей [162] Кыргызстан башка үлгүгө негизделген кайсыл бир өнүгүү моделин көчүрүп албоого тийиш. Биз көп кылымдык тажрыйбага жана каада-салттарыбызга негизденип, материалдык баалуулуктардан жогору болгон руханий баалуулуктарга, адамдык мамилеге, үй бүлөгө, маданиятыбызга таянып, жаңы миң жылдыктагы кыргызстандыктын идеологиясын түзүү менен өз жолубузду басып өтүүгө тийишпиз. Бул адамдын жана жалпы коомдун максаттуу өнүгүүсүнүн негизги жолу болуп калат. Мына ушуга байланыштуу улуттук баалуулуктарды аздектеген билимге, көндүмдөргө жана маданиятка ээ болгон кесип ээлерин даярдоо - маанилүү милдеттердин бири болуп саналат.

Изилдөө темасынын иштелгендиги. Кыргызстандын белгилүү педагогдору И. Бекбоев (2010), Б. Апышев (1993), С. Рысбаев (2014), С. Байгазиев (2012), А. Алимбеков (1996), С. Иптаров (2013) ж.б. келечектеги мугалимдерди тарбиялоодо элдик педагогиканын орду орчундуу экенин белгилешет. Х. К. Карасаев (1987), А. Акматалиев (1993), Р. Ачылова

(1982), Ж. Жантаев (2015), дагы башкалар кыргыз улутунун баалуулуктары боюнча көптөгөн эмгектерди жазышты.

Азыркы кезде Кыргыз Республикасынын Президентинин «Инсандын руханий, адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө» [163] жарлыгы жана «2021-2026-жылдары Кыргыз Республикасында Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун өнүктүрүүнүн концепциясы жөнүндө» жарлыгы [164] окуучуларга, студенттерге улуттук баалуулуктарды калыптандырып билим берүү актуалдуу болуп жаткандыгын илимий адабияттарды талдоо дагы көрсөттү.

Жаштардын адеп-ахлактык маданиятын калыптандыруу маселелери, Н. А. Асипованын (1993), эмгегинде каралган, мында ар бир инсандын этикалык жүрүм-туруму, адеп-ахлактык маданияты улуттар аралык мамилелерде, маданияттар аралык байланыштарда негизги ролду аткаарын баса белгилейт. А. С. Байтокова (2020), Ч. Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу процессин изилдеген. А. Б. Батыркулова (2021), орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуу менен биз ким элек жана кайдан келдик?- деген суроолорго жооп издеген.

Н. А. Асанбекова (2021), жогорку класстарда кыргыз тилин окутууда этнопедагогиканын негиздерин аныктаса, М. И. Мамырова (2015), элдик салттар менен окуучулардын баалуулук багыттарын калыптандыруунун педагогикалык шарттарын айкындаса, К. А. Таирова (2021), кыргыз жазуучуларынын көркөм чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоону изилдеген.

Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында [162] тил саясатына өзүнчө көңүл бурулган. Аталган Стратегияда келечекте атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн негизги фактору катары Кыргыз Республикасынын жарандарынын бир нече тилди билүүсүнө шарт түзүлүп, кыргыз тилин мамлекеттик тил катары колдонуу чөйрөсү кеңейип, мезгил

талабына жана коомдук муктаждыкка ылайык мамлекеттик тилди өркүндөтүү иши жолго коюлары көрсөтүлгөн.

Атап айтсак, Эргешалы кызы Айчүрөк (2017), өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоону, М. К. Алишова (2021), англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде, салыштырып изилдөөнү сунуштаган. Н. М. Карыбекова (2017), ЖОЖдордо кош тилдүүлүктүн негизинде чет тилдерди үйрөнүүнүн илимий-теориялык жана педагогикалык шарттарын аныктаса, А. А. Жолчиева (2014), кыргыз мектептеринде англис тилин үйрөтүүдө окуучуларга коммуникативдик компетенцияны калыптандыруу, Н. А. Абдыбекова (2019), англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин көп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттарын изилдеген.

Англис тилин окутуу боюнча Г. В. Рогова (1975), Г. В. Елизарова (2005), И. А. Зимняя (1985), Г. Т. Прокументова (1997), С. Г. Тер-Минасова (2000), Т. К. Цветкова (2013); интерактивдүү окутуу боюнча В. Ф. Шаталов (1989), Р. М. Абдулов (2014), концептуалдык картаны колдонуу боюнча Д. Аузубел (1968), Дж. Новак (2008), Д. Б. Говин (1984), В. Трохим (1989), Е. Тарикани (2000), Д. Дансероу (2005), М. Е. Бершадскийлердин (2011) эмгектеринде когнитивдик жана концептуалдык анализдин методикалары чагылдырылган.

Чет тилин окутууда концептуалдык картаны колдонуу аспектиери чет жана коңшу өлкөлөрүнүн окумуштуулары тарабынан изилденгендигин дагы илимий булактарды талдоо көрсөттү. С. В. Тумский (2015), англис тилиндеги рекламалык тексттерди концепт карта менен берүүнүн натыйжалуу жактарын көрсөтсө, Г. Б. Чолпонкулова (2015), «Сөз» - концептинин негизинде кыргыз жана түрк тилиндеги концептуалдык талдоонун негиздерине токтолсо,

А. Ю. Антонов (2016), жалпы билим берүү орто мектебинде чет тилин тереңдетип окутуу жараянында концептуалдык картаны колдонуу технологиясын түзүү маселелери боюнча изилдөө жүргүзгөн.

Д. Соммерс (2009), концептуалдык карталар аркылуу болочок мугалимдердин билим алуусун, окутуу практикасын жана рефлексиялык жараяндарды изилдөөнү айкындаса, Дуа-Амир-Хафес (2018), концептуалдык карталарды терең түшүнүп окууга көмөкчү катары колдонууну көрсөтсө, М. К. Ахлберг (2013), концептуалдык карталар үйрөнүүнү, ойлонууну үйрөтүүнү жана изилдөөнү өркүндөтүү мүмкүнчүлүгү бар метод катары сунуштаган. Алардын арасында биздин изилдөөбүзгө жакыны

Л. А. Селиванованын (2023) «Интеллект-карта в обучении и воспитании школьников» аттуу илимий изилдөөсү.

Жогоруда белгиленген изилдөөлөрдө болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу калыптандыруу маселелери изилденбеген. Изилдөөнүн темасы төмөндөгүдөй **карама-каршылыктардын негизинде аныкталды:**

– жогорку окуу жайларында англис тилин окутууда улуттук баалуулуктарды калыптандыруунун зарылдыгы менен аларды чечүүдөгү окуу-тарбия жараянынын педагогикалык мүмкүнчүлүгүнүн жетиштүү аныктала электиги;

– ааламдашуунун алкагында илимий -техникалык прогресстин өсүшү, саясий, маданий чектердин кеңейиши менен жаш муундардын, алардын ичинде болочок мугалимдердин англис тилин окутууда улуттук дөөлөттөргө карата көз караштарынын концептуалдык карта аркылуу изилденбегендиги; «Концептуалдык карталар аркылуу болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун педагогикалык негиздери (англис тилин окутуунун мисалында)» деген теманы тандоого түрткү берди.

Диссертациялык иштин илимий изилдөө иштеринин тематикалык планы менен байланышы. Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк

тилдер жана маданият факультетинин англис тилин окутуунун методикасы кафедрасынын, педагогика жана психология факультетинин педагогика кафедрасынын, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых жана филология факультетинин англис филологиясы кафедрасынын илимий иштеринин планы менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты: болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу калыптандырууну аныктоонун педагогикалык негиздери.

Максатты ишке ашырууга төмөндөгүдөй **милдеттер** коюлду.

1. Жогорку окуу жайынын болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун теориялык жана практикалык абалын талдоо;

2. Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталар аркылуу калыптандыруунун педагогикалык шарттарын, теориялык моделин иштеп чыгуу;

3. Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталар аркылуу калыптандыруу технологиясын эксперимент аркалуу аныктоо;

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы жана теориялык баалуулугу:

-Гуманитардык илимдердеги «баалуулук», «улуттук баалуулук», «концепт», «концептуалдык карта», «конструктивизм», «элдик педагогика», «этнопедагогика» түшүнүктөрүнүн маани-маңызы, болочок мугалимдерди кесиптик жана таалим-тарбиялык жактан даярдоонун контекстинде талдоого алынды;

-болочок англис тили мугалимдерине улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу калыптандыруунун теориядагы жана практикадагы абалы аныкталды;

-англис тилин окутууда болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандырууда алгылыктуу методдор, концептуалдык картаны колдонуу модели, педагогикалык шарттары аныкталды;

-болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарды билүү деңгээлин диагноздоо эксперимент аркылуу текшерилип, концептуалдык карта аркылуу калыптандыруу технологиялары иштелип чыгып, окуу жараянына киргизилди;

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү

Англис тилин окутуу жараянында болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун педагогикалык шарттары апробациядан өткөрүлдү, алардын кайтарымдуулугу педагогикалык тажрыйбада тастыкталды.

«Англис тили сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү» аттуу тандоо курсунун окуу методикалык комплекси иштелип чыгып, болочок мугалимдерди улуттук баалуулуктарга, көп маданияттуулукка тарбиялоого байланыштуу маданият таанымдык материалдар, сабактан тышкаркы иш чараларды өткөрүүнүн методикалары жана студенттердин улуттук баалуулуктарын аныктоонун диагностикалык инструментарийлери колдонууга сунушталды.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Илимий-педагогикалык адабияттарды талдоо аркылуу болочок англис тили мугалимдерин улуттук баалуулуктарга тарбиялоонун илимий-методологиялык негиздери, тарбиялоодогу өзгөчөлүктөрү;
2. Англис тилин окутуу жараянында болочок мугалимдерди концептуалдык карталар аркылуу улуттук баалуулуктарга тарбиялоонун модели, аларды жүзөгө ашыруунун педагогикалык шарттары;

3. Болочок мугалимдерди англис тилин окутуу жараянында концептуалдык картаны колдонуу аркылуу улуттук баалуулуктарга тарбиялоонун педагогикалык шарттарынын эксперимент аркылуу тастыкталышы.

Издөнүүчүнүн жеке салымы.

Англис тилин окутуу жараянында келечектеги мугалимдерди улуттук баалуулуктарга тарбиялоонун педагогикалык шарттары такталды, эксперименттик текшерүүдөн өткөрүлдү. Анын негизинде 2-курстун студенттери үчүн «Улуттук жана регионалдык баалуулуктар аркылуу англис тилинде класстан сырткаркы иш чараларды уюштуруу» аттуу окуу усулдук колдонмосу жарыкка чыкты, 3-курс студенттери үчүн (V-семестр 3 кредит 90 саат) «Англис тил сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү» аттуу тандоо курсунун эксперименталдык окуу программасы, усулдук колдонмолор, практикалык сунуштар иштелип чыкты.

Изилдөөнүн натыйжаларын тастыктоо, апробациялоо:

– изилдөөнүн негизги концепциялары, натыйжалары Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин англис тилин окутуунун методикасы кафедрасынын, педагогика жана психология факультетинин педагогика кафедрасынын, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых жана филология факультетинин англис филологиясы кафедрасынын отурумдарында талкууланып, толуктоолор жана түзөтүүлөр киргизилип турду;

Диссертациянын натыйжаларынын толук жарыяланышы: илимий иштин негизги материалдары илимий-практикалык конференцияларда (2010-2023-жж) баяндалып, жарык көрдү.

Ош шаары (2010-2018), Туруктуу өнүгүү боюнча эл аралык илимий практикалык конференция, Ош шаары (2018), Бишкек шаары (2022), I Эл аралык «Манас» педагогикалык изилдөөлөр конгресси, Каракол шаары (2022), Москва шаары (2016, 2023), X Эл аралык илимий практикалык конференция Евразия алкагындагы социалдык интеграция жана

этномаданияттын өнүгүшү, Барнаул шаары (2022), Нижневартонск шаары (2023). Жалпы 15 макала (3 РИНЦ КР, 3 РИНЦ РФ) жана 1 усулдук окуу куралы жарык көрдү.

Изилдөөнүн базасы:

-эксперимент жана тажрыйба иштери Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинде, педагогика жана психология факультетинде, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых жана филология факультетинде өткөрүлдү. Изилдөө жараянына 240 студент, 40 окутуучу катышты.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, корутундудан жана тиркемелерден турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 220 бет, иштин көлөмү 152 бет, ошондой эле таблицаларды, сүрөттөрдү, концептуалдык карталарды, колдонулган адабияттардын тизмесин жана тиркемелерди камтыйт.

1-БАП.

БОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМДЕРИНИН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА АДАБИЯТТАРГА ОБЗОР

1.1 Баалуулуктар, улут, улуттук баалуулуктар жөнүндөгү теориялык окуулар жана алардын билим берүү жана тарбиялоо жараянындагы орду

Улуттук баалуулуктарга тарбиялоо-көп аспекттивдүү илимий-педагогикалык проблема. Бир жагынан, Кыргызстандын өнүгүшүнүн шартында мамлекеттүүлүктү жана алмуздактан бери аздектеп, эненин сүтү, бешиктеги ыры менен атанын кеби, нарктуу санжыралары менен укумдан-тукумга, атадан-балага сакталып, өтүп келе жаткан улуттук баалуулуктарын сактоо- мезгилдин курч талабы. Экинчи жагынан, биз глобалдуу дүйнөдө жашап жатабыз, анын реалдуулугу - көп тилдүүлүк, көп маданияттуулук, бардык деңгээлдеги интеграция жана карым-катнашта жашоо. Бул жараяндын баары жаштарды тарбиялоодо жаңы ыкмаларды талап кылат. Биз баса белгилегибиз келген ааламдашуу дооруна ылайык бирдиктүү мейкиндикти түзүү менен жанаша жашоонун жалпы аныкталган принциптери менен ченемдик системасы, албетте, адам жашоосунун бардык чөйрөлөрүн камтыйт, анын ичинде билим берүү системасын. Ошол эле учурда заманбап коомдун өнүгүшү, ааламдашуу жараяны патриоттуулукка, улуттук баалуулуктарга, биримдикке тарбиялоону жокко чыгарбоосу керек. Мамлекеттердин ортосундагы атаандаштык күчөгөн сайын биз билим берүү системасында атаандаштыкка туруштук бере ала турган жана өз маданиятын, каада-салтын, тарыхын урматтоого көнгөн жаш муунду тарбиялоого милдеттүүбүз. Ошентип, улуттук баалуулуктарды аздектеген, өз элинин патриот жаранын тарбиялоо бүгүнкү күндө актуалдуу бойдон калууда.

Эң оболу «баалуулук» түшүнүгүнө сарасеп салсак. Биринчиден, философиянын өзгөчө тармагы катары аксиологиянын пайда болушу

жөнүндө бир нече сөз. Биздин илимий изилдөөнүн өзөгүн түзгөн «баалуулук» түшүнүгү 19-кылымдын 60-жылдары немис философу Р. Лотце (1817–1881) тарабынан философия илимине киргизилген. 20-кылымдын башында баалуулуктар изилдөөнүн өзүнчө тармагы катары өз алдынча болуп бөлүнөт «аксиология» деп аталган теориялык дисциплина (Грекче. "Axios" баалуулук жана "λόγος" – доктрина, акыл, мыйзам), баалуулуктар табияты, алардын бири-бирине байланышы жөнүндөгү окуу. Аксиология – баалуу, кымбат нерселердин теориясы, ошол туурасындагы илим болуп эсептелет [167, 52-б]. Аксиологиядагы негизги нерсе – баалуулук жөнүндөгү түшүнүк. Баалуулуктар маселесинин пайда болушу жалпы жонунан тигил же бул доордо маданий салттардын баркы түшкөндүгүнөн жана коомдун туруктуу көз карашынын алмашышынан пайда боло турган көрүнүш. Баалуулук багыттары, инсандын ички, рухий түзүлүшүнүн маанилүү элементтери. Баалуулуктардын негизги мазмунун адамдын саясий, философиялык, адептик ишеничтери, башкача айтканда, анын терең жана туруктуу байланыштары, жүрүм-турумдун адептик принциптери түзөт [167, 69-б]. Баалуулук, М. Вебердин ою боюнча, эмоционалдык боёгу жок, «жакшы» же «жаман», «ырайымдуу» же «ырайымсыз», «салыштырмалуу» же «абсолюттук» эмес. Ал өзүнүн бардык көрүнүштөрүндө нейтралдуу жана адамдын негизги багыттарын мүнөздөйт, анын жашоосунда тигил же бул учурда ал үчүн эмне маанилүү экенин аныктайт [37].

Англис социологу Энтони Гидденс белгилегендей баалуулуктар жеке адамдардын же топтордун кабылдоосу каалаган, эмне туура, туура эмес, жакшы же жаман экенин баамдоо. Анын байкоосунда инсандын баалуулуктары калыптангандыгын ал жашаган маданияттын таасири астында болот [143,669-б]. Ошентип, баалуулуктар менен маданияттын ортосундагы түз байланыш, атап айтканда, улуттук маданият турарын биз көрүп жатабыз.

Эгерде социалдык психологиядагы баалуулуктар жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда социологиялык жана психологиялык концепциялардын

дээрлик бардык спектри бул жерде берилген: кызыкчылыктар, ишенимдер, дүйнө таанымдар, мамилелер жана башкалар. Ошентип, С. Л. Рубинштейн, «нарк – бул дүйнөдөгү адам үчүн бир нерсенин мааниси». Эгерде адам бул баалуулуктун бар экенин таанып, кабыл алса гана, анын жашоосунда туура жол көрсөтүүчү ролду ойнойт [99].

М. Рокич дагы инсандын баалуулук багыттарын кароодо социалдык-психологиялык мамиленин өкүлдөрүнүн бири. Нарк, анын түшүнүгү боюнча, «жүрүм-турумдун кандайдыр бир режими же болмуштун түпкү максаты карама-каршы жүрүм-турум режимине/болмуштун түпкү максатына караганда пайдалуураак жана/же эмоционалдык жактан артыкчылыктуу деген туруктуу ишеним» [98].

«Адам өзү – коомдогу эң бийик баалуулук». Бул жөнүндө орус философу Н. О. Лосский: «Инсан кайталангыс индивид, аны башка эч кандай баалуулук менен алмаштырууга болбойт, ал биринчи орунда турушу керек, андан кийин бөтөнчөлүгү жок баалуулуктар турат, алар: акыйкат, адеп-актык, эркиндик, сулуулук, ж.б.» – деп белгилеген [82, 192-б].

Демек, адам жана анын жашоосу – коомдогу эң жогорку баалуулук катары кабыл алынышы зарыл.

Философ И. С. Нарсктын корутундусу боюнча “баалуулуктарды-коомдун идеалы деп карап, мунун негизинде жеке адамдын иш-аракетинде дагы идеал” катары эсептейт [89, 62-б].

Баалуулукту түшүнүү, анын фундаменталдык маанилүүлүгүн философиялык жактан жана социалдык-психологиялык жактан негиздөөдө М. С. Кагандын баалуу пикирлери бар. Окумуштуу баалуулукту нормага байланыштыруу менен принципиалдуу аныктоого басым жасайт. Норма – адамдын жүрүм-турумун рационалдуу жана формалдуу жөнгө салуучу [68, 63-б].

Демек, баалуулук – бул субъектинин болжолдуу ишмердүүлүгүнүн ички эмоцияларын жакшыртуу, ошондуктан, ал аны өздүк жан дүйнө интенциясы (умтулуусу, ниети) катары кабыл алат.

Чыгыш философтору жана илимпоз-энциклопедиячылар: Аль-Фараби, Ибн Сина, Беруни, Омар Хаям, Насир-ад-дин Туси, Низамилердин дагы философиялык эмгектеринде адам турмушундагы адеп-ахлактык жана руханий баалуулуктар жөнүндө ой-пикирлер орун алат [5].

Аль-Фараби адамдын турмушунда адеп-ахлактык сапаттарына өзгөчө көңүл буруп, жоомарттык, сабырдуулук жана достук мамилени түзө билүү баалуу сапаттар -деп эсептейт.

Ибн Сина чынчылдык, ак ниеттүүлүк, адилеттик сыяктуу сапаттарды жогору баалоо менен баалуу адептик сапат-деп пакизалыкты, акылмандыкты, адилеттикти эсептеген.

Омар Хаям өзүнүн ыр саптарында жаштарга бир да убактысын текке кетирбей турмуштан пайдалуу, мыкты керектүү нерселердин бардыгын алууга, акылдуу досту тандоого, акыйкатчыл жана чынчыл болууга, айткан сөзүн аткарууга, бой көтөргөн өзүмчүл адамдардан алыс болууга кеңеш берет.

Насир-ад-дин Туси адептик баалуулуктардан сырткары адам үчүн эң негизги баалуулук болуп эсептелген ден соолукту сактоо жөнүндө эмгектерди жазат. Низами адам турмушундагы башка баалуулуктар менен катар эмгекчилдик, мээнеткечтикти биринчи катарга коёт [5, 89-б].

Кыргыз ойчулдары Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу, Токтогул Сатылганов, Тоголок Молдо, Молдо Кылыч Шамыркан уулу ж.б. [5]. Адеп-ахлактык жана руханий баалуулуктар, башкача айтканда адамдын жүрүм-турум нормалары, адамдын аруулугу, пейили, нарк-насили жөнүндө айткан ой-пикирлерин белгилеп кетүүгө болот. Биздин заманга чейин жашаган ойчулдар жана жалпы эле ой жана сөз баккан адамдар баалуулуктар жөнүндө пикирлерин билдирүүгө аракет кылганы менен аларда баалуулуктар

жөнүндө бирдиктүү пикир болгон эмес. Бирок ошол эле учурда биз айтып жаткан руханий, адеп-ахлактык, социалдык мааниге ээ болгон турмуштук баалуулуктар ойчулдардын ооздон- оозго өтүп турган.

Окумуштуу философ А. К. Абишеванын пикири боюнча: «адам эмне аркылуу өзүн адам деп эсептесе, анда ошонун өзү баалуулук болуп эсептелет», – деген [4, 142-б].

Советтик жана Эстон элинин философу Л. Н. Столович, баалуулук – бул жөн гана маанисиз нерсе эмес экендигин жана ал социалдык өнүгүү менен байланышып, коомдун өнүгүшүндө оң роль ойной тургандыгын баса белгилеген [104, 127-б].

Советтик философ В.П. Тугариновдун аныктамасы боюнча баалуулуктар, «Адамдардын муктаждыктарын жана кызыкчылыктарын канааттандыруу үчүн керек болгон нерселер, алардын кубулушу жана касиети»-деп белгилеген

В. П. Тугаринов баалуулуктарды төмөндөгүдөй үч класска бөлүп караган:

- материалдык;
- руханий;
- социалдык-саясий.

- Материалдык баалуулуктарга адамдардын активдүү жашоосуна негиз болуп бере тургандай же болбосо аларсыз адам жашай албай турган, адамга эң керектүү заттык нерселерди киргизген: тамак-аш, кийим-кече, үй-жай ж.б.;

- Руханий баалуулуктарга ички жан дүйнөсүн канааттандырып турган кубулуштарды киргизген: адабият, театр, адеп-ахлак, дин ж.б.;

-Социалдык-саясий баалуулуктарга: коомдук-саясий кыймылдар, мамлекет, үй-бүлө сыяктуу ар түрдүү социалдык институттарды жана адам укугу, эркиндиги, каада-салт, акыйкаттуулук, тендик, боордоштук өндүү коомдук жашоонун ченемдерин, умтулууларын киргизген [120, 259].

1.1-таблица – Орус философу А. А. Сычев баалуулуктарды төмөндөгүдөй классификациялайт: [113, 199-б]

деңгээл	Баалуулуктар	
I	Материалдык: тамак, суу, үй, кийим, жаратылыш ресурстары, колдонуучу шаймандар, кымбат буюмдар ж.б.;	Руханий: билим, чындык, сулуулук, чыгармачылык, бооркердик, акыйкаттык, ыйыктык ж.б.;
II	Жалпы адамзаттык баалуулуктар: өмүр, эркиндик, мыкты болуу, акыйкаттуулук, тартип, сулуулук, байгерчилик ж.б.;	Жеке мүмкүн болгон баалуулуктар
III	Инструменталдык: интелегенттүүлүк, ырааттуулук, акылдуулук, чынчылдык, көз карандысыздык ж.б.;	Терминалдык: бакыт, ички дүйнөнү сактоо, пайдалуулук, ырахаттануу
IV	Виталдык: тамак, суу, коопсуздук, ырахаттануу, пайда келтирүү, тиешелүүлүк ж.б.;	Маданий: чындык, боорукердик, сулуулук, сүйүү;
V	Биринчи: тамак, суу, коопсуздук, кийим, коргоо;	Экинчи: урматтоо, таанылуу, таандык болуу, өзүн билдирүү

Окумуштуу, филолог А. С. Жантаевдин изилдөөлөрүндө баалуулуктардын адам коомундагы ролу зор экендигине чоң маани берүү менен «баалуулуктар эң эле ар түрдүү функцияларды аткарышканы таңгалычтуу эмес, алар адамдардын социалдык мамилелерин жана өз ара катнаштарын жөнгө салышат, бул сапатта аларды баалуулуктар – регуляторлор деп атоого болот», – деп билдирет [160,1-б]. Окумуштуу тигил же бул баалуулукту (мисалы, үй-бүлө) белгилүү бир графага коюу оор деп

белгилөө менен антсе да баалуулуктардын төмөнкү шарттуу тартиптештирилген классификациясын берүүгө болот деп белгилеген:

Виталдык: өмүр, ден соолук, коопсуздук, байгерчилик, адамдын абалы (токтук, тынчтык, сергектик);

Социалдык: социалдык абал, эмгекчилдик, байлык, иш, үй-бүлө, биримдик, мекенчилдик, чыдамдуулук, дисциплина, кесипкөйлүк;

Саясий: сөз эркиндиги, жарандык эркиндиктер, жакшы башкаруучу, мыйзамдуулук, тартип, конституция, жарандык тынчтык;

Моралдык: жакшылык, жыргалчылык, сүйүү, достук, милдет, намыс, чынчылдык, кеңпейилдик, тартиптүүлүк, ишенимдүүлүк, өз ара жардам, адилеттүүлүк, улууларды сыйлоо жана балдарды сүйүү;

Диний: кудай, кудайлык мыйзам, ишеним, кутулуу, ыйык жазуу жана уламыш;

Эстетикалык: сулуулук, шайкештик, салтты ээрчүү же жаңылык, маданий өзүнчөлүктүүлүк же тууроо [160, 284-б].

Америкалык психолог Авраам Гарольд Маслоу (1908-1970), гуманисттик көз караштын өкүлү. Ал экзистенциалдык баалуулуктарды аныктаган адамдын бар болушун мүнөздөгөн бүтүндүк, кемчиликсиздик, толуктук, адилеттүүлүк, жашоо жөндөмдүүлүгү (толук иштеши), чындык, сулуулук, жакшылык, өзүн-өзү камсыз кылуучу-деп белгилеген. Ал баалуулуктар жаралат же курулат-деп эсептеген. Маслоу боюнча, баалуулуктар алгач адамдын табиятында мүнөздүү болгон, алар биологиялык жана генетикалык негиздери бар укумдан-тукумга өтөт, бирок алар да маданият жана цивилизация тарабынан өнүккөн [148, 207-б].

Гуманисттик психологиянын дагы бир өкүлү Карл Роджерс (1902-1987) «Эркин болууну үйрөн» деген эмгегинде. окуу эркиндигин жактаган: окуу жараянында айлана-чөйрөнүн жагымдуу жагдайынан, башка адамдар тарабынан таңууланган эмес, студент өзүнүн баалуулуктарына таяна баштайт, Ошентип, бул мамиле менен үйрөнүү, америкалык психолог жана

педагог катары Роджерс студент адегенде эркин болууга үйрөнөт деп ишенген [154, 57-58-б].

Америкалык педагог, психолог Джон Дьюи (1859-1952), прагматизмдин өкүлү «Билим берүүдөгү философияга киришүү» деген эмгегинде, билим берүү - бул лаборатория, анда философиялык баалуулуктар такталып, аныкталып текшерилет деп белгилеген [139, 56-б]. Ага ылайык, өз жеке тажрыйбасын жана билимин инсанга кандай жол менен жеткирүү ар бир мугалимдин иштөө тажрыйбасынан көз каранды. Ар бир мугалимдин, ата-эненин милдети болуп баалуулуктарды үстүртөн үйрөтпөстөн, баланын ички дүйнөсүн ойготуп жүрөгүнө жеткирүү керек. Инсанга багыттап окутуунун автору. Ар кандай жашоо жагдайларында эбин таап калыбына келген инсанга багытталган теорияны негиздеген. Окутуу баланын жаратылыштык, тубаса касиеттеринин жөнөкөй өсүшүнө жараша болушу керек деп эсептеген.

Белгилүү Индиялык ойчул жана коомдук ишмер Махатма Ганди «Сенин ишенимиң сенин оюңа, ойлоруң сөзүңө, сөздөрүң иш-аракетиңе, иш-аракетиң адаттарыңа, адаттарың баалуулуктарга, баалуулуктарың тагдырыңа айланат»-деп айтып өткөн [169] .

Демек, болочок мугалимдер-келечек муундун туура багыт алуусуна чыйыр салуучулар жана жаш муундун тагдырын чечүүгө салым кошуучулар.

Баалуулук – бул инсандын максаттуу иш-аракетке, үлгүлүү жүрүм-турумга багыт алуусу, кызыгуусу, умтулуусу менен байланышкан бийик руханий нормативдик категория. Баалуулуктар адам жашоосунда жана коомдо маанилүү орунда туруп, инсандын жалпы багытталуусун, көз караштарын, иш-аракетин, аныктайт.

Демек, баалуулуктар – айлана-чөйрөгө, бизди курчап турган жандуу жаратылышка, бири-бирибизге жасаган мамилебизден көрүнө турган, коом жана инсан үчүн олуттуу таяныч деп саналган адеп-ахлактык жана этикалык принциптер. Адамдардын жашоосунда ички жана тышкы муктаждыктарына

негизделип, коомдогу адеп-ахлактык идеалдарга жана нормаларга шайкеш келген, жогоруда айтылгандай, кичинекей нерселерден баштап, инсандар арасындагы маселелерде жөнгө салуучулук милдет аткарат.

Философиялык жана психологиялык-педагогикалык адабияттардагы «улут» түшүнүгү. Баалуулук түшүнүгүнөн улут түшүнүгүнө кайрылсак. «Улут» түшүнүгү баалуулук түшүнүгүнөн да татаал, көп компоненттүү жана карама-каршы ойлору бар. Улут (латынча *natio* – эл) адамдардын жамаатынын тарыхый жактан өнүккөн формасы; улуттарга мүнөздүү территориялык жана чарбалык турмуштун жалпылыгы, жалпы тили, психологиялык жана рухий кээ бир өзгөчөлүктөрү маданияттын оригиналдуулугунан көрүнүп турган композиция. Бирок, улут түшүнүгүнүн универсалдуу аныктамасы жок экенин белгилегибиз келет. Улуттун ар тараптуу аныктамасын, толук берүү кыйын, анткени ал талаштуу түшүнүк.

Немис философу Иоганн Готфрид Гердер (1744- 1803), улутту тилдик жана маданий жамаат катары сүрөттөгөн. Анын айтымында, ар бир элдин олуттуу белгиси тил болуп саналат жана ал улуттун бар болушуна, башка элементтерден өйдө артыкчылыкка жана ар түрдүү маданияттын сакталышына таасир этүүчү эн чон элемент - тил деп, белгилеген [144, 40-б]. Ал тилдердин көп түрдүүлүгү адамдарды чектеп гана койбостон, ошондой эле аларды өз ара өздөрүнүн маданияттарын өнүктүрүүгө түрткү берет. Тарыхый жактан алганда, маданияттын болушу камсыз кылынат, Гердер ишенгендей, биринчи кезекте тил аркылуу салт, анын тарыхый трансляция механизми катары камсыздалат. Философ маданият аркылуу карым-катнаштын маанилүүлүгүн баса белгилеген жана улуттар арасындагы руханиятты көтөрүү искусствонун, илимдин, маданияттын деңгээлин жогорулатуунун мыкты жолу катары жана тил өз кезегинде элдин андан ары өнүгүсүнө түрткү берет.

Француз окумуштуусу Жозеф Эрнест Ренан (1823-1892) өзүнүн «Улут деген эмне?» аталышындагы эмгегинде улут деген түшүнүктү аныктаган

«руханий принцип», анын көз карашы боюнча улут моралдык жана психологиялык чөйрөсүнө таандык. Атап айтканда, ал белгилегендей «мурдагы жалпы жеңиштер жана биргелешкен келечектеги каалоо - бул улуттун калыптанышы үчүн негизги шарттар болуп саналат» [153, 118-119-б]. Ренан тарабынан берилген аныктама улут түшүнүгүнүн биринчи классикалык аныктамасы болуп эсептелет. Изилдөөчү көрсөткөндөй, улуттун негизги белгилери - адеп-ахлактык аң-сезим жана эрк, жалпы кабыл алынган аныктамаларга каршы аймагы, рассасы, тили, дини катары белгилер эмес. Ошентип, улут концепциясында Ренан объективдүү эмес, субъективдүү факторлордун артыкчылыгын баса белгилейт.

Немис тарыхчысы Фридрих Майнеке (1862-1954), улуттарды «маданий», башкача айтканда, этникалык жана улуттук «саясий», мамлекет деп айырмалайт. Ф. Мейнекенин көз карашында маданий улут болгондо мамлекеттик чек аралардан көз карандысыз, ошол эле учурда саясий улут, бул чектер менен чектелип турган [149, 505-б]. Ал камтыган улуттун компоненттери: жалпы аймак, жалпы теги, жалпы мамлекет, жалпы тарых, тил, дин, улуттук иденттүүлүк. Бирок, бул ар бир улуттун калыптанышында жогоруда айтылган бардык өзгөчөлүктөр болушу керек дегенди билдирбейт.

Улут түшүнүгүнүн белгилүү изилдөөчүлөрүнүн бири Эрнест Андре Геллнер (1925-1995), улуттун маданият менен өз ара байланышы терең орун алганын белгилеп, бул «идеялардын, белгилердин, мамилелердин, жүрүм-турумдардын системасы жана байланышы», - деп эсептейт [142, 297-б]. Маданияттан тышкары, Геллнер улуттун негизги өзгөчөлүктөрү болуп жашаган аймагы, тили, ошондой эле адамдын кайсы бир улутка таандык экенин билүү экенин белгилеген [142].

Немис тарыхчысы Петер Альтер улуттун илимий, жалпы кабыл алынган аныктамасын берүү абдан кыйын деп ырастаган. Анын «Улут: улутту аныктоо маселеси» -деген эмгегинде улутту «социалдык топ» катары, анын негизинде тарыхый, тилдик, маданий, диний жана саясий

байланыштарды, анын биримдигин жана кызыкчылыктарын ишке ашырат деп баяндаган [136, 586-б]. Улуттун негизги белгилеринин бири-улуттук аң-сезим. Мындан тышкары, П.Альтердин пикири боюнча, улуттук аң-сезим, туруктуу түшүнүктүн бир түрү эмес, ал өзгөрө алат. Ошентип, белгилүү бир максат өзгөчөлүктөрү (аймагы, мамлекети, тили, маданияты, дини, каада-салттар ж.б.) улут үчүн анчалык мааниге ээ эмес адамдын аң-сезими, анын тигил же бул улутка таандыктыгы, анын уникалдуулугун жана башка улуттардан айырмачылыгын таануу. П. Альтер бул жараянда билим берүү негизги ролду ойнойт деп эсептеген [136].

Адольф Дистервег -XIX кылымдын орто чениндеги германия педагогикасынын прогрессивдүү өкүлү. Анын негизги педагогикалык эмгеги «Немис мугалимдерин окутуунун жетекчилиги» - деп аталган. Анда тарбия берүү менен окутуунун бири-бири менен байланышкан эки принциби көрсөтүлгөн: жаратылышка айкалыш жана маданиятка айкалыш. Тарбия берүүнүн негизи деп, Дистервег «тарбия менен билимди айкалыштырып окутууну» койгон [48]. Тарбия берүү жана окутуу адамдын жаратылышына жараша жүргүзүлүш керек, окуп жаткандын жекече касиеттери эске алынышы зарыл (жаратылыштык айкалыш принциби)- деп сунуштаган. Маданиятка айкалыш принциби окуу-тарбия жараянынын ички, сырткы жана коомдук маданиятка жараша уюштурууну түшүндүрөт. Дистервег боюнча сырткы маданият - бул моралдын, тиричиликтин, муктаждыктын (колдонуунун) нормалары, ички маданият-бул адамдын руханий жашоосу, коомдук маданият- социалдык мамилелер жана улуттук маданият деп белгилеген [48, 84-б.].

Кыргыз илимпоздорунун изилдөөлөрүнө кайрылып, коомдун өнүгүүсү жана социалдык институттардын потенциалы жөнүндө маселени карап жана талкуулап жатып, коомдун өнүгүүсүнүн улуттук идеясын баса белгилеген фактыларды да табабыз. Ошентип, Л. В. Мардахаев коомдун өнүгүшүн адамдын жана анын улуттук аң-сезиминин калыптанышы (бул коомго,

социалдык жамаатка, топка мүнөздүү болгон тилдин, социалдык баалуулуктардын, маданияттын негизинде), социалдык ролдорду жана жүрүм-турум тажрыйбасы (нормалар) мамиледе, жүрүм-турум үлгүлөрүн өздөштүрүү деп аныктайт. Жаш куракты, чөйрөнүн өзгөчөлүгүн жана өздүк активдүүлүгүн эске алуу менен социалдык баарлашуу жана көрүнүштөр стилин өздөштүрүү [85]. Ал төрт компонентти бөлүп көрсөтөт: дүйнө тааным, социалдык-инсандык, маданий жана эмоционалдык. Бул чөйрөнүн маданиятын, нормаларын жана эрежелерин, жүрүм-турум жана иш-аракеттин үлгүлөрүн өздөштүрүүсүн билдирет. Ал Кыргызстандын жаштарынын жүрүм-турумунда, баарлашууда, ишмердүүлүгүндө көрүнүшү керек. Бийликти, мамлекеттик символдорду, кадыр-баркты жана тартипти сезүү, улуттук сезимдердин жана этностор аралык байланыш маданиятынын гармониялуу көрүнүшү, ошондой эле өзүнүн саясий, моралдык жана укуктук тандоосу үчүн жоопкерчиликти күчөтүү, ийгиликке жетүү үчүн өзүнүн жөндөмдүүлүгүн максималдуу өнүктүрүү. Кыргыз Республикасынын жаштарын жарандык-патриоттук тарбиялоонун негизин улуттук аң-сезим, негизги улуттук баалуулуктар жана улуттук тарбиялык идеал түзөт.

Рахат Ачылова өзүнүн эмгектеринде кыргыз элинин улуттук баалуулуктарын эске алуу менен улуттук өзүн-өзү аңдоо жөнүндө сөз кылып, анын өз элинин башка адамдар менен байкабай же атайылап салыштыруусу аркылуу аң-сезимдин натыйжасында калыптанаарын белгилеген. Бирок, бул эмоционалдык сезимге, негизделген улуттук аң-сезимдин калыптанышынын биринчи этабы. Улуттук аң-сезим адамдын өзүн башка элдерден өзгөчөлөнүп, тигил же бул этностун өкүлү катары сезүүсүн билдирет [159]. Ошого байланыштуу ар бир элдин улуттук аң-сезиминин өзөгүн, жогоруда белгилегендей этникалык жактан өзүн-өзү таануу түзөт, биринчи кезекте адамдардын этникалык жактан идентификациясын билдирген аң-сезим.

Улуттук баалуулуктар – бул эбегейсиз зор интеллектуалдык байлык жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды, элдердин маданий жана адеп-

ахлактык салттарын, улуттук жаратуу жараянын кайра чыгаруунун түгөнгүс резерви.

Улуттук маданият тарыхый жактан – бирдиктүү аймак, экономика, тил менен байланышкан этникалык жамааттардын узак мөөнөттүү жанаша жашоо жараянында калыптанат. Бул жараянда жалпы руханий турмуш, улуттук психологиянын өзгөчөлүктөрү пайда болуп, улуттун өзүнө мүнөздүү улуттук менталитет, улуттук өзүн-өзү андоо сыяктуу белгилери калыптанат.

Ошентип, илимий-педагогикалык булактарда «баалуулуктар» түшүнүгүнө социалдык жана жеке маани берилет, анткени алар коомдук формациянын негизги составдык бөлүгүн түзөт. Баалуулуктар, багыт берүүчү ишмердүүлүк, адамдын иш-аракетин стимулдайт жана, ошентип, инсандын өнүгүү жараянына олуттуу таасирин тийгизет.

1.2 Келечек муундун улуттук баалуулуктарын калыптандырууда кыргыз элдик педагогиканын потенциалы

Адамзаттын агып турган тиричилиги дайыма болочокко багытталганы менен, өткөн тажрыйбасы – анын түпкү күлазыгы, таянган тоосу, келечек урпактарга энчиленген мурасы.

Улуттук баалуулуктарыбыз күн өткөн сайын жок болуп унутулуп бараткан сыяктуу. Ооба, баалуулуктар тил, дин менен кошо өнүгөт дедик. Ушул баалуулуктар мамлекеттин өнүгүп өсүшүнө өтө чоң салымын кошот. Баалуулуктар, коомдун жана улуттун бешигинде өнүгүп жаралат. Ал дарактын көркүн ачкан мөмөлөр жана гүл сыяктуу. Өз маданиятын, баалуулуктарын калыптандыра албаган жана жоготуп койгон улут, жемиш бербеген же аны жоготкон дарак сыяктуу. Ар бир кыргыз ата-бабалардын салтын үрп-адатын билип, кийинки муунга берүүсү керек. Себеби элди эл кылган, жана башка элдерден айрымалаган бул-улуттук баалуулуктар.

Кыргыздын белгилүү этнопедагогу А.Алимбеков элдик педагогикага төмөндөгүдөй аныктама берген. “Элдик педагогика- бул улут улут болуп

калыптанганга чейин эле узак мөөнөт жашап, белгилүү географиялык жана тарыхый шарттарда, элдик керектөөлөрүнүн негизинде өнүп өркүндөп, адамды муундан-муунга мурасталган идеялардын, ишенимдердин, ыймандык нарк дөөлөттөрдүн духунда тарбиялоого багытталган эмпирикалык билимдердин жана практикалык иш-аракеттердин бөтөнчө системасы”[10].

Г. Н. Волков: «Элдик педагогика дегенибиз – бул элдин кылымдар бою топтолгон таалим-тарбиялык көз караштары менен турмуштук тажрыйбасы, ал эми этнопедагогика – ошол коомдук ой-пикир менен турмуштук тажрыйбаны иликтеп-үйрөнүүчү илим тармагы», – деп аныктаган [40].

Этнопедагогиканын негизги мүнөздөрү.

-элдин негизги педагогикалык түшүнүктөрү –багуу, кароо, асыроо, тарбиялоо, бутуна тургузуу, эрезеге жеткирүү, адам катарына кошуу;

Азыр элдик педагогика лексикондо активдүү колдонуп келе жаткан түшүнүктөр, терминдердин айрымдары бардык түрк тилдерине ислам дини менен кошо кирип, орток терминге айланып кеткен. Алсак «тарбия» дээрлик бардык түрк тилдерине арабдардын «тарбият» деген сөзүнөн кирген. Семантикалык мааниси бардык түрк элдеринде бирдей, б. а., инсанды өнүктүрүү, өстүрүүгө байланышкан педагогикалык кубулуштарды жалпылоо маанисинде колдонулуучу түшүнүк.

Тарбиялоо маселесине байланышкан элдик түшүнүктөрдү таанып-билип, тактоодо «үйрөтүү», «үйрөнүү» деген сөздөр өзгөчө мааниге ээ. Түз маанисинде «үйрөтүү» тарбиячы, насаатчынын, ал эми «үйрөнүү» деген сөз тарбиялануучунун ишмердигин сыпаттайт. Сөздүн тегине келсек, анын тамыры байыркы мезгилдерге барып такалат. «Үйрөн» деген уңгу сөз байыркы түрк тилинде «ө» – ой жүгүртүү, ойлонуу, «ег» – ой, акыл-эс деген эки сөздүн курамынан турган. Түп маанисин түзмө-түз чечмелегенде башкалардын акылына, кеңешине канык, өз алдыңча ойлон, акылыңы өстүр деген мазмунга ээ. Семантикалык мааниси жагынан кыргыз тилиндеги «кемелине келтирүү», «баралына келтирүү», «эрезеге жеткирүү» сыяктуу

сөздөр да негизги педагогика терминдердин катарына кирет. Булар бир караганда тектеш терминдер катары туюнтулат. Бирок, элдин тарбия практикасында алардын ар бири өз алдынча түшүнүк, өз алдынча өзгөчө педагогика иштемди аткарат. «Баралына келтирүү», «баралга жеткирүү» деген түшүнүктөр, төгөрөгү төп, жигит катары жетилтирүү деген маанини билдирип, көбүнчө уул балдарды тарбиялоо, өстүрүү жараянын мүнөздөйт. Ал эми «кемелине келтирүү» деген түшүнүктө адамдын жыныстык өзгөчөлүгү эске алынбайт. Башкача рухий маданият, өнөр жагынан өнүгүп-өсүп калыптангандыгынын чен өлчөмү катары мүнөздөлөт.

«Бутуна тургузуу» - чоңойтуп, өстүрүп өз алдынча жашай ала тургандай абалга жеткизүү, эл катарына кошуу. «Атаганат, уулумду бутуна тургузуп койсом, арманым болбос эле» - бул ар бир ата-эненин ниети.

Элдик педагогиканын кенч-казыналары, булактары: - уламыш, болумуштар, дастандар, жомоктор, макал-лакап, табышмактар, элдик ырлар, колдонмо-жасалга өнөрү, таштагы жазуулар, акындар чыгармачылыгы, санжыралар;

Кыргыз элинде жаш муундарга тарбия берүү тажрыйбасынын тамыры тереңде жатат. Тарбия берүү - бул аң-сезимдүү жараян, түпкү максаты айкын болгондо гана натыйжалуу болот. Кыргыз эли кандай адамды өстүрүү жөнүндө тилек кылган, эмнеге умтулган? Ушул ой-тилектер уламыш, болумуш, жомок, дастандар менен чагылдырылган. Албетте, окутуунун жана тарбиялоонун башаты элдик жомоктордон азыктанат. Бала алгач жомок аркылуу элдин жашоо-шарты менен таанышып, инсандык касиети, жандүйнөсү калыптанат. Чынында, жомоктор менен чоңойгон балдар аң-сезимдүү, зирек ой-жүгүртүүсү күчтүү, ошол жомоктордогу каармандарга окшошкусу келип, ойлоп табуучу, ойго терең болушат. Залкар жазуучу Ч. Айтматов эжеси Карагыздын жомогу менен тарбияланган. Жазуучу муну ар бир чыгармасында белгилеп, элдик педагогиканын уюткуларын кошот. Тарбиялоонун улуттук мүнөзгө ээ болуусу тууралуу изилдеген

К. Д. Ушинский элдик чыгармалардын ичинде жомоктор – элдик педагогиканын эң алгачкы саамалыктары катары каралып, аны элдин педагогикалык генийлиги деп белгилеген [124].

Элдик педагогиканын кенч казынасы жана булагы катары кыргыздын ак калпагын, боз үйүн алсак болот. Жылда 5-мартта Кыргызстанда улуттук баш кийимдин урматына Ак калпак күнү белгиленет. Бул күн Жогорку Кенештин 2016-жылдын 29-июнундагы №825-VI токтому менен улуттук баш кийимдин маанисин сактоо жана сыйлоо, улуттук салтты колдоо жана элдин кыргыз маданиятына болгон сыймыктануу сезимдерин ойготуу максатында кабыл алынган. Ак калпак күнү расмий эмес түрдө 2011-жылы майрамдала баштаган. Күндү белгилөөнүн эң биринчи негиздөөчүсү катары режиссер Рысбек Жабилов болгон. Анын сөзү боюнча, ак калпак, улуттук символ катары кийинки муундар тарабынан унутта калбаш керек, ошондуктан ал өзүнүн майрамдык датасына ээ болуш керек деген ойлорун билдирген. Арийне, ак калпак десе – кыргызды, кыргыз десе – ак калпакты элестетибиз.

Ак калпак байыртан эле кыргыз эркектеринин улуттук баш кийими, ата-бабаларыбыздын мурасы катары саналып, өзүнө терең философияны камтыйт. Формасы, оймо-чиймелери, өзгөрбөстөн муундан-муунга өтүп келген. Калпак аркылуу кыргыздар адамдын жашын, коомдогу абалын билишкен. Бүгүнкү күнү дагы бул байыркы улуттук баш кийим өлкөбүздө кеңири колдонулат. Калпакты ардактуу, кадырлуу адамдарга белекке беришип, майрамдарга, жумушка, кыскасы кадимки турмуш-тиричиликте кийишет.

Эгер «Манас» эпосуна таяна турган болсок, анда Ак калпакка канайым Каныкейдин салымы зор. «Каныкей энебизге чейин кыргыздар кара калпак кийип жүрчү экен. «Манаста» айтылат эмеспи, тармал ирик жыктырдым, таза жерге кырктырдым, кыздарга кылын тердиргтим... деп калпактын жасалуусу жакшы баяндалат. Каныкей энебиз тартуулаган эң таза калпак эми кыяматка

чейин кыргыздыкы болот», -деп айткан кытайлык кыргыз белгилүү манасчы Жусуп Мамай [7].

Ак калпак - тоолордун жана тазалыктын символу. Анын формасы Кыргызстандын ак кар, көк муз баскан тоо чокуларын элестетет. Кыргыздардын «Манас» эпосунда да Кыргыздар калпагы башынан түшпөгөн эл деп айтылат. Калпакка болгон мамиле кыргыздарда өзгөчө десек болот, аны таза кармап, ыргытып же тегеретишпейт, эки колдоп гана чечүү керек, илгери кыргыздар жерге койбой бийигирээк же жанына коюп алышкан. Кыргыз өз калпагын сатпайт, бирөөгө бербейт, бир гана мурас катары берсе болот. Калпакты жоготсо же бирөөгө берсе анда адам кадыр-баркынан, акылынан жана аброюнан ажыраган болот деп айтылат.

Кыргызды, андан тышкары, боз үйсүз элестетиш мүмкүн эмес. Боз үй дегенде асман менен жерди, адам менен көктү камыр-жумур ширеткен ыйык Түндүк, анан алоо от жанган ыйык Коломто көз алдыга тартылат. Кыскарта айтканда, боз үйсүз – комуздун коңур добушун, боз үйсүз – «Манас» менен манасчыны, боз үйсүз – ак калпак, кыргыз менен Ала-Тоону элестете албайбыз. Боз үйдүн капкалуу сырлары менен табышмактуу кызыктары ак калпактыкынан ашса ашар, асты кем калбайт. Боз үй - көчмөн элдердин биргелешкен акыл-оюнан жаралган, жеңил десең жеңил, чечкенге, тиккенге оңой, жайында салкын, кышында жылуу, жөнөкөй, улуу эстелиги, ыйык куту жана кол өнөрчүлүгүнүн туу чокусу. Кыргыздын боз үйүн жасоого кол өнөрчүлөрдүн бардык чеберлери - теричи, жыгач уста, темир уста, саймачы, оймочу, зергери, уздары катышкан. Кыргыздар боз үйдү күнүмдүк тиричиликке, сый-сөөлөткө жасашкан жана жоокерчиликте урунушкан, анын түрлөрү көп. Боз үй ичинде бүткүл кыргыздын байыртан берки тарыхы, тиричилиги, салты, маданияты, тили, дили, акылмандыгы, өнөрү, ой-акылы жатат. Анын баарын чечмелеп айтса өтө узак кеп [11,134]. Кыргыздын боз үйүндөгү ырым-жырымы күчтүү болгон: керегеге бутту артпаган, түндүктүн жибине артылбаган, босогону баспаган, түндүктү, баканды аттабаган, отко

суу куюп өчүрбөгөн, чөмүч менен итке аш куйбаган, тулганы, сүттү теппеген, шамалды сөкпөгөн, дасторконду тетири салбаган, күйгөн отко түкүрбөгөн, жылдыз санабаган, эшикти тээп ачпаган, босогого туруп бой кербеген, үйдө ышкырбаган, үй айланып чуркабаган жана башка. Кыргыздар жакшылык айтканда «түндүгүндөн түтүн үзүлбөсүн», «чамгарагың көтөрүлсүн, очогуң өчпөсүн», «отуң өчпөсүн», «түндүгүң бийик, керегең бек болсун», «коломтоң сапырылбасын», суук кабарды билгизгенде «келе бакан, куу союл», «чаначтай көөп», «карды чанач», «чылгый чаначтай ийле», каргыш айтканда «түндүгүң түшсүн», «чыгдандын ары жагында кал» деген сөздөрдү айтышкан.

Эл оозунда боз үйдүн жабдыктары символ катары колдонулган. Мисалы адамга баа бергенде «ууктай узун», «керегеси май болду», «бакандай азамат», «чийдин түбүн тешкен жигит» дешсе, кээде макал-лакап түрүндө «уугум сага айтам, уулум сен ук, керегем сага айтам, келиним сен ук», аксакалдар акыл насаатын айтканда, кыйытып көңүлүн калтырбай айтса, «чыккан кыз чийден тышкары»- деп, ата-энесинин, бир туугандарынын, үй-бүлөдөгү маселелерине көп кийлигишүүнүн кажети жоктугун, өз үй бүлөсүнө кам көрүүсүн түшүндүрсө, «кызы бар үй - кымызы бар саба» -деп ал үйдө токчулук, молчулук бар экенин айтышкан.

Боз үйдүн ички жасалгасы. Боз үйдүн так ортосу – коломто, ага казан асылат. Төр – үйдүн эшикке карама-каршы тушу. Анда жүк жыйылып, ала кийиз, өрө кийиз, шырдак, көлдөлөң, төшөк салынат. Жүктүн эки жагына текче илинет.

Эпчи жак – үйдүн кире беришиндеги оң тарабы. Ага ала бакан орнотуп, ашкананы чий менен калап, тамак-аш, идиш-аяк сакталган. Аяк кап, чыны кап илинген.

Эр жагы – үйдүн сол тарабы. Анда эркектердин кийими, куралы, ат жабдык жана башка буюмдары коюлган.

Улага – үйдүн кире бериши. Ага, адатта, отун жыйып, ээр-токум коюлган. Боз үйгө туш кийиз, көшөгө тартуу – эзелтеден берки салт.

Боз үйдү азыркы үйлөргө салыштырсак болгону бир бөлмө, ушул бөлмө кандай акылмандуулук менен төр, коломто, эр жак, эпчи жак, улага деп бешке бөлүнүп, ар бир буюмдун өз орду, бөлүнгөн жердин өз функциясы, жазылбаган мыйзамдары болгон.

-Элдик тарбиянын мазмуну жана максат-милдеттери - пейил-мүнөздү, адеп-ахлакты, акыл жана дене - бой маданиятын калыптандыруу, ден-соолукту сактоо, көркөм -эстетикалык табитти өстүрүү;

Тарбиялоо узак жараян экенин «Адам болуу аста-аста, айбан болуу бир паста» - деген макал тастыктайт. «Адамдын мыктысы - жөнөкөйлүк». Жөнөкөйлүк аныктамасы - бул адамды башкалардай эле пенде экендигин тастыктаган жана ошол адамда текебердиктин жоктугун белги берген сезим же мамиле. Бир караганда, жөнөкөйлүк терс сапатка окшойт жана ал керек болсо алсыздыктын белгиси сыяктуу. Чындыгында, жөнөкөйлүк – бул адамдын жашоосунда инсан жана лидер катары өтө алыска жеткире турган касиеттердин бир түрү.

-Тарбиялоонун факторлору - жандуу жаратылыш, эне тил, эмгек, каада-салт, үрп-адаттар, элдик -өнөр, дин, турмуш тиричилик;

Каада-салт– кандайдыр бир элдин турмуш тиричиликтеги, үй-бүлөдөгү жүрүм-турум нормалары, эрежелери, ырым-жырым, адеп-ахлак, каада-жөрөлгө, жол-жоболордун жыйындысы. Каада-салт улут пайда болгонго чейин эле узак мөөнөт жашап келген, белгилүү географиялык чөйрөгө жана тарыхый шарттарга байланыштуу калыптанган, ар бир элдин, этностук топтун, улуттун ичинде гана салыштырмалуу туруктуулукка ээ жана бир муундан экинчи муунга тынымсыз өтүп, коомдук пикирдин күчү менен аткарылып жана сакталып турат. Өзгөчөлүү каада-салтыбыз, нарк-насилибиз, адеп-ыйманыбыз өз тарыхыбызды коштоп келет. Кыргыз элинин ички дүйнөсүнүн бийиктиги да бул тил менен даңазаланып, жомоктон жомокко

өтүп, «Манастай» дастан жаралып, чындыкты айткан жоокер, көчмөн эл экенибиз айтылып келген.

Ошол улуттук нарк-насилдердин бири - саламдашуу да эң эле чоң тарбиялык мааниге ээ. Биз сөз кыла турган саламдашуу - бүгүнкү күндө улуттун кылым карытып сактап келген таза назик адеби же кыргыз деген улуу жашоонун бизге жеткен мурасы. Адамга салам узатуу, алик алуу боюнча саламдашуунун жол - жоболору бар. Сылык саламдашуу, алик ала билүү- бул кыргыз маданиятынын башаты. Бир адам экинчи адамга «Ассалоому алейкум» - деп араб тилинде салам берген. «Бул тынчтык болсун» - дегенди билдирсе, «Валейкуму ассалам» - «Сизге да тынчтык болсун» - деп колдонулуп келет...

Рухубуздан келген ата салты эркектер кол сунуп учурашса, аялдар ыйбаа менен же кол сунуп учурашкан. Мунун себебин жоокер эл экенибизден да издөө керек. Аикөл Манас, Барсбек, Кыз Сайкал деги эле түпкү баатырларыбыздын баары кол сунуп учурашуу менен, жоо менен жекече беттешүү адебинде атаандашынын колун кармап, анын ден соолугун, эр жүрөктүүлүгүн, бекемдигин тамыр кармагандай билип, өзүнө жыйынтык чыгарган. Илгери аялдар жүгүнүү, ишарат кылуу менен өзүнүн жүрөктөгү сылыктыгын көрсөткөн. Аялдар дегинкиси келиндин жүгүнүү адеби да ошол саламга жооп иретинде болуп, бүгүнкү күндө бизге жетип отурат. Мунун түрү көп жөн эле ыйбаа-ишарат кылып, колун бооруна алып, башын ийкеп ж.б. түрлөрү менен белги берип келген.

-Тарбиянын усулдары - өрнөк, түшүндүрүү, ынандыруу, ишеним, бата, өтүнүч, кеңеш, ишараат, алкыш, какшык, зекүү, эскертүү, көндүрүү, тыюу, коркутуу, дем берүү ж.б.;

«Манас» эпосунда «ибарат» - деген көөнө сөз кездешет. Ал өрнөк, үлгү, мисал дегенди түшүндүрөт. Мисалы, эпосто «ибарат алгын ушундан, аракет кылгын жаш кезинден, тушундан» - деген саптар кездешет, - бул тууралуу манасчы Нурбек Талантбеков түшүндүрмө берген.

Кыргыз элинде өмүрүнөн өрнөк ала турган адамдар көп, атап айтсак: улуу даанышман, акын, ойчул философ Жусуп Баласагын «Кут алчу билим»- дастанын жазган. Аталган чыгарманын мазмуну төрт негизги каармандын суроо-жооптору аркылуу түзүлөт. Бул төрт каармандын диалогдору коомдо мыйзам катары түзүлүп калган маселелердин өзгөчөлүктөрүн, б.а. падышанын, вазирдин, аскер башчысынын, казына ээсинин, падыша кеңешчисинин, элчинин милдеттери, илимпоздор, акындар, кол өнөрчүлөр, дарыгерлер, соодагерлер, дыйкандар, малчылар сыяктуу ар түрдүү кесиптин адамдардын өзгөчөлүктөрү жана аларга кандай мамиле кылуу керек экендиги тууралуу, билим алуу, таалим-тарбия берүү, үйлөнтүү, балдарды тарбиялоо, конокко чакыруу, конокко баруунун этикасы өндүү ар бир үй-бүлөгө керектүү маселелерди жайгаштыруу тууралуу өзүнүн эң зарыл көз караштарын жазган. Аталган чыгармасында акын адамгерчиликте адептүүлүктүн туу чокусу деп түшүндүрүү менен адамгерчилик жөнүндө: «адамгерчилик адам атын асмандатып, затын жаркыратып, жашоонун улуу жолун ачат», - деген ойду билдирет [54].

Залкар жазуучу Чынгыз Айтматов ат көтөргүс чыгармаларды урпактарга калтырып кетти. Дүйнөнү дүңгүрөткөн «Жамийла» повестиндеги Жамийла менен Даниярдын образы сүйүүнү даңазаласа, «Биринчи мугалимдеги» балдарды окутам деп далалаттанган Дүйшөндүн образы, «Кылым карытаар бир күн», «Кыямат», «Фудзиямадагы кадыр түн»- адамзат баалуулугун чечмелесе, «Тоолор кулаганда»- адамзат менен жаратылыштын ортосундагы тирешүү не деген керемет бейнелер сүрөттөлүп ,

Эзелтен чечилбеген улуу талаш,

Канткенде адам уулу адам болот

Адамга эң кыйыны - күн сайын Адам болуу - деп улуу инсан Чынгыз Төрөкулович Айтматов өзү да адамзаттын мугалими болуп калды.[52]

-Тарбиялоонун каражаттары - эпостор, жомоктор, макалдар, табышмактар, жаңылмач, апыртма, элдик ырлар, көркөм өнөр, оюндар, табият, элдик майрамдар ж.б.;

Кыргыз эли илгертен көркөм өнөрдү аздектеп келген. Сыбызгыта кыл кыяк тартып, ооз комузда, чопо чоордо күү чыгарып, кол ойното комуз чертип, созолонто элдик ырларды ырдап келген.

Илгери бир заманда кыргызды жоо басып алып, аны тукум курут кылып жиберүүнү көздөп, ар кай жерге тоздурган экен. Анын ичинде эң биринчиси комузду жоготуу, комуздун үнүн кыргыздын көкөйүнөн өчүргөндө анан, кыргыз башка элге оңой сиңип кетет дегенди жоонун бир акылманы ойлоп тапкан экен. Жоонун ханы бүт жер бетинде комуз үнү чыкпасын, ким комуз чертсе башы кесилсин, деген өкүмүн чыгарган экен. Колотто аң уулап жүрүшүп бир чалдын комуз чертип отурганын көрүп калышат. Өкүмдарлар чалды байлап, комузун мойнуна асып алып, эли-журтуна сабак болсун дешип, калкты калың чогултуп абышканы дарга асмак болушат. Дарга асуунун алдында абышкадан: «эмне талабың бар, айтып кал» деген экен. Абышка: «Мен так ушундай бир чогулушту күттүм эле, өлөр алдымда бир күү чертип алсам» деп суранган экен. Өлөр адамдын өтүнүчү кабыл болуп, Сүйүнбай чал «Насыйкат» күүсүн чертип, комузду, комуз күүсүн эч кандай жоо жогото албай турганын, ал ата-бабадан бери уланып келе жатканын айтып, калың эл - журтка комузду, күүнү урпактан-урпакка улап айтуу жөнүндө

Бул насыйкат мага калган, бул насыйкат сага калган

Калган керээз бабалардан, өттү насыйкат,

Тоолордон, талаалардан ээй-деп, «Насыйкат» күүсүн келечек урпактарга калтырган экен.

-Адамзаттын жамааттык жашоо образынын педагогикалык концепциясы -үй-бүлө, урук, уруу, коом, эл, адамзат;

Үй-бүлө - ар бир коомдун пайдубалы. Биринчи адеп-ахлактык, жеке жана социалдык баалуулуктар үйдө ата-энелер балдарына өткөрүп берген жана өз кезегинде чоң ата, чоң энеси, бир туугандары, таякелери жана башка жакындары же жакындары тарабынан окутулган таалимдер аркылуу үйрөнүлөт. «Ата даңкы, эне баркы-балага дем» -бул макалда ата-эненин кадыр баркы балдарына чоң дем күч берсе , «Атаны көрүп уул өсөт, энени көрүп кыз өсөт», «Агасын көрүп ини өсөт, эжесин көрүп сиңди өсөт»-деген макалдарда үй-бүлө мүчөлөрү бири-бирине өз өрнөгү менен тарбиялоосу ырасталат. Үй-бүлөлүк баалуулуктар биримдикти, сый-урматты жана ишенимди бекемдейт. Бири-бирибизге кам көрүү, улгайган адамдарды урматтоо, үй жумуштары менен кызматташуу, боорукер жана чынчыл болуу адамдарды өздөрү кирген ар бир социалдык топто жакшы жаран катары көрсөтөт.

-Элдик тарбиячылар - ата-эне, улуулар, карыялар, усталар, уздар, саяпкерлер, мүнүшкөрлөр, эсепчилер, манасчылар, жомокчулар, акындар, санжырачылар, уламалар;

«Улууга урмат, кичүүгө ызат»- деп кыргыз эли аксакалдарды дайыма урмат кылып, сыйлап келген. Урмат - бул адам иштеген бардык мейкиндиктерде кездешүүчү баалуулук. Башкалар бизди сыйлашы үчүн, өзүнүздү адам катары сыйлоонуз маанилүү. Ошо сыяктуу эле, үй-бүлө мүчөлөрүнүн пикири жана сезимдери урматталып, бааланышы керек. Күмүш сакалдуу аталар, ак жоолук салынган мээримдүү чоң энелер төрүбүздүн көркү эмеспи. Карылар – үйдүн куту деп да бекеринен айтылбаса керек. Себеби , карысы бар үйдүн ырысы бар, алар өздөрүнүн кеп-кеңешин айтып дайыма уул-кыздарына, неберелерине жакшы жашоого, түз жүрүүгө багыт берип, тарбиялап турат. Бул болсо жаштардын турмушта өз ордун табууга чоң жардам болот. Элибизде кеп бар эмеспи: «Көптү көргөн көп билет» деген, алар өздөрүнүн турмуш жолунда баштарынан көп кыйынчылыктар, жетишкендиктер, ийгиликтерди, окуяларды өткөргөн. Ошонун негизинде көп

тажрыйба топтоп алышкан. Ошондуктан карыялардын кеңештери бизге абдан жардам берет.

-Элдик педагогикадагы инсандык идеалдар - чыныгы адам, эр жигит, аксакал, карыя, ак жоолук делбир ж.б.;

Адам болуу үчүн адамга тиешелүү көптөгөн жакшы сапаттарга жетүү керек: адам өзүнүн кандай адам экендигин талдап билип, жагымсыз жоорук-жосундан арылып, жашоонун туура жолуна түшкөндө, жана да тиричиликте өзүнүн түз, жагымдуу ордун тапканда, өз баркын билгенде, айрыкча башкаларды да адам деп урматтай билгенде жашоонун көркүнө чыгарган мээнеткечтиктен, адамгерчиликтин, сезимталдыктан, ар кандай нерсени туя билген билимдүүлүктүн баркын билгенде ойдогудай адам болот. Мындай даражага жетүү абдан кыйын. Чыныгы адам деген-эңсеген, самаган даража,улуу даража. Бул даража өмүрдүн аягына чейин сактап жүрүү баарынан кыйын. Адам баласы ким жана канткенде адам болот?

Бир даанышманга: «Канткенде адам болобуз?», - деп сурашыптыр.

«Үч кадам таштоо менен», - деп жооп бериптир даанышман.

«Эң башта, сага жамандык кылгандарга жамандык кылгың келбесе, демек бул адам болууга таштаган биринчи кадамың. Сага жамандык кылгандарга жакшылык кыла баштаган болсоң, экинчи кадамды таштап, чыныгы адам боло баштаганың. Акырында, сага жакшылык жасагандар менен жамандык жасагандардын ортосунда айырма билбей турган абалга келгениңде – адам болгонун ошол». Бекеринен кыргыз элинде «Атанды өлтүргөнгө, эненди алып бер» - деп сабырдуулукка, кек сактабаганга жана адам болууга үндөп келген.

-Азыркы таалим-тарбия жараянын этнопедагогикалык нукта өркүндөтүү;

-мугалим-тарбиячылардын этнопедагогикалык маданиятын өркүндөтүүнүн проблемалары - улуттук мугалимдин кесиптик чеберчилиги, жогорку окуу жайларындагы психология жана педагогика курстарынын

мазмунун этномаданий нукта модернизациялоо, мугалимдерди даярдоодогу этнопедагогикалык билимдердин орду жана аткарган кызматы.

Бүгүнкү күндө окуучулар технологияга абдан эле сүңгүп кирип баратышат. Бул аларды коомдук реалдуу турмуштан алыстатып, жашоо жөндөмдүүлүктөрүн үйрөнүү мүмкүнчүлүктөрүн азайтууда. Буга байланыштуу, келечек муундун камын көрүп, алардын муктаждыктарын канааттандыруубуз зарыл. Бул жагдайларды эске алуу менен окутууну алардын кызыкчылыктарына ыңгайлаштыруу оң натыйжа бермек. Мында баалуулуктарды сактоого, жайылтууга артыкчылык берилүүгө тийиш.

Биринчи бап боюнча корутунду

Доор өзгөргөн сайын баалуулуктар өзүнүн ордун жоготуп, коом өзгөргөн сайын баалуулуктарга болгон көз караштар өзгөрүп бара жатканда студенттерге улуттук баалуулукмаданиятын калыптандыруу актуалдуулугун көрсөттү.

Изилдөөнүн негизги категориялык базасын студенттердин улуттук баалуулук маданиятынын негизин түзгөн түрдүү концепциялар менен бирге «баалуулук», «улут», «улуттук баалуулук», «элдик педагогика», «этнопедагогика» сыяктуу ж.б. бир катар түшүнүктөр түзөт.

Эң алгач аксиология термини Р. Лоце тарабынан негизделип-баалуу, кымбат нерселердин теориясы, илими болуп эсептелген. М. Вебер, баалуулуктар өзүнүн бардык көрүнүштөрүндө нейтралдуу жана адамдын негизги багыттарын мүнөздөйт, анын жашоосунда тигил же бул учурда ал үчүн эмне маанилүү экенин аныктаганын мүнөздөсө, Э. Гидденс-баалуулукту эмне туура, туура эмес, эмне жакшы, жаман-деп аныктаган.

С. Л. Рубинштейн, М. Рокич нарк- адам үчүн бир нерсенин мааниси дешсе, Н. О. Лосский, Абишованын аныктамасында – адам – коомдогу эң бийик баалуулук, М. С. Каган, Н. И. Лапин баалуулукту адамды жөнгө салуучу норма деп эсептешкен.

В. П. Тугаринов, А. А. Сычев, А. С. Жантаев баалуулуктарды ар түрдүү классификацияга бөлүп түшүндүрүү аракетин жасашкан. Жалпысынан, үч окшоштук бар: материалдык, руханий, социалдык.

Чыгыш философтору ден соолук, адеп-ахлактык, адилеттик руханий баалуулуктарга басым жасаса, кыргыз ойчулдары жүрүм-турум нормасын, пейилди, нарк-насилди өрнөк катары өтөөрүн айтышат.

А. Маслоу баалуулукту бүтүндүк, кемчилсиздик десе, К. Роджерс эркин болууну айтат, М. Ганди баалуулуктар адамдын тагдырына айланаарын белгилеген. Дж. Дьюи билим берүү бул - лаборатория ал жерде баалуулуктар такталып, аныкталып, түшүндүрөөрүн баса көрсөткөн.

Баалуулук – бул инсандын максаттуу иш-аракетке, үлгүлүү жүрүм-турумга багыт алуусу, кызыгуусу, умтулуусу менен байланышкан бийик руханий нормативдик категория. Баалуулуктар адам жашоосунда жана коомдо маанилүү орунда туруп, инсандын жалпы багытталуусун, көз караштарын, иш-аракетин, аныктайт.

Демек, болочок мугалимдер келечек муундун туура багыт алуусуна чыйыр салуучулар жана жаш муундун тагдырын чечүүгө салым кошуучулар.

Ф. Мейнеке, Э. А. Гельнер, П. Альтер улуттун жалпы аймак, теги, тарыхы, тили, дини, улуттук аң-сезими бар экенин аныкташкан. Ж. Э. Ренан улут моралдык жана психикалык чөйрөгө таандыктыгын көрсөткөн.

И. Г. Гердер улуттун эң олуттусу тил деген, тил жана маданият аркылуу салт трансляция болоорун негиздеген. А. Дистервег тарбия менен билимди айкалыштырып окутууну жактаган.

Демек, салттык жана улуттук баалуулуктарды тил жана тарбия аркылуу болочок мугалимдерге калыптандырса болот.

Кыргыз окумуштууларына кайрылсак Л. В. Мардахаев улуттук аң-сезимдин калыптанышын жүрүм-турум үлгүлөрүн өздөштүрүүдө десе, Р. Ачылова, Н. Асипова улуттук баалуулук башка улуттун баалуулуктарына салыштыруу аркылуу калыптанаарын белгилеп өтүшкөн.

Улуттук баалуулуктарды калыптандырууда биз кыргыз элдик педагогикасынын потенциалына, этнопедагогикага таянабыз.

Г. Н. Волков: «Элдик педагогика дегенибиз – бул элдин кылымдар бою топтолгон таалим-тарбиялык көз караштары менен турмуштук тажрыйбасы, ал эми этнопедагогика – ошол коомдук ой-пикир менен турмуштук тажрыйбаны иликтеп-үйрөнүүчү илим тармагы», – деп аныктаган.

Кыргызстандын белгилүү педагогдору Б. Апышев, С. Рысбаев, С. Байгазиев, А. Алимбеков, И. Бекбоев ж.б. келечектеги мугалимдерди тарбиялоодо элдик педагогиканын салымынын орчундуу экенин белгилешет.

Х. К. Карасаев, А. Акматалиев, К. Исаев, М. Мусабаев, дагы башкалар кыргыз улутунун баалуулуктары боюнча көптөгөн ат көтөргүс эмгектерди жазышкан. Иликтенген илимий иштерге саресеп салсак, Н. А. Асипова, К. Бообекова, А. С. Байтокова, А. Б. Батыркулова, Н. А. Асанбекова, Эргешали кызы Актилек М. И. Мамырова, К. А. Таирова ж.б. окумуштуулар улуттук баалуулуктар аркылуу тарбиялоону изилдеген.

Концептуалдык карта аркылуу англис тили адистигинде окуган болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруу маселеси атайын изилдөөнүн предмети катары карала элек.

Биз көп кылымдык тажрыйбага жана каада-салттарыбызга негизденип, материалдык баалуулуктардан жогору болгон руханий баалуулуктарга, адамдык мамилеге, үй-бүлөгө, маданиятыбызга таянып, жаңы миң жылдыктагы кыргызстандыктын идеологиясын түзүүгө жана өз жолубузду басып өтүүгө тийишпиз.

Андыктан, болочок англис тили мугалимдерине улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта менен калыптандырууну аныктоонун педагогикалык негиздерин илимий иштин максаты катары аныктап, максатты ишке ашырууда кыргыз элдик педагогикасына таянып, алынган маалыматтарды концептуалдык карта менен жеңилдетип берүүнү туура көрдүк.

2-БАП.

КОНЦЕПТУАЛДЫК КАРТАЛАР АРКЫЛУУ БОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМДЕРИНИН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА МЕТОДДОРУ

2.1 Концептуалдык карталарды колдонуу аркылуу англис тилин окутуу практикасынын педагогикалык изилдөө методдору

Англис тилин окутууда болочок мугалимдерге улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу калыптандыруу боюнча изилдөөбүздүн максат-маанисин, багытын, жүрүшүн жана күтүлгөн жыйынтыктарын туура белгилөө үчүн биз анын методологиясын аныктап алуубуз керек. «Методология» термини грек тилиндеги «методос» – изилдөө, ишмердүүлүк; «логос»- окуу, теория деген сөздөрдүн курамынан турат. Демек, «методология» бизче изилдөө жөнүндө, ишмердүүлүк жөнүндө окуу, теория деген маанини туюндурат. Методология узакка созулчу татаал жараян, а методологиясыз илимий иш жүргүзүү мүмкүн эмес. Педагогиканын методологиясы - таанып билүүгө болгон жалпы мамилени, инсанга билим берүүнүн, аны тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн жалпы мыйзам ченемдерин билүүнү жана практика жүзүндө пайдаланууну камтыйт.

Педагогиканын методологиясынын объектиси - адамды окутуунун жана тарбиялоонун, инсандык касиеттерин калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн кубулуштары.

Педагогиканын методологиясынын предмети - жогорку билимдүү, адеп-ахлактуу, ички сезими бай адамды калыптандыруунун, бардык жактан шайкеш өнүктүрүүнүн, активдүү чыгармачыл ишмердүүлүккө даярдоонун мыйзам ченемдери [83, 5-б].

Изилдөөнүн объектиси- жогорку окуу жайынын англис тили адистигинде окуган студенттердин окутуу -тарбиялоо жараяны.

Изилдөөнүн предмети -англис тили адистигинде билим алган студенттердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык картаны пайдалануу менен калыптандыруунун педагогикалык шарттары.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негиздерин баалуулук концепциясы, инсанга багытталгандык, инсанга билим берүүнүн, аны тарбиялоонун, калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн жалпы мыйзам ченемдери, улуу ойчулдардын, классик педагогдордун, психологдордун, философтордун фундаменталдуу эмгектери, улуттук баалуулуктарды окутууга байланыштуу илимий-методикалык изилдөөлөр жана англис тилин окутуу боюнча теориялык эмгектер, билим берүү стандарты, окуу планы, окуу программалары, педагогика илиминдеги инсандын улуттук баалуулуктарын калыптандырууга жана баалуулук багыттарын тескөөгө багыттаган негизги жоболор түзөт. Изилдөөбүздүн объектисине жана предметине байланыштуу белгилеп кете турган нерсе, студенттердин инсандык сапаттарын, баалуулуктарын калыптандырууда, англис тили сабагында концептуалдык картаны колдонуп окуп түшүнгөн чыгармалардагы ойлорду, идеяларды тарбиялык каражат контекстинде кароо зарылчылыгы жатат.

Изилдөөнүн методдору катары – педагогика, психология, философиялык адабияттардагы улуттук баалуулуктарга байланышкан изилдөөлөргө, англис тилин окуу программаларына жана бул багыттагы окуу-методикалык колдонмолорго илимий-теориялык талдоо жүргүзүү; Студенттердин, мугалимдердин улуттук баалуулуктарга карата түшүнүктөрүн изилдөө максатында студенттер, мугалимдер арасында сурамжылоо, анкета жүргүзүү; кыргыз улуттук баалуулуктары камтылган чыгармаларга анализдин жардамы менен педагогикалык талдоо жүргүзүү; аныктоочу жана калыптандыруучу тажрыйбаларды жүргүзүү; студенттердин өз алдынча иштөөлөрүнө (СӨИ): өздүк чыгармачылыгына, түзүлгөн концептуалдык карталарына талдоо жүргүзүп, мугалимдер менен

аңгемелешүүлөрдү өткөрүү, алынган жыйынтыктарга математикалык-статистикалык изилдөө методдорун колдонуу.

Концептуалдык картаны колдонуп англис тилин окутууда болочок мугалимдердин инсандык сапаттарын, улуттук баалуулуктарын калыптандыруу жолдорун жана каражаттарын аныктоо максатында төмөнкүдөй методдорду колдондук:

- **Теориялык методдор:** педагогика, психология, философиялык адабияттардагы баалуулук, улут, улуттук баалуулуктар, элдик педагогикага теориялык талдоону 1.1 жана 1.2-бөлүмдөрдө, концепт картасын түзүү программаларына 2.4-бөлүмдө талдоо жүргүздүк.

-**Аңгемелешүү методу:** Аңгемелешүүнүн жардамы менен окутуучулардын жана студенттердин ички ой -толгоолорун жана аракеттенүү багытын аныктоого аракет жасалды. Ал үчүн окутуучулардан улуттук баалуулуктарды англис тилинде окутууда кандай көйгөйлөр жаралганын, студенттерге улуттук баалуулуктарды үйрөнүүгө эмне тоскоол болгонун, кандай иш-чаралар менен көйгөйлөрдү чечүү жолун аныктоону 2.2 бөлүмдө ишке ашырдык.

- **Социологиялык-педагогикалык методдор:** анкета жүргүзүү, сурамжылоо. Милтон Рокичтин «баалуулук ориентациясы» [98] методикасына таянып (Тиркеме 1,2) сурамжылоо жүргүздүк. Бул иш-аракетке Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых жана филология факультетинин 40 окутуучу жана 240 2-курстун студенттери катышты. Анкета жүргүзүү методу 2.2-бөлүмдө чагылдырылды.

- **Материалдарды анализдөө, синтездөө.** Концептуалдык карта менен англис тили сабагында кыргыздын улуттук баалуулуктарын камтыган чыгармаларды окутуу боюнча анализ, синтез жүргүзүү. 3.1-бөлүмдө Манас эпосун жана белгилүү манасчыларды концепт картасы менен үйрөтүү, (5-тиркемеде) Кыргыздын улуттук боз үйүн жана музыкалык аспабы комузду

окутууда концептуалдык картаны колдонуп (6-тиркеме) өтүлгөн практикалык сабактары анализденип, өтүлгөн сабактар боюнча студенттер тарабынан жазылган рефлексия журналдары синтезделди.

- **Интервью алуу методу.** Атайын алдын ала даярдалып оозеки түрдө жүргүзүлгөн эки адамдын сүйлөшүүсү. Бул усул изилдөөдө кеңири колдонулат. Интервьюга Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети жана Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых филология факультетинен 26 студент туш келди тандалып, Дж. Новак жана Б. Говиндин «Концептуалдык картаны колдонуу техникасынын пайдалуулугу» боюнча интервьюга катышып суроолорго жооп беришти (8-тиркеме) илимий иштин 3.2-бөлүмүндө чагылдырылды.

- **Эксперимент методу:** Концептуалдык картаны колдонуу аркылуу кыргыз улуттук баалуулуктарын окутуу менен педагогикалык экспериментти уюштуруу жана жүргүзүү. Аталган методду ишке ашырууда Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети жана Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых филология факультетинен 60 студент Кыргыз улуттук баалуулуктарын англис тилинде билүү денгээлин аныктоо максатында сурамжылоо жүргүзүлүп 2.2 бөлүмдө берилди, концепт карталарын колдонуп улуттук баалуулуктарды калыптандыруу денгээлин билүү максатында жүргүзүлгөн эксперименттин жыйынтыгы 3.3-бөлүмдө изилденди.

- **Материалдарды жалпылоо.** Аталган метод илимий- изилдөөдөн бир жыйынтык чыгаруу, корутундулоо менен байланышат. Анализ жана синтезден, салыштыруудан келип чыгуучу нерсе ушул – жалпылоо. Бул метод илимий иштин корутунду бөлүгүндө чагылдырылды.

Студенттердин ар түркүн жөндөмдүүлүктөрүнүн ачылышына, ар тараптуу окутуп-өстүрүүгө, алардын көп кырдуу жөндөмдүүлүктөрүн максаттуу түрдө өнүктүрүүгө жогорку окуу жайлары чоң мүмкүндүк берет. Келечек муундар ар бир сабакта жаңы, кызык нерселерди билгиси келет.

Кызыктуу да, натыйжалуу да билим бериш үчүн окутуучудан чоң жоопкерчилик талап кылынат. Бирок жөндөмдүүлүктү өркүндөтүүгө, же жарым-жартылай өркүндөтүүгө, же таптакыр жок кылууга болот. Өз кесибин жан-дили менен сүйгөн, жаш муундун келечегин ойлогон, чыгармачыл, кесипкөй окутуучу гана өз студенттерине же болочок мугалимдерге чоң таасир калтыра алат.

2.2 Болочок мугалимдердин кыргыз улуттук баалуулуктарын англис тилинде билүү деңгээлин аныктоо

Болочок мугалимдердин кыргыз улуттук баалуулуктарын калыптандыруу жараянын педагог дайыма диагноздоо керектигин эске алуусу керек. Диагностика (греч. diagnostikos – таанып-билүүгө жөндөмдүү) – кээ бир көрүнүштөрдү таанып билүүнүн усулдары жана принциптери, изилденүүчү жараяндардын, объектилердин, системалардын мүнөздөмөлөрүн, тенденцияларын, мыйзам ченемдүүлүктөрүн аныктоо жөнүндө окуу [81]. Билимдин системасынын, мамилелердин, баалоонун өзгөрүшү студенттин өнүгүүсүнүн жакынкы жана актуалдуу этаптарында эске алынышы керек. Актуалдуу өнүгүү - улуттук баалуулуктарга карата илимий көз караштын, ишенимдин, маданияттын калыптанышынын мүнөзүн жана даражасын аныктап, анын андан аркы өнүктүрүүнүн жолдорун жана каражаттарын тактайт.

Педагогдун максаттуу иш-аракети болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун бардык этаптарында керек, б.а., баалуулуктарды камтыган маалыматтарды, илимий түшүнүктөрдү идеяларды өздөштүрүүдө, аларды түздөн-түз концептуалдык карта аркылуу практикада колдоно билгенге чейин. Демек, диагноздоо окуу-тарбия ишинен ажырагыс бөлүгү болуу менен пландаштырылып жана конкреттүү формада ишке ашырылып, мугалимдин иш -аракетинин структурасынын элементине кирет.

Окумуштуулардын эмгектеринде диагноздоонун ар түрдүү жолдору интерпретацияланган. Айрымдары үйрөнүүчүлөрдүн билим деңгээлин аныктоого багытталса, башкалары билимди кеңейтүүнү карашат. Диагноздоодо анын параметрлери мааниге ээ болот. Диагноздоонун параметри катары маанилүү түшүнүктөрдү, закондорду, теорияларды өздөштүрүүсү, өтүлүп жаткан материалдарга туруктуу эмоционалдык мамиле жасоосу, өзүнүн көз карашын далилдей билиши.

Болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарды калыптандыруу жараянынын баштапкы деңгээли алдын ала диагностикалоого алынса, алардын жөндөмдөрүн жана көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталса андан кийин гана натыйжага жетишүүгө болот. Анткени, бул болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарды калыптандыруу жараянынын башкаруучу системаны оптималдуу түрдө түзүүгө жана ишмердүүлүктүн приоритеттүү практикалык формаларын аныктоого мүмкүндүк берет. Изилдөөнүн жүрүшүндө Ош мамлекеттик университетинин, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин жана Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых жана филология факультетинин окутуучулар арасында Милтон Рокичтин [98] «баалуулук ориентациясы» методикасына таянып сурамжылоо **(1-тиркеме)** жүргүзүлүп, англис тилинде өткөргөн сабактарга тарбиялык иш-чараларга байкоо жүргүздүк. Сурамжылоонун жыйынтыгы алардын теориялык билиминде, студенттерге англис тилинде улуттук баалуулуктарга тиешелүү материалдарды окутууну уюштуруу боюнча усулдук даярдыктардын жетишсиздигинен кабар берген. Биздин байкоо жүргүзүүлөрүбүздүн жана окутуучуларды сурамжылоонун жыйынтыгын талдап төмөнкүлөрдү аныктай алдык:

- англис тилинде улуттук баалуулуктарды окутууда педагогикалык ишмердүүлүктүн сейрек мүнөзү;
- окутуунун активдүү усулдарын колдонуу менен англис тили сабагында этно-педагогикалык ишмердүүлүктү ишке ашыруунун дидактикалык

жөндөмдөрүнүн начар өнүгүшү. Бул абалды сабакта убакыттын, тийиштүү адабияттын, натыйжалуу технологиялардын ж.б.лардын жетишсиздиги менен түшүндүрүшө алышты.

Мугалимдер улуттук баалуулуктарга тиешелүү билим берүүдө колдонулуучу окутуунун төмөндөгү формаларын белгилешкен. Мисалы, сабак, аңгеме, изилдөөчү иштер, сейрек учурда – мугалимдердин лекциялары, оюндар, семинарлар.

Мугалимдердин тажрыйбасын талдоо менен биз, студенттердин, англис тилинде өз улутунун баалуулуктары жөнүндөгү билимин жакшыртуу боюнча зарыл болгон иш-чаралар жөнүндө алардын ой-пикирлерин аныктадык. «Англис тилинде улуттук баалуулуктар жөнүндө билим берүүнүн канааттандыраарлык эмес абалынын себептери эмнеде?» деген суроого окутуучулар, жогорку окуу жайларда улуттук баалуулуктарды англис тилинде окутууда терс таасир тийгизүүчү факторлордун тобун белгилешти. Мугалимдердин билим берүүнүн салттуу формаларын колдонушу окуу ишмердүүлүк жараянында студенттерде улуттук маданиятты калыптандырууга тоскоолдук кылуучу окуу-усулдук шарттар менен байланышат:

- англис тили сабагында улуттук баалуулуктарды окутуу программалардын жоктугу;
- мугалимдердин окуучуларга, студенттерге англис тилинде өз улутунун баалуулуктары жөнүндө билим берүүгө даярдыгынын жетишсиздиги ;
- улуттук баалуулуктарды окутуу боюнча окуу китептеринин, усулдук адабияттын жоктугу;
- окуу планында «улуттук жана регионалдык баалуулуктар» дисциплинасынын жоктугу;

Студенттердин улуттук баалуулук маданиятынын абалын аныктоо боюнча Милтон Рокичтин «баалуулук ориентациясы»[98] методикасына

таянып **(2-тиркеме)** алынган комплекстүү анкетага Ош мамлекеттик университетинин, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин жана Кыргыз-Өзбек эл аралык университетинин 2-курсунун студенттери катышты. Бул бөлүмдө изилдөөнүн объектисине байланыштуу, болочок англис тили мугалимдердин улуттук баалуулуктарын аныктоо милдети коюлду. Изилденип жаткан маселенин алгачкы абалын башкача айтканда болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарга карата ойлорун, түшүнүктөрүн аныктоо максатында констатациялык эксперимент жүргүзүлдү. Аныктоочу экспериментибиз 2018-2021-окуу жылдар аралыгында жүргүзүлүп, изилдөөнүн алдына төмөндөгү милдеттерди койдук:

- болочок англис тил мугалимдеринин улуттук баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрүнүн баштапкы абалын, деңгээлин аныктоо;
- болочок англис тил мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун көрсөткүчтөрүн иштеп чыгуу;

Бул милдеттерди чечүүдө төмөндөгү педагогикалык изилдөө методдору колдонулду: байкоо, аңгемелешүү, теориялык анализ, усулдарды колдонуу, илимий, адабий эмгектерди талдоо, педагогикалык байкоолорду жүргүзүү, аңгемелешүү, окуу жайдын документациясын изилдөө методу, окуу программаларынын мазмунун талдоо, эсептөөчү ж.б. математикалык-статистикалык усулдар колдонулду.

Изилдөөнүн жүрүшүндө кыргыз улуттук баалуулуктары боюнча суроолордон турган анкета баракчасы түзүлүп, ал ар бир студентке сунушталган. Кыргыз улуттук баалуулуктары боюнча студенттердин түшүнүктөрүн аныктоочу анкетанын төмөндөгүдөй эркин суроолору иштелип чыкты. Анкета тиркемеде берилди. **2-Тиркеме**

Суроолор:

1. Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?

2. Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?
3. Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?
4. Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?
5. Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?
6. Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?
7. «Манас» эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?

2.2.1-таблица – Аныктоочу эксперименттин жыйынтыктары, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети АРК-2-19 тайпасы

Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	6	5	5	37,50%	31,25%	31,25%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	5	7	4	31,25%	43,75%	25,00%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	5	6	5	31,25%	37,50%	31,25%
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	6	4	6	37,50%	25,00%	37,50%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	4	8	4	25,00%	50,00%	25,00%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	7	3	6	43,75%	18,75%	37,50%
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	3	9	4	18,75%	56,25%	25,00%
Орточо	5,14	6,00	4,86	32,14%	37,50%	30,36%
Коэффициент	0,32	0,38	0,30			

Аныктоочу экспериментте дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин АРК-2-19 тайпасы

“Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?” - деген суроого студенттердин 31% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 31% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 37% пайызы билдиришкен .

Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?- деген суроого студенттердин 43% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок тааныштырып бере албайм – 25%, түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 31% пайызы өз ойлорун айтышкан.

Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 31% , Жок- 37% , Жооп берүү кыйын-31% пайызы .

Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?

Ооба- 37%, Жок- 25% , Жооп берүү кыйын-37%

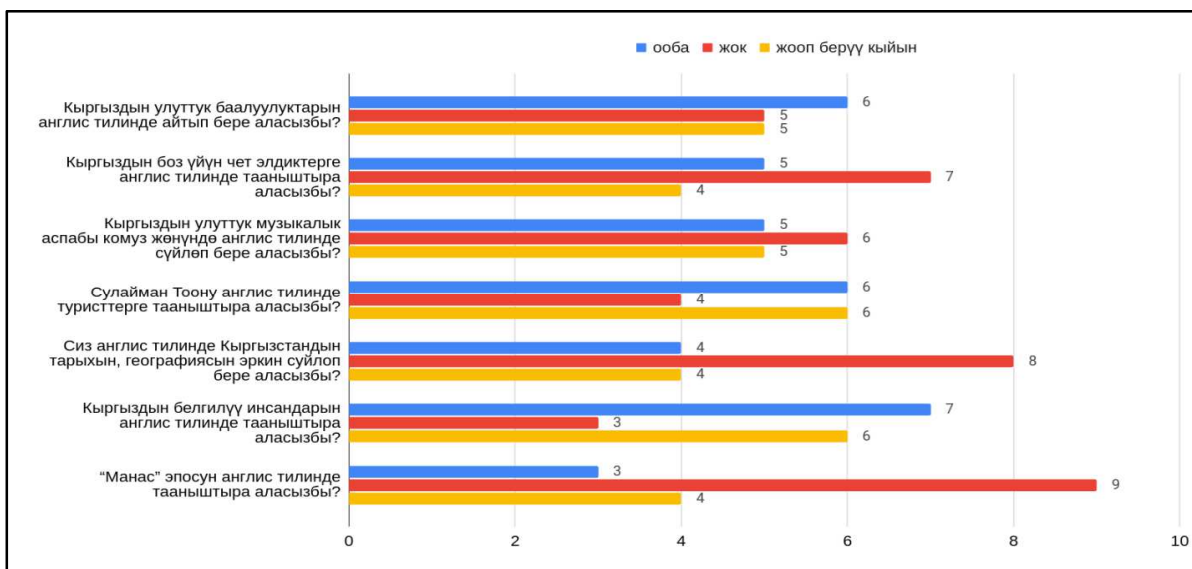
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 25% , Жок- 50% , Жооп берүү кыйын-25%

Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?

Ооба- 43% , Жок- 18% , Жооп берүү кыйын-37%

“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?

Ооба- 18% , Жок- 56% , Жооп берүү кыйын-25% пайызын көрсөткөн.

2.2.1-сүрөт – Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө алгачкы түшүнүк деңгээли, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети, АРК-2-19 тайпасы.

2.2.2-таблица – Аныктоочу эксперименттин жыйынтыктары, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети АКК-1-19 тайпасы

Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	7	3	4	50,00%	21,43%	28,57%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	8	3	3	57,14%	21,43%	21,43%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	6	4	4	42,86%	28,57%	28,57%
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	7	2	5	50,00%	14,29%	35,71%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	3	9	2	21,43%	64,29%	14,29%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	6	3	5	42,86%	21,43%	35,71%
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	3	7	4	21,43%	50,00%	28,57%
Орточо	5,71	4,43	3,86	40,82%	31,63%	27,55%
Коэффициент	0,41	0,32	0,28			

Аныктоочу экспериментте дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин АКК-1-19 тайпасы “*Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?*” - деген суроого студенттердин 21% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 28% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 21% пайызы билдиришкен .

Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы? деген суроого студенттердин 21% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 21% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 57% пайызы өз ойлорун айтышкан.

Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 42%, Жок- 28% , Жооп берүү кыйын- 28% пайызы .

Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?

Ооба- 50%, Жок- 14% , Жооп берүү кыйын-35%

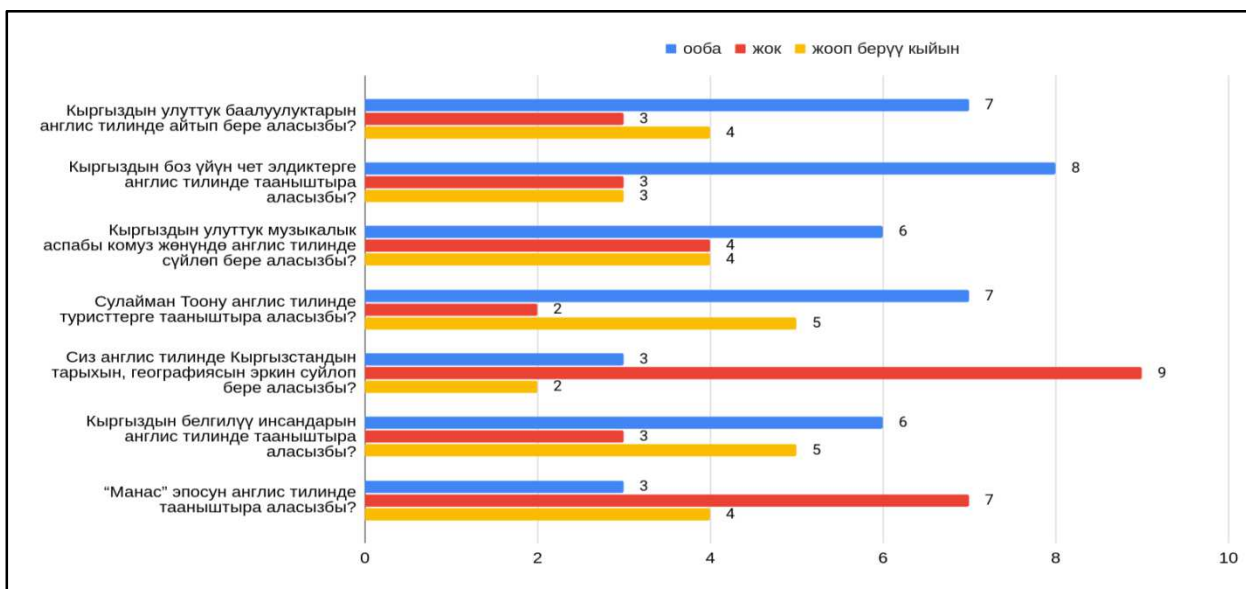
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 21% , Жок- 64% , Жооп берүү кыйын-14%

Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?

Ооба- 42% , Жок- 21% , Жооп берүү кыйын-35%

“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?

Ооба- 21% , Жок- 50% , Жооп берүү кыйын-28% пайызын көрсөткөн.

2.2.2-сүрөт – Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө алгачкы түшүнүк деңгээли дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети АКК-1-19 тайпасы.

2.2.3-таблица – Аныктоочу эксперименттин жыйынтыктары, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети, тарых филология факультети ФО(АЯ)-1-19 тайпасы

Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	6	3	6	40,00%	20,00%	40,00%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	9	3	3	60,00%	20,00%	20,00%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	7	2	6	46,67%	13,33%	40,00%
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	4	3	8	26,67%	20,00%	53,33%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	4	5	6	26,67%	33,33%	40,00%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	8	3	4	53,33%	20,00%	26,67%
"Манас" эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	1	6	8	6,67%	40,00%	53,33%
Орточо	5,57	3,57	5,86	37,14%	23,81%	39,05%
Коэффициент	0,37	0,24	0,39			

Аныктоочу экспериментте Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети, тарых филология факультетинин ФО(АЯ)-1-19 тайпасы

“Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?” – деген суроого студенттердин 20% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 40% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 40% пайызы билдиришкен .

Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы? деген суроого студенттердин 20% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 20% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 60% пайызы өз ойлорун айтышкан.

Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 46%, Жок- 13% , Жооп берүү кыйын- 40% пайызы .

Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?

Ооба- 26% , Жок- 20% , Жооп берүү кыйын-53%

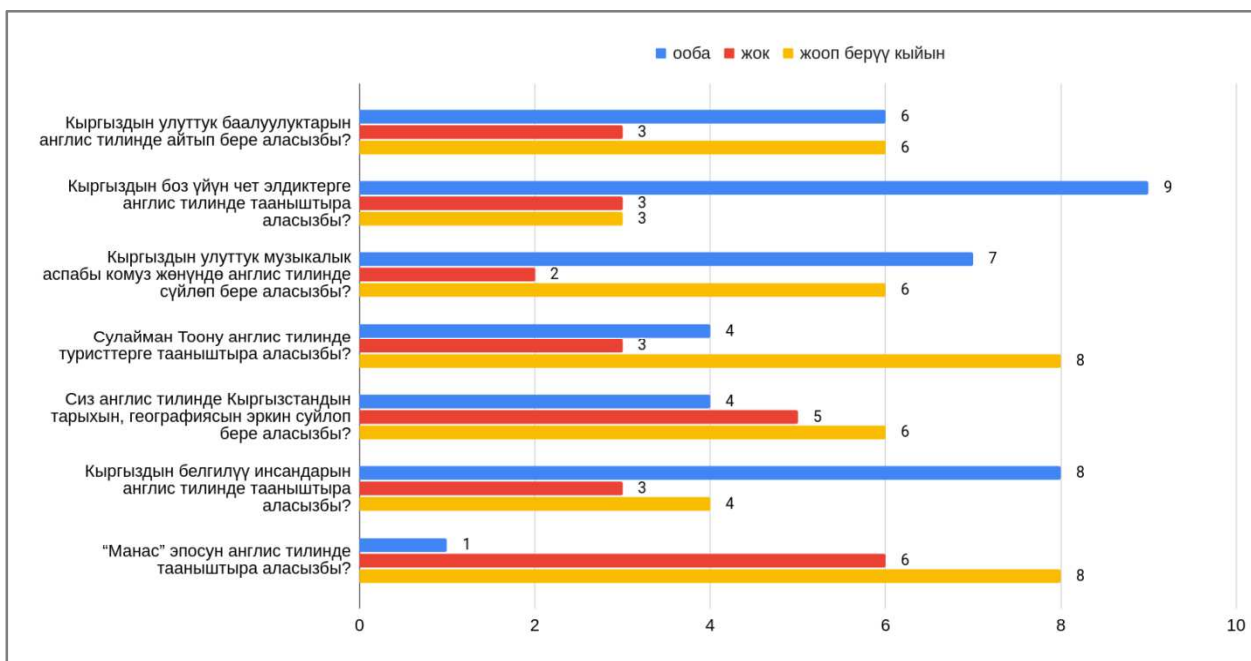
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 26%, Жок- 33% , Жооп берүү кыйын-40%

Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?

Ооба- 53%, Жок- 20%, Жооп берүү кыйын-26%

“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?

Ооба- 6% , Жок- 40% , Жооп берүү кыйын-53% пайызын көрсөткөн.

2.2.3-сүрөт – Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө алгачкы түшүнүк деңгээли ФО (АЯ)-1-19 тайпасы.

2.2.4-таблица – Аныктоочу эксперименттин жыйынтыктары, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети тарых филология факультети ФО(АЯ)-3-19 тайпасы

Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	6	4	5	40,00%	26,67%	33,33%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	2	4	9	13,33%	26,67%	60,00%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	2	5	8	13,33%	33,33%	53,33%
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	4	4	7	26,67%	26,67%	46,67%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	0	5	10	0,00%	33,33%	66,67%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	5	2	8	33,33%	13,33%	53,33%
"Манас" эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	1	5	9	6,67%	33,33%	60,00%
Орточо	2,86	4,14	8,00	19,05%	27,62%	53,33%
Коэффициент	0,19	0,28	0,53			

Аныктоочу экспериментте Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых филология факультетинин ФО(АЯ)-3-19 тайпасы

“Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?” - деген суроого студенттердин 26% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 33% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 40% пайызы билдиришкен .

Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?- деген суроого студенттердин 26% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 60% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 13% пайызы өз ойлорун айтышкан.

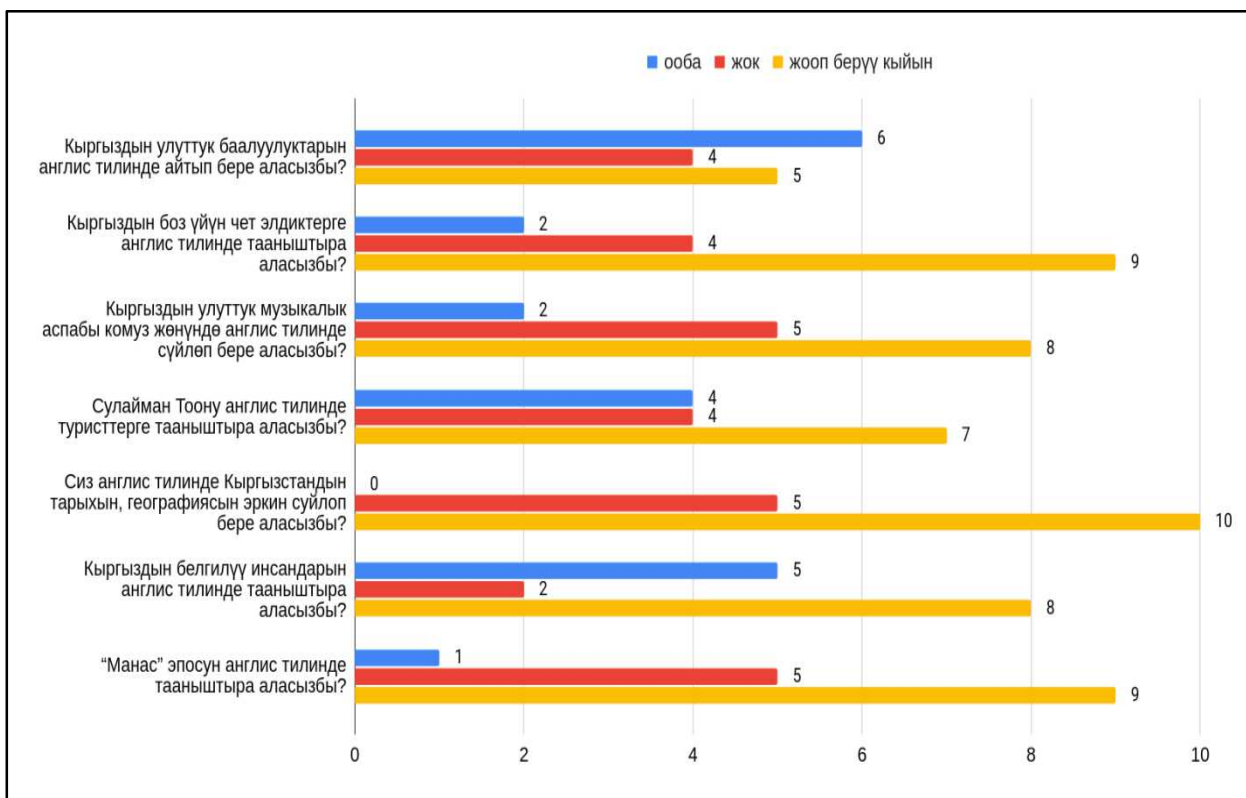
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 13% , Жок- 33%, Жооп берүү кыйын- 53% пайызы .

Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы? Ооба- 26% , Жок- 20% , Жооп берүү кыйын-53%

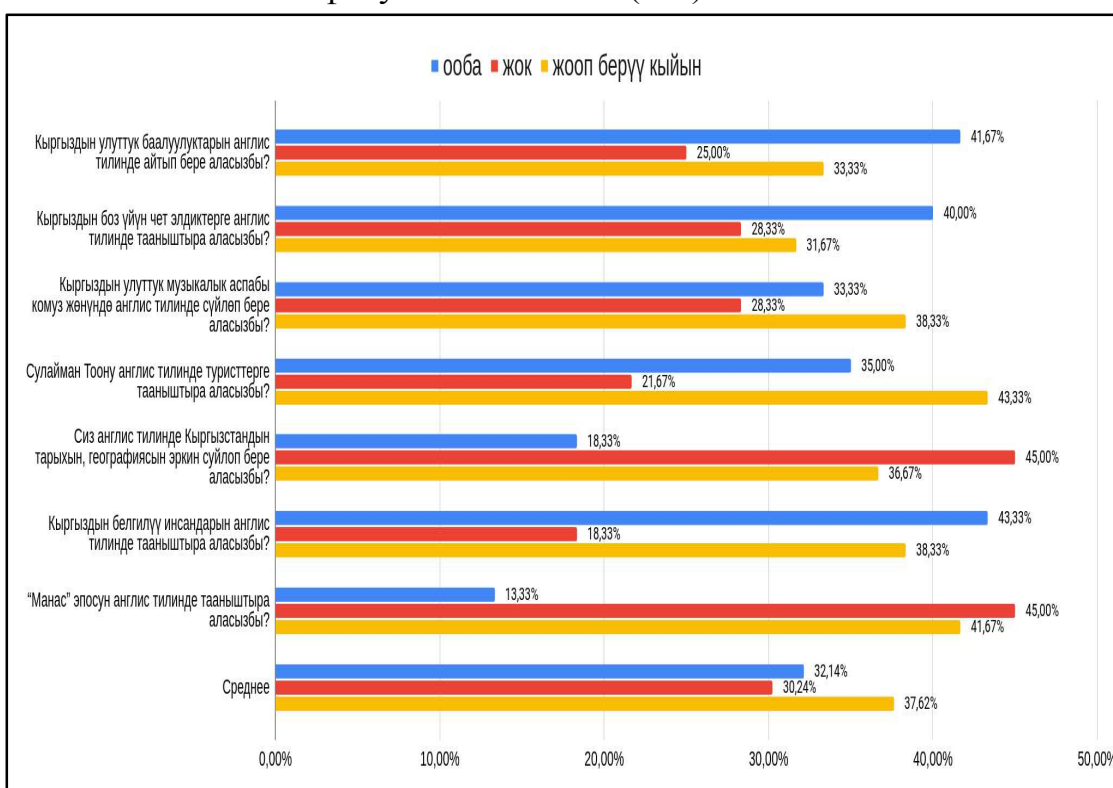
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 26% , Жок- 26%, Жооп берүү кыйын-46%

Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы? Ооба- 33% , Жок- 13% , Жооп берүү кыйын-53%

“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?
Ооба- 6% , Жок- 33% , Жооп берүү кыйын-60% пайызын көрсөткөн.

2.2.4-сүрөт – Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө алгачкы түшүнүк деңгээли Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети тарых филология факультетинин ФО(АЯ)-3-19 тайпасы.

2.2.5-сүрөт – Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктар жөнүндөгү түшүнүктөрүнүн абалын аныктоо (аныктоочу эксперимент)

Аныктоочу экспериментте студенттердин берген жооптору.

“Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?” - деген суроого студенттердин 25% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 33% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 41% пайызы билдиришкен.

Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы? деген суроого студенттердин 28% түшүнүгүм жок, түшүнөм бирок айтып бере албайм – 31% , түшүнөм жана түшүнгөнүмдү толук айтып бере алам деп – 4% пайызы өз ойлорун айтышкан.

Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 31%, Жок- 28%, Жооп берүү кыйын- 38%.

Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы? Ооба- 35%, Жок- 21%, Жооп берүү кыйын-43%.

Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы? Ооба- 18%, Жок- 45% , Жооп берүү кыйын-36%.

Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы? Ооба- 43%, Жок- 18% , Жооп берүү кыйын-38%

“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?
Ооба- 13% , Жок- 45% , Жооп берүү кыйын-41%

2.2.5-таблицада көрсөтүлгөн аныктоочу группанын студенттеринин түшүнүктөрүнүн көрсөткүчтөрүн А.В. Усованын формуласын колдонуу аркылуу түшүнүктүн мазмунун өздөштүрүүнүн толуктук коэффициентин төмөнкүдөй аныктоого болот. n – суроолордун саны, N –студенттердин саны,

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n n_i}{nN} \quad X = \frac{135}{7 \times 60} = 0.32$$

2.2.5-таблица- Аныктоочу эксперименттин көрсөткүчү

Аныктоочу группа			
Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	25	15	20
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	24	17	19
сызбы?	20	17	23
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	21	13	26
бы?	11	27	22
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	26	11	23
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	8	27	25
Коэффициент	0,32	0,30	0,38

Констатациялык эксперимент учурунда алынган маалыматтарды жалпылаштыра турган болсок, Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинде жана Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин 2-курсунда окуган айрым студенттердин түшүнүктөрүнүн абалы төмөн экендигин көрүүгө болот. Түшүнүктөрүнүн абалы төмөн көрсөткөн студенттер көпчүлүк суроолор боюнча түшүнүктөрү начар экендигин сурамжылоодо көрсөтүшкөн Демек, бул студенттердин англис тилинде «кыргыз улуттук баалуулуктары» боюнча түшүнүктөрүнүн абалы жетишсиз, англис тилиндеги кыргыз улуттук баалуулуктары жөнүндөгү адабияттар менен тааныш эмес, айрымдарынын маалыматтары жокко эсе. Кыргыз улуттук баалуулуктары камтылган көркөм дөөлөттөрдү англис тилинде окуп-үйрөнүүдө, өзүнүн руханий байлыгын жана кесиптик билимин жогорулатуу үчүн аракеттери байкалбайт. Көпчүлүк студенттердин кыргыздын улуттук баалуулуктары жөнүндө түшүнүктөрүнүн абалы орточо

деңгээлде, атап айтканда сурамжылоодо суроолорго жооп берүүдө жарым жартылай түшүнүшөт.

Демек, бул студенттер жалпысынан түшүнүшөт, бирок түшүнүктөрү туруксуз, шектенүү менен карашат. Англис тилинде кыргыздын улуттук баалуулуктары жөнүндө маалыматты ала турган булактарга карата чыгармачыл мамилеге эмес, даяр көрсөтмөлөргө таянып билим алып келишкени айкын болду. Көпчүлүгү кыргыздын улуттук баалуулуктарын сыртынан баамдашканы менен билимдери толук жетишсиз. Ошол эле мезгилде англис тилинде кыргыз улуттук баалуулуктары жөнүндөгү түшүнүктөрү жетиштүү деп эсептөөгө боло турган студенттердин тобу педагогикалык жараяндын активдүү катышуучулары жана өз алдынча билим алууга ынтызарлыгы менен айырмалана тургандыгы белгилүү болду. Бирок болочок англис тили мугалимдеринин “кыргыздын улуттук баалуулуктары” боюнча түшүнүк деңгээлдерин талдоо, жалпысынан алганда жетишсиз деген жыйынтыкка келдик.

Алынган сурамжылоонун жыйынтыгын талдап андан сырткары төмөнкүлөрдү аныктай алдык:

-улуттук баалуулуктарга тиешелүү предметтер мисалы Кыргызстандын тарыхы, географиясы, Манас таануу, ж.б.кыргыз жана орус тилинде жүргүзүлгөндүктөн, аларды англис тилинде айтып берүү кыйынга тураарын;

-окуу программасында Америка Кошмо Штаты, Улуу Британия жана башка чет мамлекеттери жөнүндө маалымат көбүрөөк, кыргыз улуттук баалуулуктары анда-санда окутулары;

-уулуттук баалуулуктарды англис тилинде үйрөнүү боюнча окуу китептеринин, усулдук адабияттын жоктугу.

«Кыргыз улуттук баалуулуктарын англис тилинде үйрөнүүнүн зарылдыгы эмнеде?» - деген суроого төмөндөгүдөй жоопторду алдык.

-Кыргызстанга келген чет элдик туристтерди жана меймандарды улуттук каада-салттар, үрп-адаттар, жашоо-шартыбыз кызыктыраарын;

-академиялык мобилдүүлүк менен чет мамлекетке барып окуп жаткан студенттерден өз улутун, мамлекетин, баалуулуктарын тааныштыруу талаптары болоорун;

-Кыргызстанды дүйнө жүзүнө таанытуу шыктануусу бар.

Демек, сурамжылоодон алынган маалыматтарга таянсак, окуу программасына өзгөртүүлөрдү киргизүү, англис тили дисциплинасында кыргыз улуттук баалуулуктарын окутууда инновациялык сабактарды уюштурууга карата мугалимдердин жана студенттердин адабий теориялык талаптары, муктаждыктары такталды.

2.3 Англис тилин окутууда болочок мугалимдерге улуттук баалуулуктарды калыптандыруунун педагогикалык шарттары

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасы, ошол изилдөөлөрдө колдонулган усулдардын топтомуна жана методологиялык негиздерине жараша аныкталат. Биздин маселеде талкууланып жаткан болочок мугалим ким жана алардын курактык биологиялык психологиялык жана социалдык жаш өзгөчөлөктөрүнө саресеп салсак.

Кыргызстан өз эгемендүүлүгүн алгандан баштап жаштардын кесиптик жана жогорку билим алууга болгон талабы күчөдү. Алардын алган билиминен келечекте ким болуп, кайсыл тармакта өз ишмердүүлүгүн алып бараарынан көз каранды экендигин аңдап, билип калышты.

Биздин өлкөдө 219 миңге жакын студент жогорку окуу жайларында, 95 миңге жакыны орто кесиптик окуу жайларында билим алууда. 35 миңге жакыны башталгыч кесиптик билим берүүнүн деңгээлинде, башкача айтканда, кесиптик лицейлерде билим алууда [179].

Студенттик жаштарды өзгөчө социалдык топ катары изилдөө анын маңызы «студент» жана «студенттик курак» түшүнүктөрүндө чагылдырылганын болжолдойт. Студент (лат. *studens, studentis* түркүмүнөн – эмгекчил, алектенген), жогорку, айрым өлкөлөрдө жана орто окуу жайдын студенти. Байыркы Римде жана орто кылымдарда студенттер таанып-билүү жараянына катышкан ар кандай адамдар болгон. XII кылымда университеттердин ачылышы менен аларда окугандарга (баштапкы жана окутуучу) карата «студент» термини колдонула баштаган; окутуучуларга (магистр, профессор ж.б.) илимий наамдар киргизилгенден кийин - студенттерге гана колдонулган [167].

Студенттик курак – жогорку окуу жайлардын өнүгүшүнө түздөн-түз байланышкан көрүнүш. К.Д.Ушинский бул куракты «эң чечүүчү» деп атаган, анткени дал ушул мезгил, адамдын келечегин аныктайт, адамдын өзүнүн үстүнөн интенсивдүү иштөөнүн абдан активдүү мезгили [124].

И.А.Зимняя белгилегендей, студенттерге максаттуу, системалуу түрдө билимди жана кесиптик көндүмдөрдү өздөштүргөн, жогорку билим деңгээли, маданиятты эң активдүү керектөөчүсү жана таанып-билүү мотивациясынын жогорку деңгээли менен айырмаланган адамдар кирет [59]. Б.Г. Ананьев 17 жаштан 25 жашка чейинки жашоо мезгили инсандын калыптанышынын акыркы этабы жана адистешүүнүн негизги этабы катары маанилүү деп эсептейт [14].

Б.Г. Ананьев өткөргөн эксперименттин жыйынтыгында адамдын психофизиологиялык функцияларынын өнүгүшүнүн структурасын түзгөн моменттерди салыштырып, өмүр сүрүү жылдарын бөлүп көрсөттү.

2.3.1-таблица – Функционалдык деңгээлдин жогорулашынын, турукташуунун жана төмөндөшүнүн моменттери, өнүгүү моменттери жана алардын жетилүүнүн ар кандай микропериоддорундагы өз ара байланышы

микропериоддор, жылдар	функционалдык деңгээлдин көтөрүлүүсү, %	Турукташтыруу, %	төмөндөө, %
18–22	46,8	20,6	32,6
23–27	44,0	19,8	36,2
28-32	46,2	15,8	38,0
33-35	11,2	33,3	55,5

Таблицадагы маалыматтарды талдоо көрсөткөндөй, 18ден 22 жашка чейинки курак (бизди эң кызыктырган курак) функционалдык деңгээлдин эң көп пайызын (46,8%), б.а. когнитивдик жөндөмдүүлүктөрдүн эң чоң өсүшү.

Студенттик жылдар - бул жашоонун өзгөчө этабы. Анткени белгилүү максатка, милдеттерге ылайык окутулат, эң негизгиси - бул университетте белгилүү адистикке ээ болуу үчүн окууга мотивациясы бар.

Айрыкча биринчи курстун студенттерине өспүрүм курактан жаштык куракка өтүү оор. Мектеп классынан келип студенттик аудиторияга көнүү кыйынга турат. Мектепти бүтүрүү менен жогорку окуу жайларда окуунун башталышынын ортосундагы убакыт аралыгы өтө кыска жана дал ушул жерде мурда коюлган максаттарды олуттуу түрдө тууралоо, өзүнүн адаттарын жана жүрүм-турумун терең кайра карап чыгуу зарыл. Анын натыйжасында жаңы сапаттар пайда болот, жаңы социалдык ролдорду, өз алдынчалык, кызыгуу, демилгелүүлүк сыяктуу жеке сапаттардын көрүнүшүн аткарууга туура келет. Экинчи курс - студенттердин окуу-тарбия иштеринин эң кызуу мезгили. Окуунун бардык формалары экинчи курстун студенттеринин турмушуна интенсивдүү киргизилет. Студенттер жалпы

даярдык алышат, алардын кенири маданий талаптары жана керектөөлөрү калыптанат. Бул мезгилде чөйрөгө ыңгайлашуу процесси негизинен аяктайт. Үчүнчү курс - адистикти баштоо, студенттердин кесиптик кызыкчылыктарын андан ары өнүктүрүүнүн жана тереңдетүүнүн чагылышы катары илимий ишке болгон кызыгууну күчөтүү болуп саналат. Адистештирүүнүн чукул муктаждыгы (жогорку окуу жайда инсан болуу формалары негизги белгилери боюнча адистештирүү фактору менен аныкталат) көп учурда инсандын ар тараптуу кызыкчылыктарынын чөйрөсүнүн тарылышына алып келет. Төртүнчү жыл – университетти эрте бүтүрүү келечеги – келечектеги кесип үчүн так практикалык көрсөтмөлөрдү түзөт.

Жогорудагы окумуштуулардын жүргүзгөн илимий изилдөөлөрүнө жана өзүбүздүн тажрыйбабызга таянып биз илимий иштин экспериментине 2-3-курстардын студенттерин тартууну туура көрдүк, анткени 1-курстун студенттери жаңы чөйрөгө адаптация болуу учурунда тажрыйбалык иштерди өткөрүүгө толук даяр эмес, 4-курстун студенттери өз кесиптик карьерасын курууга багыт алып калышат.

Студенттердин арасында баалуулуктарды калыптандырууга көңүл буруу зарылчылыгы бирдиктүү билим берүү мейкиндигинин калыптанышына жана анын натыйжасында жаштардын дүйнөлүк миграциясына байланыштуу, бул улуттук, маданий идентификациянын зарылдыгына алып келди. Биздин оюбузча, дал ушул улуттук баалуулуктар ушундай идентификациянын бир түрү болуп саналат.

Ошентип, коомдук жараяндар жаштардын арасында баалуулуктарды калыптандыруу үчүн ар кандай мамлекетте билим берүү мейкиндигин пайдалануу зарылдыгын алдын ала аныктайт жана бул жараян педагогикалык маданияттын курамдык бөлүгү, муундар ортосундагы негизги байланыш болуп саналат. Аталган татаал педагогикалык милдетти аткаруу аны чечүүгө жаңычыл мамилесиз мүмкүн эмес. Азыркы учурда коомдук жана рухий турмуштун бардык чөйрөлөрүндө, анын ичинде билим берүү тармагында да

олуттуу кайра түзүүлөр болуп жатат. Бүткүл адамзаттын келечеги билимдин кандай болорунан көз каранды. Бул жагынан педагогикалык кадрларды даярдоого өзгөчө көңүл бурулуп, мында мугалимдин кесиптик ишмердигин аткарууга даярдыгын калыптандыруу негизги роль ойнойт.

Элдин жыргалчылыгын камсыз кылууда, экономиканы өнүктүрүүдө, Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүн бекемдөөдө жана келечектүү, тез өнүгүп жаткан республикабыздын беделин башка мамлекеттер тарабынан таанууда улуттук билим берүү маанилүү роль ойнойт. Азыркы этаптагы улуттук тарбиянын негизги милдети – өсүп келе жаткан муунга коомдук тажрыйбаны, элдин бай руханий маданиятын, анын улуттук менталитетин, дүйнө таанымын туугандык мамилесин өткөрүп берүү жана ошонун негизинде Кыргызстандын жаранынын инсандык сапаттарын калыптандыруу, улуттук аң-сезимди, өнүккөн руханиятты, адеп-ахлактык, көркөм, эстетикалык, укуктук, эмгектик, физикалык, экологиялык маданиятты камсыз кылуу, инсандын жөндөмдүүлүгүн жана талантын өнүктүрүү.

Эң негизги коомдук өзгөчөлүк –өз улутун таануу аң-сезимин, туулган жерди, өз элин сүйүүнү, Ата Мекендин атынан эмгек кылууга даярдыгын калыптандыруу. Улуттук баалуулуктарга тарбиялоо жаштардын өзүнүн этностук жалпылыгын, улуттук баалуулуктарын (тилин, аймагын, маданиятын) аңдап билүүсүн, улуттук мамлекеттүүлүктү өнүктүрүүгө өз салымын кошуу, патриоттук сезимин билдирет, бул алардын улуттук сезимдерин бекемдөөгө өбөлгө түзөт, өзүнүн улуттук ар-намысын, ички эркиндигин, өз жери, мекени менен сыймыктануу сезимдери. Улуттук идея жөн гана улуттук аң-сезимдин атрибуту, нукура руханий феномен болбостон, элибиздин эзелтеден мыкты уул-кыздарында болгон сыяктуу практикалык иштерге түрткү болушу керек.

Улуттук билим берүү системасы улуттук дүйнө таанымдын, илимий философиянын жана идеологиянын, үй-бүлөлүк тарбиянын, элдик

педагогиканын, илимий педагогикалык ойдун принциптерине негизделип, улуттук тарбиялык акылмандыктын жетишкендиктерин өзүнө сиңирген. Ал элдин идеялык байлыгын, анын моралдык-этикалык баалуулуктарын элдик педагогиканын каражаттарында өзгөртүп, үй-бүлө, мамлекеттик жана коомдук агартуу мекемелери менен биргеликте жаштарга тарбиялык таасирди уюштуруунун принциптерин, формаларын жана ыкмаларын, ошондой эле жаштардын тынымсыз жана системалуу жүргүзүлүп жаткан тарбиялык иштерин камтыйт.

Жалпы билим берүү тармагында инсандын руханий-адептик өнүгүүсү жана тарбиясы эң системалуу, ырааттуу жана терең ишке ашат. Билим берүү системасынын негизги милдети – улуттук жана жалпы адамзаттык баалуулуктардын негизинде инсанды калыптандыруу, өнүктүрүү жана алардын кесиптик деңгээлин жогорулатуу үчүн шарттарды түзүү; баланын ар тараптуу билим алууга укуктарын ишке ашыруу, эне тилин, улуттук каада-салттарды сактоо, билим берүү жана саламаттыкты сактоо. Мектеп окуучуларында жана студенттерде ушундай сапаттарды калыптандыруу жана өнүктүрүү Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын маанилүү милдети катары каралат. Заманбап улуттук билим берүү идеалы – бул жогорку адептүү, чыгармачыл, компетенттүү Кыргызстандын жараны, Ата-Мекенинин тагдырын өз тагдырындай кабыл алган, өз өлкөсүнүн бүгүнкүсү жана келечеги үчүн жоопкерчиликти сезген, өлкөнүн руханий жана маданий салттарына негизделген. Руханий-адептик өнүгүүнүн, тарбиялоонун жана социалдаштыруунун негизги мазмуну – негизги улуттук баалуулуктар. Биз бул баалуулуктарды маданий жана үй-бүлөлүк салттарда сактап, муундан муунга өткөрүп келебиз.

Ошентип, улуттук баалуулуктарды жана адамдык баалуулуктарды сактоо, руханий жана маданий мурастын уландысы менен жаш муундарды тарбиялоо негизги максат болуп саналат.

Улуттук баалуулуктарыбызды эл аралык деңгээлге алып чыгууга жөндөмдүү инсанды тарбиялоо:

- адамда улуттук аң-сезимди калыптандыруу;
- жаш муундарга аң-сезим, сүйүү, сыймыктануу, улуттук рухту өнүктүрүү;
- эне тилин жана динин, анын тарыхын, маданиятын, искусствосун, каада-салтын, руханий жана маданий мурастарын урматтоо.

Улуттук баалуулуктар – бул айрым этникалык жамааттардын өкүлдөрүнүн тарыхый оригиналдуулугун чагылдырган руханий идеалдарынын жыйындысы. Алар бир этникалык адамдардын жүрүм-турумунун социалдык жана ченемдик-маданий аксиомаларынын ролун аткарышат. Демек, өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоодо баалуулуктар эң маанилүү ролду ойнойт, алар коомдук-тарыхый мүнөзгө ээ болуу менен инсанды түпкү теги менен тааныштыруунун каражаты болуп саналат.

Тарбиялоонун орчундуу проблемаларынын арасында жаштарды рухий-навалык жактан тарбиялоо маселелери олуттуу тынчсызданууну пайда кылууда. Эмнени үйрөтүү жана кантип тарбиялоо керек, Ата Мекенди, өз өлкөсүнүн тарыхын сүйүүгө кантип үйрөтүү керек? Позитивдүү жана жакшы нерселерди түбөлүккө издөөдө, эреже катары, биз жаркыраган үлгүгө - жалпы адамзаттык баалуулуктарга жана идеалдарга келебиз. Мисал катары, В. А. Сухомлинский белгилегендей: «Тарбия ишинин өзгөчө багыты – бул балдарды, өспүрүмдөрдү, жаштарды эң чоң кыйынчылыктардын бири – жан дүйнө боштугунан, руханий жактан жетишсиздиктен коргоо: чыныгы адам эмнеден башталат- ар бир жандын ыймандуулугу бар жерден»[110].

Биздин мисалыбызда улуттук баалуулуктарды калыптандыруу жогорку окуу жайлардын жүргүзгөн окуу ишмердигинен көз каранды. Биз жасаган изилдөөлөргө таянсак, болочок мугалимдерге окуу жайлары окуу жараянын так, татыктуу жүргүзүп, жугумдуу билим берсе, өз оюн токтотуп, турмушка олуттуу карап калган студенттерге баалуулуктарды сиңирип калууга өбөлгө түзүлөт. Бул жараянда баалуулук багыты эле эмес, максаттуу болочок адисти

калыптандырууга болот. Эгер биз коомдун муктаждыгын канааттандырабыз десек, педагогикалык системанын максатын, окутуу жараянын, педагогикалык баарлашууну, педагогдун ишмердүүлүгү менен студенттин ишмердүүлүгүнө өзгөртүүлөрдү киргизүүбүз абзел.

Окутуу жараянындагы моделдердин теориялык жана практикалык негиздери, моделдөө усулунун мүмкүнчүлүктөрү жана окуу жараянын оптималдаштыруунун каражаттары иштелип чыккан.

“Модель –изилденүүчү объектти чагылдырып же көз алдыга элестетүүчү ойдо чагылдырылган, бардык изилдөөлөр объект жөнүндөгү жаңы маалыматты бере ала тургандай алмаштырууга жөндөмдүү материалдык ишке ашырылган система”. Модель – биринчиден, биздин алдыдагы иш-аракеттерибизди пландаштырууда чоң роль ойноочу, экинчиден, биз мурун алган билимдерди колдонууга мүмкүндүк берүүчү билимдердин кээ бир түзүлүшү. Модель – башка усулдар менен таанууга мүмкүн болбогон мыйзам ченемдүүлүктөрдү изилдөөгө мүмкүндүк берүүчү практикалык тажрыйбаны абстрактуу жалпылоонун жыйынтыгы болуп эсептелет [46].

Улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу болочок мугалимдерге калыптандыруунун болжолдуу схемасын төмөнкү сүрөттөн көрүүгө болот. Бул модель болочок мугалимдерге улуттук баалуулуктарды калыптандыруунун, бири-бири менен тыгыз байланышкан мамиле жана принциптердин системасын түзөт: улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу калыптандыруунун максаты жана натыйжага жетүү механизмдери.

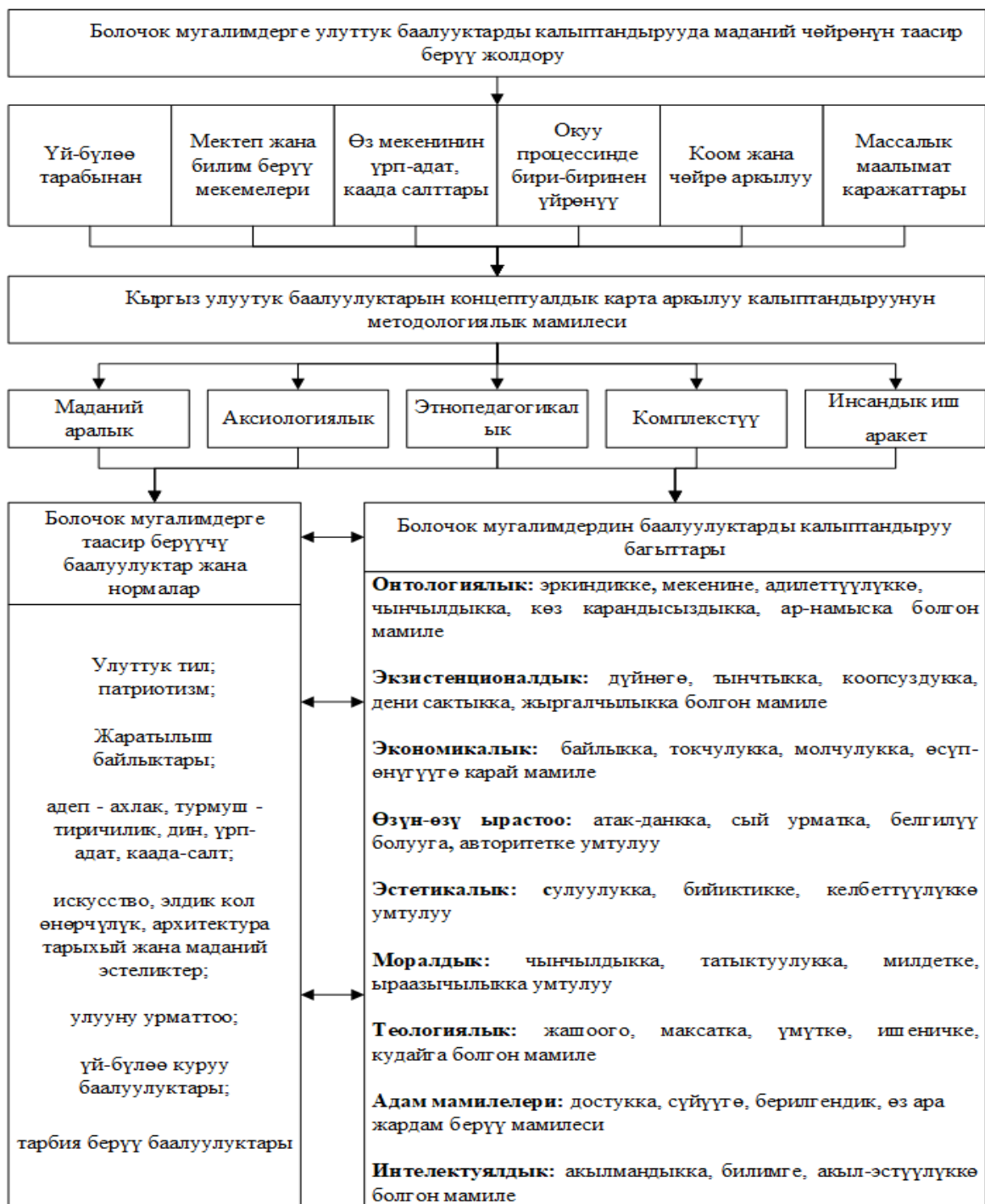
Түзүлгөн моделдин негизги компоненттери төмөнкүлөр:

-Инсандын улуттук баалуулуктарын калыптандыруу багытына маданий чөйрөнүн таасир берүү жолдору:

Кыргыз улуттук баалуулуктардын калыптанышына үй-бүлөнүн, билим берүү мекемелери, өз өлкөсүнүн улуттук оюн-зоок кечелери, улуттук

баалуулуктарды аздектеген элдер, коомчулуктун, массалык маалымат каражаттарынынтаасири.

а) маданий мамиле. Билим берүү чөйрөсүндө билим, тарбия, маданият жараянын эриш-аркакта алып баруу менен баалуулуктарды калыптандыруу.

2.3.1-сүрөт – Улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу калыптандыруу системасы.

Мындай мамиле этнопедагогикалык көрүнүштөрдү кеңири социалдык-маданий фонго жана жергиликтүү маданий кырдаалды эске алуу менен маданий компоненттердин жыйындысы катары, ал эми изилденүүчү объектилерди этномаданияттын кубулуштары катары кароого мүмкүндүк берет. Маданий мамиле төмөндөгүлөрдү түшүнүүгө багытталган:

-маданият адамдын ишмердүүлүгүнүн өздөштүрүлгөн жана материалдашкан тажрыйбасы катары;

-өзүн-өзү ишке ашыруу жана маданий чыгармачылык жөндөмүнө ээ болгон адам маданияттын субъектиси катары.

Маданиятта инсанды калыптандыруунун механизмдери Н. А. Асипова [20], А. Т. Калдыбаева [70], М. И. Мамырова [84], И. П. Селезнева [101], Н. Е. Щуркованын [132] эмгектеринде белгиленген. Атап айтканда, Н. Асипова өзүнүн изилдөөсүндө маданий мамиленин педагогикалык маанисин адеп-ахлактык-маданий чөйрөнү кабыл алуу, берүү ар түрдүү элдердин өзгөчөлүктөрү, анын натыйжасында маданияттардын өз ара кириши жана элдердин жакындашуусу жана ассимиляциялоонун жолу жана каражаттары катары карайт. [20, Асипова Н.А., 2015].

Ошентип, маданий мамиле инсандын социалдык-маданий жана турмуштук кырдаалдарында колдонулуучу маданий таанып-билүүнүн ыкмаларын өздөштүрүп, жалпы адамзаттык баалуулуктарды өнүктүрүүнү камсыздайт.

б) аксиологиялык мамиле. Аксиологиялык мамиленин негизги аныктамалары болуп «баалуулуктар» жана «баалуулук багыттары» саналат. Ал өзүнүн иш-аракетин байланыштырган ар бир адамдын аң-сезиминде орун алган. Бул ориентациялар жүрүм-турумдун белгилүү бир түрүнүн калыптанышына негиз болот. Бир жагынан баалуулуктар предметтин мүмкүн болуучу мотивациялык калыптануу чөйрөсүн чагылдырса, экинчи жагынан, баалуулуктар мотивди тандоо жараянында субъект таянган кырдаалды баалоо үчүн тышкы критерий болуп саналат. Ар бир адам өзүнүн жашоо

ишмердүүлүгүнүн призмасы аркылуу баалуулуктардын өз иерархиясын тандайт жана курат, алардын ортосундагы байланыштыруучу ролду ойнойт.

в) этнопедагогикалык мамиле. Өзүн-өзү ишке ашыруучу чыгармачыл инсандын ойлорун камтыйт жана балдарды улуттук маданияттын башаты менен тааныштыруу жолдору жөнүндө билим берет. Этнопедагогикалык мамиле илимий көрүнүш катары илимге этнопедагогикадагы изилдөөлөрдүн натыйжасында киргизилген. Элдин педагогикалык көз карашын, анын педагогикалык тажрыйбасын изилдөөгө өткөндүн көрүнүктүү мугалимдери көп көңүл бурушкан. Классикалык мугалимдер «элдик педагогика билим берүү илимин байытат, анын таянычы жана пайдубалы болуп кызмат кылат», -деп эсептешкен.

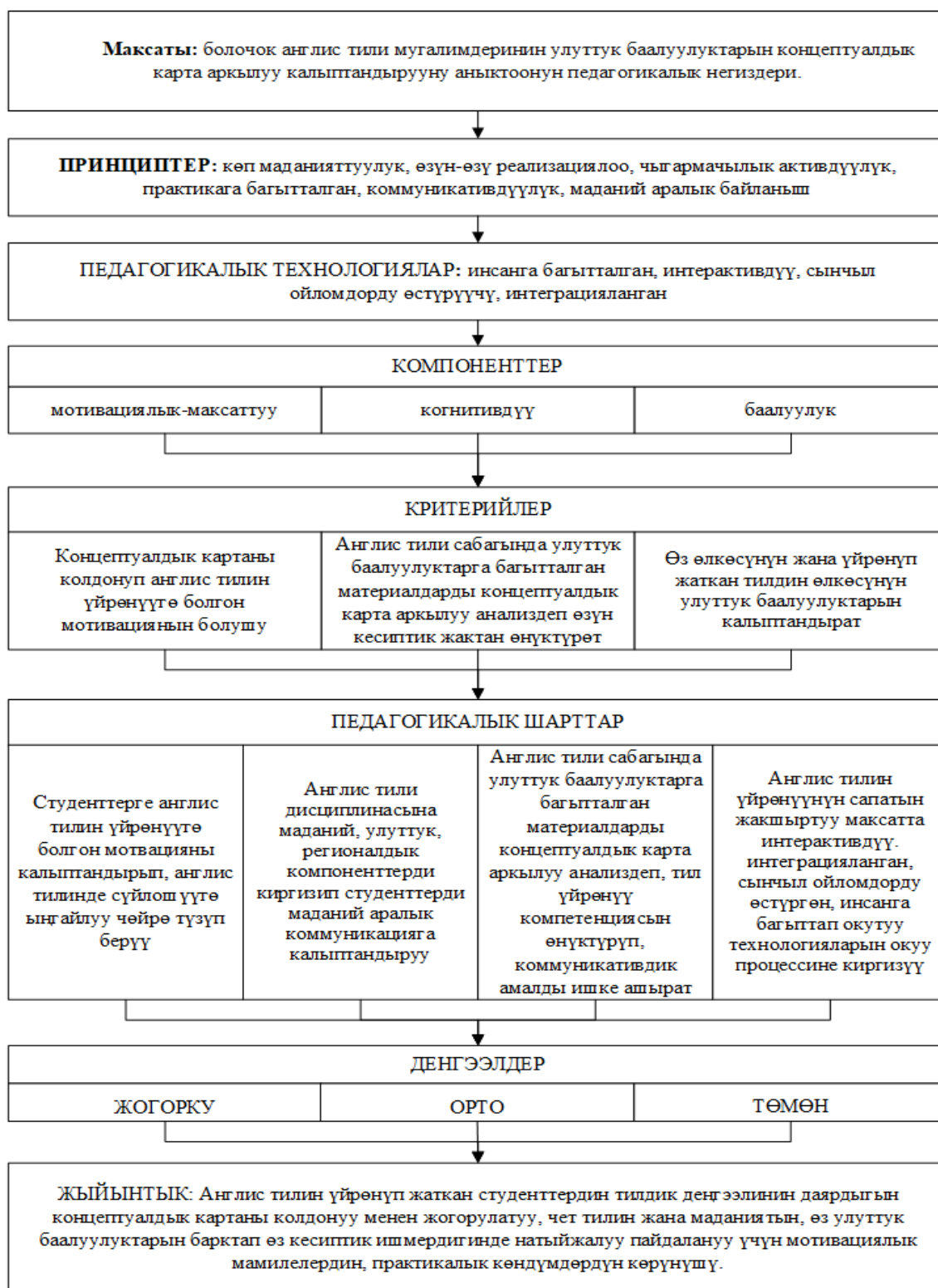
Этнопедагогиканын жана этнопедагогикалык мамиленин өнүгүшүнө олуттуу салым кошкон: Г. С. Виноградов [39], Г. Н. Волков [40], А. Э. Измайлов [63], Я. И. Ханбиков [125], А. Алимбеков [10], Н. А. Асипова [21], Н. К. Дюшеева [49], М. Р. Рахимова [96], С. Иптаров [67], Н. А. Асанбекова [19] жана башкалар.

Изилдөөчү Г. Н. Волков элдик педагогиканын даанышманы катары этнопедагогикага илимий кызыгууну көрсөткөн. Педагогика илиминде элдик педагогиканын ыкмаларын, каражаттарын жана мазмунун изилдеген жаңы багыт – «этнопедагогика» деген аталыштын эң алгачкы ээси ошол. Этнопедагогиканын жетектөөчү идеясы – билим берүү чөйрөсү аркылуу адамдын өнүгүүсүндөгү гармонияга, социалдык, табигый-биологиялык жана руханий жактан жетишүү.

г) комплекстүү мамиле – инсандын бардык сферасына тегиз таасир берүүсүнөн көрүнөт бир жагынан интеллектуалдык, эмоционалдык, физикалык, экинчи жагынан педагогикалык, б.а. студенттик коллективдин, коомчулуктун, үй-бүлөнүн, студенттин өзүнүн бир максатты көздөй умтулуусу.

д) жеке иш аракет мамилеси - өзөгүндө ар бир адам өз жеке ишкердүүлүгү аркылуу өзүн-өзү көрсөтөт жана өнүгөт деген мыйзам ченемдүүлүк коюлган.

Студенттердин баалуулук багытына таасир берүүчү маданий баалуулуктар: инсандын өнүгүү жараянында коом тарабынан кылымдар бою чогултулган баалуулуктар аркылуу жеке инсан катары калыптануусу жүрөт.

2.3.2-сүрөт–Болочок англис тил мугалимдерине улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу калыптандыруу модели.

Ал эми педагогикалык-дидактикалык методологиялык негиздер улуттук баалуулуктарды калыптандыруу жараянында төмөнкүдөй жалпы дидактикалык **принциптерди** жетекчиликке алуунун зарылдыгын көрсөтөт:

-көп маданияттуулук көп улуттуу коомдун шарттарында адамдын маданий өзгөчөлүгүнүн калыптануусу жана маданий окшоштугун сактап калуу, анын жараянында улуттар аралык баарлашуунун маданияты тарбияланат жана ар кандай улуттардын ортосунда толеранттуу мамиле түзүлөт;

- өзүн-өзү реализациялоо, Абрахам Маслоу [148] өзүн-өзү реализациялоону инсандын тубаса мотивациясы катары аныктайт, ал адамдын өз потенциалынан максимумга жетүүгө түрткү берет, ар бир адам өз жөндөмүн, талантын жана мүмкүнчүлүктөрүн колдонуу менен канааттануу сезимин алат;

- чыгармачылык активдүүлүк өз иш-аракетин чыгармачылык менен пландоо жана жүзөгө ашыруу, жүйөлүү тыянак жасоо үчүн түрдүү маалыматты пайдаланууга даярдык, жаңы ойлор, теориялар, идеалдуу моделдер, руханий дөөлөттөрдү жаратуу. Чыгармачылык активдүүлүк сөздүн кууш маанисинде – бул «ачылыш», «ойлоп табуучулук» менен байланыштырылган ишмердүүлүк.

- практикага багытталган англис тилин тынымсыз жана өз алдынча окуп-үйрөнүүгө жөндөмдүүлүктү жана даярдыкты *өнүктүрүү жана тарбиялоо*, анын жардамы менен билимдин башка тармактарын өз алдынча өздөштүрүү;

- коммуникативдүүлүк тил коммуникативдик функцияны аткарган байланыш-катыш жасоонун каражаты, ой-пикирди оозеки жана жазуу түрүндө башкаларга билдирүү, алар менен пикир алышуу байланыш жасоо дегендик.

- маданий аралык байланыш өз тилин жана чет тилинде үйрөнгөн өлкөнүн социомаданий өзгөчөлүктөрү жөнүндө билимдердин көлөмүн кеңейтүү; буга тиешелүү кептик жана кептик эмес, өзүн алып жүрүү, өзүнүн жана англис тилдүү өлкөлөрдүн маданиятын бөлүп көрсөтө алуу.

«Технология» терминин алгач педагогика илимине колдонууда ал «окутуу» терминине байланып, окутуунун технологиясы деп гана түшүндүрүлгөн. Кийин тереңирээк изилдөө жүргүзүүнүн натыйжасында бул түшүнүк бир топ өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Азыркы учурда педагогикада «педагогикалык технология», «билим берүүнүн технологиясы» жана «окутуунун технологиясы» деген түшүнүктөр бири-биринен айырмаланып айтылат. Көп учурда «технология» деген терминди «методика» деген термин менен бир мааниде карашат, бирок булардын айырмасын кеңири карашкан авторлор: И. Б. Бекбоев, А. Алимбеков [31,5-б.]. Алардын айтымы боюнча «технологияда» окуу жараянынын субъектиси «колдонгонду билет», «айтып бере алат» деген түшүнүккө ээ болгондугу азыркы мезгилдеги талаптанган компетенцияларынын мазмунуна шайкеш келет деген ойдобуз, башкача айтсак, компетенттүүлүктүн парадигмасына жакындыгы менен айырмаланат.

Биздин изилдөөдө колдонулган педагогикалык технологиялар:

Инсанга багытталган - ар бир студент гумандуу мамилелерге негизделген окутуу аркылуу өзүн толук укуктуу инсан катары сезет жана башкаларды да инсан катары көрүүнү жана сыйлоону үйрөнөт, мугалим студенттерди «күчтүү» жана «начар» деп бөлүүдөн баш тартуусу абзел, окутуучу студенттердин ар түрдүүлүгүн жана ар бири башкасына салыштырмалуу бир нерсени жакшыраак кыларын жана билерин түшүнөт, мугалим сабак учурунда азыраак сүйлөп, окуучуларга өз ой-пикирлерин айтууга көбүрөөк мүмкүнчүлүк бергенде, окутуу жараянынын натыйжалуулугу жогорулашын билет;

Интерактивдүү окутуу болсо активдүү методдун дагы өркүндөгөн формасы. Бул өзү «биргелешип аракет кылуу» дегенди түшүндүрөт, б.а., мугалим менен окуучу бири-бири менен биригип, бирдей аракет кылып, максатка жетүү жолун издешет. Бул деген мугалим менен окуучунун биримдигин гана түшүндүрбөйт, мында окуучулар да бири-бири менен чыгармачылык тыгыз байланышта аракеттенишет. Мында мугалим

пассивдүү байкоочунун ролун гана аткарып калбайт, ал ар бир кыймыл-аракетте сабактын багытын нукка салып, интерактивдүү көнүгүүлөрдү жана тапшырмаларды берип, сабакты пландаштырып, айрым учурда күтүлбөгөн экспромт менен классты жаңы кырдаалга алып келет. Мында бүтүндөй класс жандуу аракетте, кыймылда, чыгармачылык изденүүдө болот.

Сынчыл ой жүгүртүү – бул маалыматты талдоого, андан жыйынтык чыгарууга жана талдоонун негизинде чечим кабыл алууга, ошондой эле өз пикиринди калыптандырууга жана өз позициянды коргоого мүмкүнчүлүк берген 21-кылымдын маанилүү көндүмдөрүнүн бири.

Интеграцияланган сабак - бири-бири менен байланышы бар окуу материалдарын окуучулардын аң-сезиминде бир бүтүн системага келтирүүгө арналган сабактын түрү. Биздин изилдөөнүн мисалында англис тили сабагында Кыргызстандын тарыхын, географиясын, улуттук баалуулуктарын интеграциялап окутуу болуп саналат.

Концептуалдык картаны колдонуу аркылуу англис тили сабагында кыргыздын белгилүү жазуучуларынын чыгармаларын талдоо, өз улутунун баалуулуктарын окуп үйрөнүү, болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруу маданиятынын структуралык компоненттери алардын улуттун нарктуу өкүлү, өз элинин сыймыктуу жараны, улуттун мурасын сактоочу жана улоочу адам катары калыптанышынын мүнөздөмөсү катары караш керек.

Биздин пикирибизге ылайык кыргыздардын салттык баалуулуктары аркылуу студенттердин улуттук баалуулуктар маданияты мотивациялык-максаттуу, когнитивдик, баалуулук компоненттерден турат.

Мотивациялык-максаттуу компонент максаттарда, кызыкчылыктарда, мотивдерде чагылдырылган ишмердүүлүккө болгон жеке мамилени чагылдырат. Анын калыптанышына инсандын багыты жана анын керектөөлөрү таасир этет. Субъекттин максаттуу активдүүлүгү ички

мотивацияга ээ болуусу керек. Бул мотивацияны иштеп чыгуу башкаруучу системанын, б.а. психиканын биринчи милдети.

Студенттер ишмердүүлүктүн белгилүү бир түрүнө кызыгат, чыгармачыл иштерди жаратуу зарылдыгын өнүктүрөт, жалпы жана атайын билимдерди жана көндүмдөрдү алууга умтулат. Биздин изилдөөбүздө концептуалдык картаны колдонуп англис тилин үйрөнүүгө болочок мугалимдерде мотивациянын болушу ырасталган. Студенттин окуу ишмердүүлүгүн активдүү стимулдаштырууну колдонуу концепт картасын өздөштүрүүнүн жүрүшүндө аны өзүн-өзү өнүктүрүүсүн, өзүнө баа бере билүүсүн мотивдештирет. Субъекттик ишмердүүлүк катары окууга баа берүүнү камсыздоону түзүү, ишке ашыруу, педагогикалык рефлексия максатка ылайыктуу.

Когнитивдик компонент. «Когнитивдик» термини латындын *cognoscere* – билүү, үйрөнүү, изилдөө деген сөзүнөн келип чыккан. Бул сөз контекстке жараша билим, ынаным, ой жүгүртүү жөндөмү, окуу, билимди сактоо жана аны башкалар менен бөлүшүү дегенди билдирет. Улуттук баалуулуктарды өздөштүрүү, эң оболу, ар кандай доорлордун сыноосунан иргелип, тандалып отурган ой түшүнүктөрдүн, билимдин мураскери болуу менен байланыштуу. Маалыматтык-когнитивдик компонент гуманитардык аң-сезимдин, бүтүндөй дүйнө таанымдын, азыркы адамдын иш-аракетин аныктоочу, ошондой эле анын иш-аракетин топтоштуруучу, калыптандыруучу жана маани берүүчү фактор болгон гуманитардык социалдык-маданий билимди, баалуулуктар системасын өздөштүрүүнү жана өткөрүп берүүнү камтыйт. Жыйынтыгында, англис тили сабагында улуттук баалуулуктарга багытталган материалды концептуалдык карта менен анализдеп өзүн кесиптик жактан өнүктүрөт.

Баалуулук компонентинин маңызы педагогикалык кубулуштарды жана фактыларды, максаттарды, технологияларды жана натыйжаларды «адам менен дүйнөнүн» өз ара аракетин эске алууда, инсандын ички дүйнөсүн,

анын умтулууларын, талаптарын, таламдарын, турмуштун моралдык үстөмдүктөрүн, перспективалардын жалпы багытын калыптандырууга өзгөчө көңүл бурууда болот. Студенттер өз өлкөсүнүн жана үйрөнүп жаткан тилдин өлкөсүнүн улуттук баалуулуктарын салыштырып окуу аркылуу калыптандырат.

Биз сунуштаган критерийлердин жана көрсөткүчтөрдүн негизинде студенттердин улуттук баалуулуктарынын концептуалдык карта аркылуу калыптанышынын үч деңгээли бөлүнүп каралат: төмөнкү, ортонку, жана жогорку деңгээлдер.

Төмөнкү деңгээл. Студенттердин концептуалдык карта аркылуу улуттук баалуулуктардын калыптанышынын төмөнкү деңгээлинин сыпаттамасы. Салттык маданиятка байланыштуу үрп-адаттар, каада-салттарга, тарых жана улуттук баалуулуктарга кош көңүл, эскинин калдыгы сыяктуу салкын көз карашта. Салттарга урматтоо менен мамиле кылбайт, өзгөчө баалуулук катары эсептебейт, өзүн заманбап жаран катары сыпаттайт. Концептуалдык картасы менен текстти окууну зериккенде жасай турган, убакытты текке кетирген иш деп эсептейт.

Ортонку деңгээл. Салттык маданиятка байланыштуу элдик жөрөлгөлөр, «баалуулук», «улуттук баалуулук» тууралуу түшүнүгү бар, бирок толук эмес. Өзүн улуттун маданиятын алып жүрүүчү жана улантуучу катары, улуттун өкүлү катары аңдап сезет, бирок маданиятка таандык үрп-адат, каада-салттарына урматтоо менен мамиле кылбайт, концептуалдык картасы менен берилген материалга кызыгат, өзүн кесиптик жактан өнүктүрүүгө умтулуусу солгун.

Даярдыктын жогорку деңгээли. Элдик каада-салт, үрп-адаттарга, «баалуулук», «улуттук баалуулуктар» тууралуу билимдери айкын, так жана илимий негиздүү. Өзүн улуттун маданиятын алып жүрүүчү жана улантуучу өкүлү катары аңдап сезет, элдин үрп-адат, каада-салттарына жана баалуулуктарга урмат менен мамиле кылат, англис тилин концептуалдык

картасы менен үйрөнүп, өзүн кесиптик жактан өнүктүрүүгө кызыгуусу жана мотивациясы бар, сын ой жүгүртүүгө, чыгармачыл менен иштөөгө, инновацияны кабыл алууга жөндөмдүү. Концептуалдык карта аркылуу улуттук баалуулуктарды калыптандыруунун критерийлери жана көрсөткүчтөрүнө таянып, студенттердин бул сапаттык мүнөздөмөсү түзүлдү. Иштелип чыккан моделди концептуалдык картаны колдонуу аркылуу болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун удаалаш жана максаттуу, багыттуу ишке ашырууга мүмкүнчүлүк берүүчү акыркы натыйжа катары кароо керек.

Педагогиканын изилдөө предмети коюлган максатка ылайык педагогикалык шарттарды аныктоо, бөлүп көрсөтүү жана башка маселелерди аныктоо менен тыгыз байланышкан. Биздин изилдөө -жогорку окуу жайында окуган студенттердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу калыптандыруунун методикалык педагогикалык негиздерин аныктоого багытталгандыктан, педагогикалык шарт изилдөөдө коюлган милдеттерди чечүүгө багытталган мазмундун, форманын жана методдордун, педагогикалык ыкмалардын жана материалдык-мейкиндик чөйрөсүнүн объективдүү жыйындысы.

В. И. Андреев педагогикалык шарттарды «белгилүү бир дидактикалык максаттарга жетүү үчүн окуунун мазмундук элементтерин методдорун жана уюштуруу формаларын долбоорлоо жана колдонууну максаттуу тандонун натыйжасы болуп саналган окуу процессинин жагдайлары» - деп эсептейт [15,43].

Педагогикалык шарттар студенттердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу төмөндөгүдөй багыттарда калыптандыруу үчүн зарыл:

- студенттерге англис тилин үйрөнүүгө болгон мотивацияны калыптандырып, англис тилинде сүйлөшүүгө ыңгайлуу чөйрө түзүп берүү;

- англис тили дисциплинасына маданий, улуттук, регионалдык компоненттерди киргизип студенттерди маданий аралык коммуникацияга калыптандыруу;
- англис тили сабагында улуттук баалуулуктарга багытталган материалдарды концептуалдык карта аркылуу анализдеп, тил үйрөнүү компетенциясын өнүктүрүп, коммуникативдик амалды ишке ашыруу;
- англис тилин үйрөнүүнүн сапатын жакшыртуу максатта интерактивдүү, интеграцияланган, сынчыл ойду өстүргөн, инсанга багыттап окутуу технологияларын окуу процессине киргизүү.

Аталган шарттарды ишке ашырууда факультеттин окуу программасына өзгөртүүлөрдү киргизүү маселеси пайда болду. Анын негизинде 2-курстун Англис тилин окутуунун методикасы дисциплинасына «Улуттук жана регионалдык баалуулуктар аркылуу класстан сырткары иш-чараларды уюштуруу»- аттуу курсун киргизүү, студенттерге окуу куралын иштеп чыгуу аныкталды.

Англис тилин концептуалдык карта аркылуу окутууну уюштурууда «Англис тилин окутууда сынчыл ойломдорду өстүрүү »- аттуу тандоо курсу түзүп , окуу методикалык комплексин иштеп чыгуу каралды.

Англис тили жана англис тилди окутуу маселелеринин элдик педагогика менен байланышын жана келечегин жалпылаштырып сөз кылуудан мурда: «элдик педагогика» жана «этнопедагогика» деген эмне, – деген суроого жооп берүү зарыл.

Белгилүү советтик окумуштуу этнограф-педагог Г. С. Виноградов [39] өз изилдөөлөрүндө улуттук педагогикага кайрылган. Ошондой эле «элдик педагогика – элдик оозеки чыгармачылыкта, үрп-адат, каада-салттарда, оюн жана оюнчуктарда сакталган элдин педагогикалык идеяларынын жана тарбиялык тажрыйбаларынын тутуму», «тарбия жаатындагы элдик эмпирикалык билимдер», «оозеки педагогикалык чыгармачылык», [12, 6-б.] – деп А. Алимбеков таамай белгилеген.

Критерийлер	Көрсөткүчтөр	Денгээли	Баллы
Кыргыз улуттук баалуулуктарына болгон мамилеси	Улуттук баалуулуктар муундан мураска өтөөрүн билет	билет	2
		Азыраак билет	1
		билбейт	0
	Улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу калыптандырууну түшүнөт	Толук өлчөмдө	2
		Азыраак өлчөмдө	1
		жок	0
	Өзүн кесиптик жактан өнүктүрүү ниети бар	Толук өлчөмдө	2
		Азыраак өлчөмдө	1
		жок	0
Улуттук баалуулуктарды калыптандырууга болгон психологиялык даярдыгы	Адилеттүүлүкө, чынчылдыкка, жашоо маңызын түшүнүүгө туруктуу кызыгуусу бар	Толук өлчөмдө	2
		Азыраак өлчөмдө	1
		жок	0
	Өзүн кесиптик жактан дайыма өнүктүрүүгө туруктуу мотивациясы бар	жогорку	2
		орто	1
		төмөн	0
	Улуттук баалуулуктарга, маданиятка жана искусствого кызыгуусу кенен	Толук өлчөмдө	2
		Азыраак өлчөмдө	1
		жок	0
Улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу калыптандырууга болгон чыгармачылык активдүүлүк	Маданияттын, баалуулуктардын, билим берүүнүн ар тараптан өнүгүүсүн көрүүгө жөндөмдүү	Өнүккөн	2
		Азыраак өнүккөн	1
		Өнүккөн эмес	0
	Сын ой жүгүртүүгө, чыгармачылык менен иштөөгө жөндөмдүү	Дайыма	2
		Кээде	1
		Эч качан	0
	Инновацияны кабыл алууга жөндөмдүү	Дайыма	2
		Кээде	1
		Эч качан	0

2.3.3-сүрөт – Концептуалдык карта аркылуу улуттук баалуулуктарды калыптандыруунун критерийлери жана көрсөткүчтөрү.

Этнопедагогика илимине негиз салына электен мурда элдик педагогиканын өзү жашап келгендиги белгилүү. Ал эпостордо, элдик оозеки чыгармачылыкта, дастандарда, макалдарда, улуттук оюндарда сакталып, таалим-тарбия берүүдө элдик билим катары манасчылар айтуучулар, дастанчылар, жомокчулар тарабынан берилип келген.

Ошол эле учурда өзүнүн этномаданий өзгөчөлүгүн сактоого умтулуу ар түрдүү маданияттардын өз ара жакындашуусу жана кирүү жараяндары менен биримдикте жүрүп, шовинизмдин, улуттук жана диний эксклюзивдүүлүктүн көрүнүштөрүнө жол бербөө керек. Мындай шарттарда билим берүү системасы өзүнүн туулуп-өскөн маданиятынын руханий баалуулуктарын өнүктүрүү жана сактоо үчүн жоопкерчиликти көтөрө алган, улуттар аралык баарлашуунун жогорку маданиятына ээ болгон, улуттар аралык мамилелерди жеңе алган улуттук иденттүүлүктүн стереотиптерин жана башка маданияттын өкүлдөрү менен конструктивдүү диалогду түзүүнү билген инсанды тарбиялоого багытталган. Улуттук маданияттын маселелери, ошондой эле жаш муундарды анын баалуулуктары менен тааныштыруу көптөгөн орус ойчулдарынын Н. А. Бердяев [33], О. А. Зимина [57], Г.В. Елизарова [50], Е. Н. Гвоздева [44], И.А. Измestьева [64], ж. б. ойлорун козгогон.

Инсанды улуттук маданияттын баалуулуктары менен тааныштыруудагы тарбиялоо жараянын мааниси көптөгөн заманбап мугалимдердин эмгектеринде каралган Н. А. Асипова [24], Р. Ачылова [180], Б. М. Бим-Бад [34], З. Т. Гасанов [42], Б. С. Гершунский [45], В. Ю. Хотинец [126], В. Д. Шадриков [131], ж.б. Бул маселени чечүүнүн мүмкүн болгон жолдорунун бири университеттин педагогикалык жараянында маданияттар аралык байланыш мамилени колдонуу болуп саналат.

Бул ыкма «Чет тили» дисциплинасынын алкагында эң чоң эффективдүүлүккө ээ. Маданияттар диалогунун контекстинде маданияттар аралык байланыш мамилесинин негизинде чет тилин үйрөнүү студенттердин

өз мекенинин маданиятын изилдөөнүн зарылдыгын актуалдуу кылат, аларды талдоо жана ой жүгүртүүгө үндөйт, анткени чет тилин окутууда ар бир сабакта эки же андан көп маданияттын мисалдары кездешет. Заманбап окутуунун негизинде чет тили билим берүү жараянында баарлашуунун жана билимдин каражаты катары гана эмес, улуттун маданий чөйрөсүнө жана менталитетине кирүү жолу катары кызмат кылат. Тилди үйрөнүүдө өзүнүн улуттук баалуулугунун, маданиятынын кайталангыс оригиналдуулугун билүү мүмкүнчүлүгүн ачат. Чет тилдин маданиятын үйрөнүү, бир жагынан, студенттердин дүйнө таанымынын кеңейишине, алардын башка маданий турмуштун кубулуштарына, башка баалуулук иерархиясына диалогдук мамилесинин калыптанышына алып келет. Ал эми чет элдик маданиятты билген адам өзүнүн маданиятын жакшыраак жана тереңирээк аңдайт, өзүн анын алып жүрүүчүсү катары түшүнө алат.

Өз эне тилине жана чет тилдер дүйнөсүнө аралашуу студенттердин жеке ишенимдерин, социалдык-маданий багыттарын, глобалдуу ой жүгүртүүсүн калыптандырат. Ар бир элдин тили оригиналдуу, өзгөчө болуп, элдин тарыхый жана руханий өнүгүүсүн чагылдырат. Тилдик каражаттар аркылуу курчап турган дүйнөнү, адам жараткан маданиятты чагылдыруу, анын байлыгын сактоо жана муундан муунга өткөрүп берүү ишке ашат. С. Г. Тер-Минасованын [118] оюна кошулуп, тил адамды калыптандырат, анын жүрүм-турумун, жашоо образын, дүйнө таанымын, менталитетин, улуттук мүнөзүн, идеологиясын аныктайт деп эсептейбиз.

Тил – инсанды элдин кенчи катары улуттук маданият дүйнөсүнө кошуунун каражаты. Ал - өзүнүн жана башка маданияттардын маданий байлыгын бириктирүүчү жип. Тил маданияттар аралык алмашуу формасына айлангандатил байланышы аркылуу ар түрдүү улуттук жана дүйнөлүк маданияттардын өз ара байланышы ишке ашат. Үйрөнүп жаткан тилди өздөштүрүү, ошол элдин руханий баалуулуктарынын дүйнөсүнө сүңгүү менен байланышкан. Демек, чет тилин үйрөнүү менен адам башка

маданиятты, башка менталитетти үйрөнөт. Чет тилин үйрөнгөн студент өзүнүн маданиятын башка маданияттар менен салыштыруу мүмкүнчүлүгүнө ээ болот. Анын натыйжасында инсан байыйт, өзүн түшүнүү, анын маданий өзгөчөлүгү өнүгөт, өзүнө болгон ишеними өсөт, маданияттар аралык баарлашуу жөндөмдүүлүгү калыптанат. Ошентип, тилдерди изилдөө бул тилдерде сүйлөгөн элдердин дүйнөсү жана маданияты менен ажырагыс биримдикте жүргүзүлүшү керек.

Жогорку окуу жайындагы чет тили курсу (англис тили), гуманитардык багыттагы дисциплина катары бардык багыттагы студенттерди фундаменталдуу даярдоонун негизги бөлүктөрүнүн бири болуп саналат.

Жаңы муундагы жогорку кесиптик билим берүүнүн мамлекеттик билим берүү стандартын (ЖМБО) талдоо, келечектеги адистин тил үйрөнүү адистиктер үчүн «Чет тили» дисциплинасын өздөштүрүүнүн негизги максаты төмөндөгү компетенциялардын комплексин камтыйт:

- кесипкөй жана жеке баарлашуу үчүн чет тилде сүйлөө жөндөмү (тилди билүү деңгээлинин жалпы европалык системасынын шкаласы боюнча B1ден төмөн эмес деңгээлде);
- өз элинин жана башка элдердин маданиятын талдай билүү;
- кесиптик ишмердүүлүктө чет тилде иштиктүү коммуникацияларды жүргүзүү жөндөмдүүлүгү;
- ар кандай улуттардын өкүлдөрү менен коомдук өз ара аракеттенүү үчүн чет тилинде сүйлөй билүү.

Жогорудагы компетенциялар бүтүрүүчүгө туура жол көрсөтүүгө жана эмгек рыногунун жана технологиянын өзгөрүп жаткан талаптарына тез көнүүгө, кесипкөй ишмердүүлүктө жигердүү колдонуу үчүн чет тилин практикалык билимге ээ болууга мүмкүндүк берүүчү бекем база болуп кызмат кыла алат, жергиликтүү университеттерде, ошондой эле чет өлкөлөрдө үзгүлтүксүз билим алууга (магистратура, докторантура ж.б.) даярдык алат.

Университеттин чет тили факультеттеринде студенттерге тилдик билим берүү төмөнкүлөрдү камсыз кылууга багытталган:

-кеп ишмердүүлүгүнүн негизги түрлөрү боюнча мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн коммуникативдик компетенттүүлүгүн андан ары өнүктүрүү;

-кесиптик чөйрөдө чет тилдик коммуникация көндүмдөрүн калыптандыруу; тилди өздөштүрүү боюнча өз алдынча иштөө көндүмдөрүн андан ары өнүктүрүү;

-өз улуттук баалуулуктарын калыптандыруу жана башка элдердин маданиятын сыйлоону жана толеранттуулукту калыптандыруу;

-университеттин студенттеринин чыгармачылык потенциалын жана тилди окутуу процессинде алардын интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү.

Студенттердин көңүлүн маданияттын улуттук-спецификалык аспектилерине, башкача айтканда, үстөмдүк кылуучу баалуулуктар системасы менен тааныштыруу функциясын аткарган маданий реалдуулуктарга буруу зарыл деп эсептейбиз. С. Г. Тер-Минасованын айтымында, булар төмөнкүлөрдү камтыйт:

а) салттар (же маданияттын туруктуу элементтери), ошондой эле үрп-адаттар (маданияттын «социалдык ченемдик» чөйрөсүндөгү салттар катары аныкталган) жана ырым-жырымдар (бул системада үстөмдүк кылган ченемдик талаптар менен аң-сезимсиз таанышуу функциясын аткарган);

б) салттар менен тыгыз байланышта болгон күнүмдүк маданият, анын натыйжасында көбүнчө салттуу-күнүмдүк маданият деп аталат;

в) күнүмдүк жүрүм-турум (белгилүү бир маданияттын өкүлдөрүнүн адаттары, белгилүү коомдо кабыл алынган баарлашуу нормалары), ошондой эле аны менен байланышкан, белгилүү лингвомаданий жамааттын алып жүрүүчүлөрү тарабынан колдонулган мимикалык жана пантомимикалык (кинетикалык) коддор;

г) курчап турган дүйнөнү кабыл алуунун өзгөчөлүктөрүн, тигил же бул маданияттын өкүлдөрүнүн ой жүгүртүүсүнүн улуттук өзгөчөлүктөрүн чагылдырган «дүйнөнүн улуттук сүрөттөрү»;

д) тигил же бул элдин маданий салттарын чагылдырган көркөм маданият [118, б. 28].

Чет тилин окутууну уюштуруу кыргыз улуттук баалуулуктарын, маданиятын жана изилденип жаткан тилдин өлкөсүнүн баалуулуктарын, маданиятын салыштырууга негизделиши керек, анткени маданияттын маанилүү белгилери биринчи кезекте салыштыруу процессинде ачылат. Өз улуттук баалуулуктарын, маданиятын башкалар менен салыштыруу учурунун жоктугу көпчүлүк адамдардын өз маданиятынын алып жүрүүчүсү катары тааный албашына алып келет. Өз маданиятынын чегинен чыгып, башка маданий реалдуулуктардын көрүнүштөрүнө, башка дүйнө таанымына дуушар болуу менен гана адам өзүнүн улуттук баалуулуктарынын өзгөчөлүгүн сезе алат.

Студенттердин өз мекенинин баалуулуктарынын айрым кубулуштары жана ага тиешелүү маданий тажрыйбалар жөнүндөгү билимдерин актуалдаштыруу, алардын өз улуттук баалуулуктарын түшүнүүнү өнүктүрүүгө жана тереңдетүүгө, ошондой эле чет тил маданиятынын өзгөчөлүктөрүн аң-сезимдүү кабыл алууга да көмөктөшөт, алардын ишин активдештирет. Студенттерди кыргыз жана чет элдик маданияттардын окшоштуктары менен айырмачылыктарын өз алдынча талдоо үчүн даярдоо керек. Бул студенттердин өзүндө болгон билимди сын көз менен түшүнүүгө жана жаңы теманы талкуулоого даяр экендигин түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет, ошону менен студенттердин жетишпеген маалыматты издөөгө таанып-билүү активдүүлүгүн стимулдайт.

Чет тилин окутуунун мазмунунун негизин, эреже катары, белги түрүндө чагылдырылган маданий объектилердин, формалардын, өзгөчөлүктөрдүн жыйындысы болгон тексттер түзөт. Маданияттын

бирдиктери тексттерде маданияттардын өзгөчөлүгүн чагылдырган ой жүгүртүүнүн конкреттүү, когнитивдик-семантикалык структуралары аркылуу чагылдырылат. Мындан тышкары, тексттер белгилүү бир маданиятка гана мүнөздүү элементтерди же белгилерди, башкача айтканда, реалдуулукта орун алып, маданияттардын өзгөчөлүктөрүн чагылдырган маданий реалияларды камтышы мүмкүн.

Социалдык-маданий фактылар жана реалдуулуктар менен каныккан анык тексттер маданияттар аралык билимдин булагы катары кызмат кыла алат. Мындай тексттерди инсанды өзүнүн жана башка элдердин руханий баалуулуктары менен тааныштыруунун, аларды чагылдыруу жана чечмелөө аркылуу улуттук аң-сезимди калыптандыруунун каражаты катары кароо мыйзамдуу.

Билим берүү тексттерин тандоодо төмөнкү критерийлерди эске алабыз:

- тексттин темасы чет тилин үйрөнгөн факультеттердин студенттеринин кызыкчылыктарына жана коммуникация муктаждыктарына, жаш өзгөчөлүгүнө ылайык келиши керек;
- тексттин лингвистикалык татаалдык деңгээли чет тилин үйрөнгөн факультеттердин студенттеринин тил даярдоо деңгээлине ылайык келүүгө тийиш;
- текстте белгилүү бир психикалык тапшырманы окуу жараянында студенттердин чечүүсүн камтыган көйгөй болушу керек;
- текст маданий компонентти (рухий баалуулуктар, каада-салттар, майрамдар, искусство, мурунку муундардын тажрыйбасын) камтууга тийиш;
- текст студенттерге өз элинин жана чет элдик маданияттардын окшоштуктарын жана айырмачылыктарын түшүнүүгө жардам бериши керек;
- текст атайын лексиканын, ошондой эле табигый кепте маанилик улуттук-маданий компоненти бар лексиканын колдонулушун иллюстрациялоого, аны колдонуунун типтүү кырдаалдарын чагылдырууга тийиш [44, б. 115].

Үйрөнүп жаткан тилдин өлкөлөрүнүн маданиятын билүү өз алдынча максат эмес. Бул адамдын өз улутунун баалуулуктарын, маданиятын тереңирээк түшүнүүгө, өз өлкөсү жөнүндө окшош маалыматтарды издөөгө, бул маалыматты талдоо үчүн гана шарт. Негизги мамлекеттик жана диний майрамдарды кошкондо, чет тилин окуткан факультетте чет тили программасы окуп жаткан тилдин өлкөсүнүн маданий өзгөчөлүктөрүн изилдөөнү камтыйт. Бул жобо салыштырма аспектиде изилдөөгө боло турган темалардын чөйрөсүн кеңейтет, студенттерге салттуу элдик үрп-адаттардын өзгөчөлүктөрүн өз өлкөсүнүн маданиятынын алкагында ой жүгүртүүгө мүмкүндүк берет. Мындай темаларды талкуулоо, эреже катары, Кыргызстанда жана изилденүүчү тилдин өлкөсүндө калыптанган салттардагы окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктоого багытталышы керек.

Өз өлкөсүнүн маданиятынын баалуулуктары менен таанышуу улуттук маданияттын кубулуштары жөнүндө билимди гана эмес, аларга болгон эмоционалдык жана нарктык мамилени да камтыгандыктан, тапшырмаларды студенттердин маданиятына болгон мамилесин көрсөтүүгө жардам бере тургандай кылып түзүү зарыл.

Тарыхый каада-салттарга, ырым-жырымдарга, социалдык кырдаалдарга байланыштуу коомдо калыптанган баарлашуунун нормалары менен салттарынын жыйындысын изилдөө баарлашууда гана эмес, үйрөнүп жаткан тилдин эне тилинде сүйлөгөндөрүнө, алардын жашоо образына, алардын маданиятына болгон мамилени калыптандырууда да маанилүү роль ойнойт. Ошентип, изилденүүчү тилдин өлкөсүнүн вербалдык эмес жүрүм-турумун жана сүйлөө этикетин изилдөө тигил же бул өлкөнүн маданиятына тереңирээк сүңгүүгө, спецификалык улуттук өзгөчөлүктөрдү көрүүгө, б.а. адамдын өз улуттук аң-сезимин калыптандыруу үчүн зарыл.

Өз өлкөсүнүн маданиятынын баалуулуктары менен тааныштыруу, биздин оюбузча, диалогдук интерактивдүү технологияларды колдонуу менен шартталган, аларды колдонуу чет тилдерин окутууну сапаттык жактан жаңы

деңгээлге көтөрүүгө мүмкүндүк берет. Баарлашуу принциптеринде уюштурулган билим берүү студенттин өзүнүн кесиптик позициясынын калыптанышына өбөлгө түзөт. Педагогикалык жараяндагы эки тараптуу баарлашуу мамилелери мугалимдин жана студенттин социалдык ролдорунун баарлашуучу адамдардын жеке позицияларынын өзгөрүшүнө алып келет, бул жерде педагог билим берүү менен чектелбестен билим алып жаткан адамга өзүн-өзү ишке ашырууга жана өзүн-өзү өнүктүрүүгө шарттарды түзүп берет. [101, б. 134].

Г.Н.Прокументова фундаменталдуу тезисти төмөнкүдөй формулировкалайт: билим берүүдөгү негизги багыт – бул, биринчи кезекте, мазмунду жана педагогикалык технологияларды өзгөртүү эмес, педагогикалык предметти калыптандыруу [94, б. 27]. Педагогикалык билим берүүнүн мүнөзү жана мазмуну функционалдык эмес, аны менен экзистенциалдык байланышка, билимге эмес, билим берүүнүн маданий парадигмасына багытталышы керек. Кесиптик педагогикалык билим берүү окуучунун инсандыгын калыптандыруу үчүн шарттарды түзүүгө тийиш, ал үчүн баарлашуу башка маданиятты жана башка баалуулуктарды түшүнө жана кабыл ала билген мугалимдин муктаждыгы, позициясы, ой жүгүртүүсү, жүрүм-туруму, жашоо образы болуп саналат.

Чет тили сабагында мугалим маданий көп түрдүүлүк шарттарында инсандын калыптануу жана өзүн-өзү негиздөө механизмдин камтыган белгилүү коммуникативдик чөйрөнү түзөт. Окуучуну бул билим берүү чөйрөсүнө жайгаштыруу менен биз объективдүү түрдө анын аң-сезиминде жана жүрүм-турумунда максатка жетүүгө өбөлгө түзгөн окуу жараянын, б.а. улуттук аң-сезимди тарбиялоону моделдейбиз. Бул баарлашуу өзгөчөлүгүн аныктайт. Эки тараптуу баарлашууда окутуу менен биз «диалогдук» инсанды б.а. башка адамдар менен тең ата сүйлөшүүгө тарбиялоого салым кошоубуз. Баарлашуу адамга дүйнө менен болгон бардык көп сандаган байланыштарда өзүн көрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Студентке багытталган билим берүү концепциясында Е. Бондаревская мугалимдин педагогикалык маданиятынын структурасына, билим берүүнүн мазмунундагы баалуулуктарды бөлүп көрсөтүү жөндөмүн жана көндүмдөрүн киргизүү жана интерактивдүү инсандык-педагогикалык технологияларды колдонуу зарылчылыгы жөнүндө жазат. Студент аларды өздөштүрүү үчүн баарлашуу өнөктөштөрүнүн позицияларынын тең укуктуулугуна негизделген диалог мектебинен өтүшү керек, изилденүүчү материалдын маанисин издөөгө түрткү берүү жана ага баалуулук мамилени калыптандыруу керек. Мындай баарлашуу жеке жана кесиптик баалуулуктар системасын калыптандырууга өбөлгө түзөт жана инсандын жалпы жана кесиптик өнүгүүсүнүн негизги принциптеринин бири болуп саналат [35].

С. Н. Батракованын айтымында, мугалим менен жана мугалим аркылуу инсандар, маданият чыгармалары менен баарлашууда студенттер окумуштуунун, ойчулдун ой жүгүртүүсүнө, сезимдерине кирип, изилденүүчү кубулуштарга жана фактыларга көз карашын кеңейтет, ошону менен бүтүндүккө ээ болот [29, 14-б.]. Мугалимдин баарлашуусу аркылуу билим жана баалуулук мамилелери өзү калыптанган коомдук чындыкка ээ болот. Бул жерде мугалимдин милдеттери билген билимди өткөрүп берүү менен эле чектелбейт. Билимден тышкары, маданияттын көз карашынан чындыкка болгон көз караш көрсөтүлөт; мугалимдин жеке позициялары аркылуу билимди гумандаштыруу ишке ашат. Дайыма баарлашуу менен мугалим биргелешип ой жүгүртүүгө, угуучулардын шериктештигине үндөйт. Мында көп учурда мурда анчалык ачык-айкын ишке ашпай калган өзүнүн ойлору, тажрыйбалары, баалоолору байкалат. Натыйжада адамдын инсандык рамкасынын кеңейишине, рухий, социалдык жана адеп-ахлактык дүйнөсүнүн билимине жана бийиктигине жетишилет.

Демек, билим берүү ишмердүүлүгү педагогикалык ЖОЖдун студенттеринин өз абалын, тажрыйбасын, ойлорун, мотивдерин байкоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө көмөктөшөрүн эске алуу менен түзүлүшү

керек; баалуулуктардын жеке иерархиясын жана анын жүрүм-турумуна, кабылдоосуна, ишмердүүлүгүнө тийгизген таасирин билүү; улуттук маданияттын баалуулуктарын жана идеалдарын жеке баалуулуктар менен чагылдыруу даражасын билүү.

Студенттерди өз мекенинин маданиятынын баалуулуктары менен тааныштыруудагы маданияттар аралык салыштыруу мамилесинин ролун жалпылоо жана системалаштыруу менен биз чет тили сабактарында маданияттар аралык мамиле универсалдуу маселелерди эки көз караштан кароону же андан көп маданиятты камтыйт деген жыйынтыкка келдик, бул салыштырма - туулуп-өскөн маданияттын кубулуштарын салыштырып талдоо, университеттин студенттерин өз өлкөсүнүн маданиятынын мейкиндигине ыңгайлаштыруу. Чет тилин окутууда өз өлкөсүнүн маданиятын изилдеп жаткан тилдин өлкөсүнүн маданияты менен салыштырууга алып баруучу мындай мамиле жана ошону менен улуттук маданияттын реалдуулуктары жөнүндө билимди байытуу жана тереңдетүү студенттерди баалуулуктар менен тааныштыруунун натыйжалуу каражаты болуп саналат. Чет тилин окутуунун мазмунун өздөштүрүү - университеттин студенттеринин өз элинин маданиятында камтылган баалуулуктарды түшүнүүсүнө жана кабыл алышына, мурунку муундардын маданий тажрыйбасы менен руханий байланышын орнотууга, улуттук баалуулуктарды жана дүйнөлүк маданиятты өнүктүрүүнүн, өздөштүрүүнүн жана чыгармачылык менен өнүктүрүүгө шарт түзүүнү камтыйт.

2.4 Концептуалдык картаны түзүү каражаттары жана программалары

Концептуалдык карта түзүү ыкмасы 1970-жылдары Корнелл университетинде Джозеф Д. Новак тарабынан табигый илимдерди окутууда окуу процессин интенсивдештирүү каражаты катары иштелип чыккан.

Конструктивизм – бул окуунун кандайча ишке ашарын сүрөттөгөн теория. Окутуу – бул активдүү коомдук жараян, динамика, ал мугалим менен окуучунун ортосундагы, ошондой эле милдеттердин ырааттуулугун камсыз кылат.

Термин «конструктивизм» тенденциясынын алкагында пайда болгон, ага ылайык окутуу студенттердин өз тажрыйбасынын негизинде билимди жигердүү курууну камтыган натыйжалуу жараян катары ишке ашырылышы керек –ойлорду алуу эмес, аларды түзүү. Бул мамиле Жан Пиаженин [199] конструктивисттик теорияларына негизделген, ал, атап айтканда: «Бала өзүнүн интеллектинин архитектору»– деген сөзгө ээ.

Концептуалдык карта «фокустук суроолорго» жооп берүүгө жардам берет. Алар натыйжалуу окутуу жана окуу үчүн зарыл болгон уюшкан билимди билдирет. Концептуалдык карта түшүнүктү, пунктту же суроону жана шилтемелерди (сызыктарды) камтыган түйүндөрдөн же уячалардан (көбүнчө тегерек) турат. Шилтемелер белгиленген жана жебе белгиси менен багытты билдирет. Белгиленген шилтемелер түйүндөрдүн ортосундагы байланышты көрсөтөт. Сөздөр байланыштарды айкыныраак көрсөтүү үчүн шилтемелерди белгилөө үчүн колдонулат. Бул изилдөөдө концептуалдык картакайсы программалар менен ишке ашат жана кантип түзүлөөрү айтылат.[107]

Концептуалдык картаны түзүүдө көптөгөн программалар колдонулат.

Алардын арасында биз колдонгон программалар төмөнкүлөр:

Microsoft Visio (Вектордук графикалык редактор) – чиймелерди, блок-диаграммаларды, UML (англ. Unified Modeling Language-бирдиктүү моделдөө тили) моделдерин, диаграммаларды түзүү, техникалык жыйындарды, тетиктерди жана компоненттерди сүрөттөп, CAD (англ. computer aided design-компьютердик дизайн) менен иштөө үчүн кесипкөй редактор. Visio тиркеме инструменттерин колдонуу менен сиз жөнөкөй блок-схемаларды, уюштуруу диаграммаларын, деталдуу тармак диаграммаларын,

хронологияларды, функционалдык блок диаграммаларды жана башка татаал маалымат моделдерин уюштура аласыз. Албетте, колдонуучу толтуруунун жеке стили, сызыктар жана эффекттер менен схемаларга дээрлик каалаган фигураларды киргизе алат. Мындан тышкары, графикалык объектилерди фонго же алдыңкы планга жайгаштыруу, ошондой эле аларды тиешелүү тартипте тегиздөө жолу менен ойлонулган топтоо бар[107].

Концептуалдык карталарды түзүү үчүн мурунтан эле жакшы колдонмолор бар, бирок **CmapTools** (англ. Concept Map Tools - түшүнүк карталарын түзүү үчүн программалык камсыздоо болуп саналат) биз сынаган эң пайдалуу жана толук мүмкүнчүлүктүү колдонмолордун бири.

Бул программаны таасирдүү кылган өзгөчөлүктөрдүн бири - бул онлайн карталарды түзүүгө жана файлдарды же башка веб-сайттарга шилтемелерди тиркөөгө жана карталарыңызды интернет аркылуу бөлүшүүгө мүмкүндүк берет.

-Диаграмманы түзүү жараяны абдан жөнөкөй, сиз жөн гана чычканды эки жолу басып, жебелерди жана сызыктарды керектүү жерге сүйрөө менен тик бурчтуктарды кыстарышыңыз керек. Колдонуучу текст блоктордун формасын, шрифттин, түсүн өзгөртө алат, фон сүрөтүн киргизе алат[107].

- CmapTools - бул концептуалдык карталар деп аталган моделдердеги билимиңизди түзүүгө, текшерүүгө, сынга алууга мүмкүндүк берүүчү тиркеме. Бул программалык камсыздоо ачык мүмкүндүк алуу сиздин концептуалдык картаңызды өз компютериңизде түзүүгө мүмкүндүк берет. Программа башка картага алардын картасына шилтемелерди которууга жана орнотууга мүмкүндүк берет.

CmapsTools автоматтык түрдө кызматтарда картаңыздын веб-баракчасын түзөт. Мындан тышкары, ал башка Интернет колдонуучулар менен бирге карталарды өзгөртүүгө мүмкүндүк берет.

Концептуалдык карта

- Концептуалдык карталардын пайдалуулугу, балким, алардын ой жүгүртүүнүн жогорку тартиптеги формаларын көрсөтүү жөндөмдүүлүгү менен жакшыраак далилденсе керек. Бул карталар изилдөө жараянын сүрөттөөдө да пайдалуу экени далилденген. Эң жөнөкөй учурда, концептуалдык картанын түзүлүшү төмөндөгүдөй:

- картанын негизги темасын жана чектерин аныктаган конкреттүү суроону берүү аркылуу контекстти аныктоо;

- түшүнүктөрдү тандоо - берилген предметтик чөйрөнүн негизги түшүнүктөрү (көбүнчө 15–20дан ашык эмес);

- түшүнүктөрдүн ортосундагы байланыштарды түзүү - негизги түшүнүктөрдүн өз ара мамилелерин жана өз ара аракеттенүүсүн аныктоо; Концептуалдык картаны түзүүдө кетирилген каталар:түйүндөгү жеке түшүнүктөрдүн ордуна бүтүн сүйлөмдөр; линия карталары; өтө көп кесилишкен шилтемелер; өтө көп түшүнүктөр;

Билимди структуралаштыруунун каражаты катары концептуалдык карталарды колдонуунун дагы бир артыкчылыгы - предметтик чөйрөнү изилдөөгө системалуу мамиле кылуу болуп саналат[107].

Артыкчылыктары:

- ырааттуулук - карта предметтик аймактын бүтүндөй көрүнүшүн билдирет; - бирдиктүүлүк – бирдиктүү формада берилген материал алда канча жакшыраак кабыл алынат жана кайра чыгарылат; - илимий мүнөздөгү – картаны түзүү жетишпеген логикалык байланыштарды толугу менен калыбына келтирүүгө мүмкүндүк берет.

Концептуалдык карталардын 5 негизги мүнөздөмөсү:

Концептуалдык карталар аларды башка картографиялык куралдардан айырмалап турган спецификалык мүнөздөмөлөргө же элементтерге ээ.

1. Түйүндөр:

Түйүндөр бир түшүнүктү билдирет. Тегерек жана тик бурчтуктар түйүндөр үчүн эң көп колдонулган фигуралар. Алар концептуалдык

картанын абалына же иерархиясына жараша өлчөмү боюнча ар кандай болушу мүмкүн. Жалпы түшүнүктөрдү билдирген түйүндөр, адатта, картанын жогору жагында же борбордук идеяга жакын, эгерде колдонулган структура иерархиялык эмес болсо. Алар кийинки өзгөчө түйүндөрдөн чоңураак болушу мүмкүн[107].

2. Кайчылаш шилтемелер:

Кайчылаш шилтемелер - бул бир түйүндү экинчисине байланыштырган сызыктар же жебелер. Алар эки түшүнүктүн ортосундагы мамилелерди көрсөтөт.

3. Сөздөрдү же сөз айкаштарын байланыштыруу:

Бул эки байланышкан түшүнүктөрдүн же түйүндөрдүн ортосундагы мамилелерди сүрөттөгөн сөздөр же кыска фразалар. Алар концептуалдык картанын контурунда кайчылаш шилтемелер катары пайда болот.

4. Иерархиялык түзүлүш

Концептуалдык картанын методунун негизги мүнөздөмөсү анын структурасы болуп саналат, ал иерархиялык. Картанын эң жогору жагында жалпы түшүнүктөр камтылган, ал эми алардын астына эксклюзивдүү жана конкреттүүлөрү жайгаштырылат. Ошондуктан концептуалдык карталар, адатта, жогорудан ылдыйга чейин окулат.

Кээ бир концептуалдык карталар башка структуралык ыкмаларды колдонушат, мисалы, борбордон жана андан кийин жөргөмүш концептуалдык картасындагыдай жайылып.[107]

2.4.1-сүрөт. «Жөргөмүш торчосу» концептуалдык картасы. 9-Тиркеме

5. Фокустук суроо:

Фокустук суроо чечиле турган көйгөйдү аныктайт жана картанын багытын берет. Ал ошондой эле кеңири темаларды кыскартуу үчүн колдонулат

Эми концептуалдык картанын негизги элементтерин жана мүнөздөмөлөрүн билгенден кийин, биз аны түзүүгө даярбыз.

1. Сүрөт тартуу куралын тандоо

Концептуалдык картасын түзүү үчүн сизге сүрөт тартуу куралы керек болот. Колуңузда бар нерсеге жараша, сиз калем жана кагазды, тактаны же SmartTools, Microsoft Visio сыяктуу диаграмма куралын колдонсоңуз болот. Салттуу инструменттерге караганда булутка негизделген концептуалдык карта түзүү платформасынын негизги артыкчылыгы - сиз өзүңүздүн ишиңизди сактап, түзөтүп, биргелешип иштөө же долбоорду башкаруу программасын колдонуу менен кесиптештериңиз менен бөлүшө аласыз[107].

2. Негизги теманы аныктоо

Негизги темаңызды же борбордук оюңузду тандаңыз. Бул изилдөө темасынан баштап, сиз чечүүгө аракет кылып жаткан бизнес көйгөйүнө чейин бардык нерсе болушу мүмкүн. Бул жерде белгилей турган негизги нерсе, сиз бир гана негизги теманы тандай аласыз. Темалар өтө кенен болушу мүмкүн жана концептуалдык картаңыз өтө чоң болуп, пайдасыз болуп калышы мүмкүн. Мисалы, «**Ак илбирс деген эмне?**» темасы бир нече багытта таралышы мүмкүн, анткени изилдөө үчүн көптөгөн концепциялар бар, анын ичинде **ак илбирстин дене түзүлүшү, мекендеген жерлери, жашоо шарты, коркунучу, ж.б.у.с.** Негизги темаңыздын конкреттүү болушун кааласаңыз, аны фокустук суроо менен кыскартыңыз.[107]

3. Байланыштуу темалардын тизмесин түзүү

Негизги теманын компоненттери же аны ишке ашыруу үчүн талап кылынган жараян кадамдары болушу мүмкүн болгон тиешелүү ойлордун тизмесин жаратыңыз. Жетектөө үчүн негизги темага жана негизги сурооңузга кайрылыңыз. Кийинчерээк иреттеп ала турган 15-25 негизги түшүнүктөрдү тизмектеңиз.

Негизги түшүнүктөрүңүздү жазып жатканда, кыскача болуңуз. Ар бирин бир же эки сөз менен чектеңиз. Сиз каалаган убакта кийинчерээк кошумча маалыматты кошо аласыз.

4. Картага түшүнүктөрдү кошуу

Тиешелүү идеялардын тизмеси даяр болгондон кийин, аларды картаңызга жайгаштырсаңыз болот. Башка структуралык форматтарды колдонууга эркин болсоңуз да, концептуалдык картаны уюштуруу үчүн эң жакшы түзүлүш иерархиялык структура болуп саналат. Мааниси, сиздин негизги темаңыз картанын үстүндө, анын астында эң жалпы жана кеңири түшүнүктөр болот. Сиз ылдыйга жылган сайын оюңар ого бетер конкреттүү болуп калат.

5. Тиешелүү түшүнүктөрдү байланыштыруу

Тиешелүү ойлорду жебелер менен байланыштырыңыз жана алардын кандайча туташып турганын көрсөтүү үчүн текст кошуңуз. Биздин ак илбирс жөнүндө маалыматыбыз үчүн, сиз негизги темадан «Ак илбирс» жебени «Кыргызстандын», кийинки концепт «бийик тоолорунда» деген сөзгө туташтырсаңыз болот. Жебени «жашайт» деген шилтеме сөз менен белгилесеңиз, «Ак илбирс Кыргызстандын бийик тоолорунда жашайт»- деген билдирүүнү түзөсүз. Бул эки түшүнүктүн ортосундагы байланышты сүрөттөгөн жөнөкөй сүйлөм болуп саналат. Бүткөндөн кийин, концептуалдык картаңызда бир нече сүйлөм болот.[107]

6. Өз ишин тактоо

Алдын ала концептуалдык картаңыз менен иштегенди бүткөндөн кийин, тактоо керек болгон аймактарды текшериңиз. Сиздин шилтеме сөздөрүңүз такпы? Түшүнүктөр туура жайгаштырылганбы? Сиз ошондой эле комментарийлерди же эскертүүлөрдү кошуп, түйүндөрдү кайра иретке келтирип, ал тургай түстү жана стилди колдоно аласыз.

2.4.2-сүрөт. “Ак илбирс”- концептинин концептуалдык картасы 10-Тиркеме

Семантикалык тармактарды түзүүгө адистешкен программалардын бир нечеси бар, бирок алардын функциялары ар кандай болушу мүмкүн. Концептуалдык карталары алган билимди көрсөтөт. Алар идеялардын ортосундагы байланыштарды чагылдырат, жаңы маалыматты же идеяларды ага кайра байланыштыруу аркылуу мурунку билимди бекемдейт жана көптөгөн максаттар үчүн колдонулушу мүмкүн. Концептуалдык карталары бул сүйлөмдүн диаграммасы, сүйлөмдүн грамматикасын чагылдыргандай эле идеялардын, сүрөттөрдүн же сөздөрдүн ортосундагы мамилелерди көрсөтүүнүн жолу. Концептуалдык карталары байланыштарды түзүү жана студенттерге жеке ойлордун кантип бири-бирине дал келгенин көрүүгө жардам берүү аркылуу логикалык ой жүгүртүүнү жана окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүнүн натыйжалуу жолу [107].

Экинчи бап боюнча корутунду

Илимде калыптанган методологиялык жоболор изилдөөнүн объектин-жогорку окуу жайынын англис тили адистигинде окуган студенттердин окутуу -тарбиялоо жараяны, изилдөөнүн предметин -англис тили адистигинде билим алган студенттердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык картаны пайдалануу менен калыптандыруунун педагогикалык шарттары катары белгилөөгө негиз берди.

Теориялык методдор кесипке багыттап окутуунун теориялык абалын жана көйгөйлөрүн, окуу-методикалык документтерди талдоого таяныч болду. Сурамжылоо аңгемелешүү, анкета жүргүзүү, интервью алуу аркылуу эксперименталдык иштердин аткарылышы изилдөө ишибиздин тастыкталышына өбөлгө түздү.

Окуу пландары, жумушчу программаларынын негизинде окуу китептеринин замандын өзгөрүшүнө ылайыкталып, адистикке багытталып иштелип чыккандыгы аз. Кээ бир окутуучулардын өз сабагына кызыкпагандыгы, студенттердин кызыкчылыгын болбогондугу, адистигин эске албагандыгы жана шыктандырбаганы аныкталды. Ошону менен бирге эле өлкөлөр аралык маданий жана экономикалык интеграция ар кыл элдердин башын бириктирип, жаш муундун коммуникативдүү компетентүүлүгүн жана өнөктөштүк карым-катнашын жогорулатары далилденди.

Англис тили дисциплинасында кыргыз улуттук баалуулуктары камтылган окуу куралдардын акыркы мезгилде иштелип чыкпагандыгы, окутуучулардын жана студенттердин муктаждыгынан англис тилин окутуунун методикасы дисциплинасына «Улуттук жана регионалдык баалуулуктар аркылуу класстан сырткары иш -чараларды уюштуруу» - курсу окуу процессине киргизүү жана окуу куралын иштеп чыгуу менен англис тили багытындагы студенттеринин кесиптик кеп ишмердүүлүгүн

калыптандырып, сабакка болгон кызыгуусун арттырат деген жыйынтыкка келдик.

Англис тилин концептуалдык карта аркылуу үйрөтүп улуттук баалуулуктарды калыптандыруунун максат-милдеттери, болочок мугалимдерди кесиптик жактан даярдоонун педагогикалык шарттары, тажрыйбасы, принциптери жана компоненттери, критерийлери жана көрсөткүчтөрү аныкталды.

Англис тили багытындагы студенттерди кесипке даярдоонун практикалык жана теориялык, ошондой эле изилдөөдөгү сурамжылоолордун жыйынтыктарын талдоонун негизинде педагогикалык төмөнкү шарттар:

- студенттерге англис тилин үйрөнүүгө болгон мотивацияны калыптандырып, англис тилинде сүйлөшүүгө ыңгайлуу чөйрө түзүп берүү;
- англис тили дисциплинасына маданий, улуттук, регионалдык компоненттерди киргизип студенттерди маданий аралык коммуникацияга калыптандыруу;
- англис тили сабагында улуттук баалуулуктарга багытталган материалдарды концептуалдык карта аркылуу анализдеп, тил үйрөнүү компетенциясын өнүктүрүп, коммуникативдик амалды ишке ашыруу;
- англис тилин үйрөнүүнүн сапатын жакшыртуу максатта интерактивдүү, интеграцияланган, сынчыл ойду өстүргөн, инсанга багыттап окутуу технологияларын окуу процессине киргизүү аныкталды

Англис тилин концептуалдык карта аркылуу окутууну уюштурууда «Англис тилин окутууда сынчыл ойломдорду өстүрүү»- аттуу тандоо курсу түзүлүп, окуу методикалык комплексин иштеп чыгуу муктаждыгы жаралды.

Биз изилдеп жаткан болочок мугалимдердин, б.а. студенттердин биологиялык, психологиялык, социалдык жаш өзгөчөлүгүнө мүнөздөмө берилди жана кандай принцип, компоненттер, педагогикалык шартта улуттук баалуулуктарды калыптандыруу модели иштелип чыкты.

3-БАП.

КОНЦЕПТУАЛДЫК КАРТАЛАР АРКЫЛУУ БОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМДЕРИНИН УЛУТТУК БААЛУУЛУКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА ЖҮРГҮЗҮЛГӨН ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИН ЖЕКЕ ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН ЖЫЙЫНТЫГЫ

3.1 Педагогикалык экспериментти уюштуруу

Педагогикалык эксперимент – билим берүү тармагындагы айрым методдордун, ыкмалардын, программалардын же инновациялардын натыйжалуулугун изилдөө максатында билим берүү мекемелеринде жүргүзүлүүчү системалуу изилдөө. Мындай эксперименттердин максаты жаңы окуу материалдарынын окуучулардын ишмердүүлүгүнө тийгизген таасирин баалоодон баштап классты башкаруунун ар кандай ыкмаларынын натыйжалуулугун изилдөөгө чейин өзгөрүшү мүмкүн. Педагогикалык эксперимент жүргүзүү үчүн бир канча окуу жайларды жана студенттерди катыштырууга болот. Педагогикалык эксперимент билим берүү программаларын жана практикасын иштеп чыгууда жана өркүндөтүүдө маанилүү ролду ойнойт, педагогдорго жана изилдөөчүлөргө кайсы ыкмалар эң таасирдүү экенин жана окуунун жакшы натыйжаларына жетүү үчүн аларды кантип ыңгайлатырууга болорун түшүнүүгө жардам берет. Педагогикалык эксперимент боюнча окумуштуулар өздөрүнүн түрдүү аныктамаларын беришкен. М. Н. Скаткиндин түшүнүгүндө ал педагогикалык кубулуш катары таанып-билүүнүн методу болсо [102], дагы бир окумуштуу Ю. З. Кушнердин пикиринде, «Практикада буга чейин кеңири колдонулуп келген жоболорду түбүнөн өзгөртүү максатында изилдөөчү-экспериментатардун ошол ишке түздөн-түз кийлигишүүсү» [81].

Демек, педагогикалык эксперимент- педагогикада иштелип чыккан жаңы билим, билгичтик, көндүм-адаттарды, компетенцияларды, гипотезаларды, илимий-ачылыштарды, новатордук идеяларды текшерип алууга негизделген педагогикалык жараян.

Эксперименттин максаты: болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу калыптандыруунун педагогикалык негиздерин аныктоо жана аларды эксперимент аркалуу текшерүү.

Эксперименттин милдеттери:

-жогорку окуу жайынын англис тили дисциплинасын өздөштүрүү жараянынын учурдагы абалын, байкалган көйгөйлөрдү аныктоо иштери;

-эксперименталдык - тажрыйбалык иштер жүргүзүлүп жаткан жогорку окуу жайдын жана мектеп мугалимдерине мамлекеттик жана предметтик стандарттар, программалар, окуу китептери, алардын өзгөчөлүктөрү тууралуу тааныштыруу, сурамжылоо иштерин жүргүзүү;

-англис тили адистигиндеги болочок мугалимдердин тилди өздөштүрүүнүн эксперименттик жана контролдук тайпадагы абалын аныктоо, улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталар аркылуу калыптандырууга негизделген мазмунун сынап көрүү;

-жүргүзүлгөн эксперименттин натыйжаларын текшерүү, аларды жалпылаштыруу жана жыйынтыктарын чыгаруу иштери;

Эксперименталдык-тажрыйбалык изилдөө иштерибиз үч этап менен жүргүзүлдү, алар 2017-2018-окуу жылдары эмпирикалык байкоо жүргүзүү этабы; 2018-2021-окуу жылдары аныктоочу этап; 2021-2023-окуу жылдары текшерүү, жыйынтыктоочу этаптары жүргүзүлдү. Ар бир этаптын максаты, милдеттери, изилдөө методдору жана күтүлүүчү натыйжалары баяндалды.

3.1.1-таблица – Эксперименттин аныктоочу этабы

Эмпирикалыкбайкоо жүргүзүүэтабы	Максаты:	Жогорку окуу жайынын англис тили адистигинде билим алган студенттердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталар аркылуу калыптандыруунун педагогикалык шарттарын түзүү жана аларды натыйжалуу ишке ашыруу жолдорун практикада текшерип көрүү жолдорун алдын ала аныктап, эксперименттин кийинки этаптарында аткарыла турган иш-чараларды белгилеп алуу
	Милдеттери:	Эксперименттик иштерди жүргүзүүнүн педагогикалык негизин аныктоо, аны жүргүзүүнүн жолдорун, максаттарын, милдеттерин, формаларын жана каражаттарын тактоо. жогорку окуу жайынын англис тили дисциплинасын өздөштүрүү жараянынын учурдагы абалын, байкалган көйгөйлөрдү аныктоо иштери.
	Изилдөө методдору:	Эмпирикалык байкоо жүргүзүү; Эмгектерди, тажрыйбаларды үйрөнүү, изилдөө, талдоо; Тиешелүү материалдарды жыйноо, иликтөө.
	Күтүлүүчү натыйжалар:	Жогорку окуу жайынын англис тили адистигинде окуган студенттердин кыргыз улуттук баалуулуктарына тиешелүү материалдар менен окутуп-тарбиялоонун теориялык, практикалык маселелеринин абалы аныкталды. Жогорку окуу жайдагы алдынкы тажрыйбалар үйрөнүлдү, талданды. Англис тили дисциплинасында кыргыз улуттук баалуулуктарын окутууда инновациялык сабактарды уюштурууга карата мугалимдердин жана студенттердин адабий теориялык талаптары, муктаждыктары такталды.

1-этап - байкоо, изилдөө этабы (2017- 2018 жж.) болуп, тема боюнча теманы иликтөөнүн тарыхы, түйүндүү түшүнүктөрү талданып, синтезделип, изилдөөнүн жалпы божомолу иштелип чыкты. Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият, педагогика жана психология факультеттери, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых жана филология факультети эксперимент иштери үчүн базалар болуп, эксперименттин максат-милдети, аныкталды.

2018-2021- окуу жылдарынын аралыгында аткарылган педагогикалык байкоо жана аңгемелешүү иштери Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин жана Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети тарых филология факультетинин окутуучуларынын, студенттеринин катышуусунда жүргүзүлүп ой-пикирлери аныкталды. Сурамжылоого 40 окутуучу, 240 студент катышты. Эксперименттик методдор - илимий изилдөөдө маалыматтарды алуу жана божомолдорду текшерүү үчүн колдонулган ар кандай стратегиялар жана ыкмалар. Биз алгач эмпирикалык байкоо жүргүзүп, окутуучулардын кыргыз улуттук баалуулуктарын англис тилинде окутуудагы көйгөйлөрүн сурамжылоо аркылуу аныктап, концептуалдык картаны колдонуу менен өтүлгөн сабактарды изилдеп, алардын натыйжалуулугун студенттерден интервью алуу менен текшерип, ошондой эле, тажрыйбалуу мугалимдердин англис тили сабактарына катышуу сыяктуу бир катар педагогикалык методдор мугалимдердин жана окутуучулардын англис тили сабагында студенттерге улуттук баалуулуктарды калыптандыруу ишинде педагогикалык зарыл маалыматтарды берүүгө кантип даярдана тургандыгын, алардын теориялык деңгээлдерин аныктоого мүмкүнчүлүк түздү.

Диссертациялык изилдөө ишибиздин алкагында жүргүзүлгөн эксперименталдык-тажрыйбалык иштердин жыйынтыктоочу этабында 2021-2023-окуу жылдарында аткарылган иштер болочок мугалимдерге улуттук баалуулуктарды концептуалдык карталар аркылуу калыптандыруу боюнча

уюштурулган инновациялык сабактардын жаңы интерактивдүү формаларын, методдорун так аныктоонун теориялык да, практикалык да мааниси зор экендигине толук ынандык. Эксперименттин жыйынтыктоочу этабында аткарылган иштер таблица түрүндө төмөнкүдөй болду.

3.1.2-таблица – Эксперименттин жыйынтыктоочу этабы

Жыйынтыктоо этабы	Максаты:	Англис тили адистигинде окуган болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталары менен калыптанлыруунун эксперименттик жана контролдук тайпаларындагы абалын аныктоо жана бул предметтин компетентүүлүккө негизделген мазмунун сынап көрүү.
	Милдети:	Изилдөөнүн жыйынтыктары боюнча баяндамаларды жасоо, конференцияларга катышуу; Изилдөөгө байланышкан макалаларды жарыялоо; Англис тилинин практикалык курсу жана англис тилин окутуунун методикасы дисциплинасында кыргыз улуттук баалуулуктарына тиешелүү материалдарды концептуалдык карталар менен өздөштүрүү боюнча инновациялык сабактардын үлгүлөрүн түзүү жана окутуучуларга сунуш кылуу; Интерактивдүү, интеграцияланган, сын ой жүгүртүүнү өнүктүргөн, инсан таламдуу окутуунун оптималдуу жолдорун, формаларын иштеп чыгуу; Англис тилинде кыргыз элдик педагогикасына негизделген окуу куралын, ОМК иштеп чыгуу.
	Изилдөөнүн методдору:	Англис тилинин практикалык курсу, англис тилин окутуунун методикасы дисциплиналарынын

		программасына, окуу китептерине жана өтүлгөн сабактарына карата талдоо иштери; Улуттук баалуулуктарды концептуалдык карталары менен өздөштүргөн натыйжалуу сабактардын моделдерин түзүү, толуктоолорду киргизүү, өркүндөтүү.
	Күтүлүүчү натыйжалар:	Англис тили адистигинде окуган болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталары аркылуу калыптанлыруу боюнча окутуунун натыйжалуу методикасы такталды; Англис тилин окутуу жараянында болочок мугалимдерди улуттук баалуулуктарга тарбиялоонун модели, мазмуну, педагогикалык шарттары иштелип чыкты; Болочок мугалимдерди англис тилин окутуу жараянында концептуалдык картаны колдонуу аркылуу улуттук баалуулуктарга тарбиялоонун педагогикалык шарттары эксперимент аркылуу тастыкталды; Англис тилинде кыргыз элдик педагогикасына негизделген окуу куралы, тандоо курсунун окуу методикалык комплекси иштелип чыкты.

И. А. Ильин мындай деп жазган: «Тарбиясыз билим адамды калыптандырбайт, тескерисинче, аны тизгинден ажыратат жана бузат, анткени ал ага турмуштук мүмкүнчүлүктөрдү, техникалык жөндөмдөрдү берет, аны ал рухий эмес, уятсыз, ишенимсиз жана маанисиз одоно колдоно баштайт» (1993)

Н. А. Бердяев: «Адам адамзаттык баалуулуктарга абстракттуу эмес, улуттук индивидуалдык менен, тактап айтканда, орус, француз, немис же англис катары кирет» деп белгилеген [33].

Бул азаматты, жаранды, үй-бүлө башчысын, жумушчуну, өнөктөштүктү, патриотту, атаандаштыкка жарамдуу адисти тарбиялоонун жолун аныктайт.

Мына ушул жаатта, изилдөөдө айкындалган биринчи шарт

- студенттерге англис тилин үйрөнүүгө болгон мотивацияны калыптандырып, англис тилинде сүйлөшүүгө ыңгайлуу чөйрө түзүп берүү;

жана экинчи педагогикалык шартты

- англис тили дисциплинасына маданий, улуттук, регионалдык компоненттерди киргизип студенттерди маданий аралык коммуникацияга калыптандыруу шарттарын ишке ашыруу максатында, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинде, 550300 филологиялык билим берүү багытында, 2-курстун студенттери үчүн «Улуттук жана регионалдык баалуулуктар аркылуу класстан сырткары иш чараларды уюштуруу» англис тилин окутуунун методикасы сабагынын бир бөлүгү катары киргизилип, окуу куралы иштелип чыккан [157].

Мазмуну

Киришүү

I. Класстан тышкары иштерди уюштуруунун мааниси, принциптери

1.1 Түрдүү маданияттагы саламдашуу салттары-сүйлөө көндүмдөрү;

II. Чет тил ийримдеринин ишин уюштуруу жана методикасы

1. Башталгыч класстын окуучулары үчүн кыргыз жомоктору – окуу көндүмдөрү;

2. Орто этап үчүн кыргыз легендалары– ИНСЕРТ жазуу көндүмдөрү;

3. «Манас» эпосу жогорку класстар үчүн – ИДЕАЛ угуу көндүмдөрү;

III. Чет тил ийриминин ишин уюштуруу жана методологиясы (уландысы)

1. Башталгыч класстын окуучулары үчүн куурчак театры

2. Хор ырдоо ийрими орто этап А.Осмонов , “Ак кайың”

3. Драмалык ийрими Ч. Айтматов, «Биринчи мугалим»

IV. Студенттик клубдун иши

1.Мамлекеттик символдор: туулар жана гербдер

2.Кыргызстан

3.Жаш саякатчылар (Ош шаарына, Сулайман Тоогоэкскурсия сабагы)

V. Маданият үйрөнүүчүлөр клубу

1. Түрдүү маданияттагы турак жайлар

2. Кыргыз Боз үйү

3. Кыргыз ашканасы

VI. Маданият үйрөнүүчүлөр клубу (уландысы)

1.Нооруз майрамы

2. Көчмөндөр оюндары

3.Улуттук кийимдер

VII. Мектепте уюштурулган чет тил жумалыктары , айлары, кечелер

1. Башталгыч класстын окуучуларынын кечелери

2. Кыргызстандын белгилүү инсандары (Атактуулар)

3. Музыка жана кыргыз музыкалык аспаптары

VIII. Мелдеш, конкурстарды уюштуруу

1. Алфавит жарыш оюну

2. Орфографиялык , туура айтуу жана жазуу (аары) конкурсу

3. Билерман ордо, акыл таймаштары

Бул жерде аталган окуу куралынын электрондук варианты.https://docs.google.com/document/d/1QDYiw3zp3JCiwV4lylIC3Lym0c2MJe7/edit?usp=drive_link&oid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true

Бул курстун максаты улуттук жана аймактык баалуулуктар жергиликтүү материалдар студенттердин чет тилин өздөштүрүүсүнө кандай салым кошконун көрсөтүү болуп саналат.

Бул курс окуучуларды өз мекенинин, жашаган адамдардын жана дүйнөнүн жалпы көрүнүшүндө анын ордун аныктоонун өзгөчөлүгүн даярдоого багытталган. Этностор аралык баарлашуу маданиятына, патриоттуулукка, диний, маданий толеранттуулукка тарбиялоо окуучулардын жашоосунун маанилүү компоненттери болуп саналат.

Максатка жетүү үчүн биз төмөнкү милдеттерди койдук:

1. Ар бир окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө жараша, өзүнүн туулган жери, жашоосу, маданияты, тарыхы, андагы жашаган элдердин баалуулуктары жөнүндө конкреттүү маалыматтарды алуу максатында жергиликтүү тексттердин негизги мазмун - маанисин түшүнүү жана окууга шарт түзүү;

2. Ар бир студенттин Кыргызстанда жашаган аймак, жашоо образы, маданияты, тарыхы, баалуулуктары жөнүндө тексттерди концептуалдык карталар аркылуу түзүү жөндөмүн өркүндөтүү жана англис тилинде эркин баарлашуу үчүн ыңгайлуу шарт түзүү;

3. Алынган маалыматтарды пайдалануу менен англис тилинде класстан тышкаркы иштерди уюштуруу.

Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых жана филология факультеттеринде билим берүү жана тарбия жараянын англис тилинде жүргүзүп келет. Анткени бул студенттерде кыргыз элинин баалуулуктарын академиялык мобилдүүлүк менен чет мамлекетке барып окуганда жана Кыргызстанга келген чет мамлекеттик меймандарга элдик каада-салт, үрп-адаттарды тааныштыруу шыктануусу бар. Студенттер арасында жүргүзүлгөн сурамжылоо алар чет элдик коноктор жана достор менен баарлашууда колдонуу үчүн өз аймагы жөнүндө чет тилде билим алууну кааларын көрсөттү. Ошондуктан биз сабактарыбызда улуттук-регионалдык компонентти колдонуу менен дисциплина аралык байланыштарды өркүндөтөбүз. Буга мисал катары Кыргызстандын тарыхы жана маданияты, кыргыз тили жана адабият мугалимдери менен биргеликте «Ош шаарымдын тарыхы», «Сулайман Тоого

саякат», «Кыргыздын улуттук боз үйү», «Кыргыздын музыкалык аспаптары», «Кыргыздын белгилүү акын жазуучулары» деген темада аймак таануу музейине багытталган долбоор иштерди, сабак экскурсияларды жана андан кийин окуу жайларында өткөрүлгөн таасир алмашууну, алынган маалыматты концептуалдык карта менен англис тилинде талдоону айтсак болот. Англис тили, тарых, музыка жана кыргыз адабиятынын интеграцияланган сабактары. Ушул таризде чыныгы кыргыз уул-кызынын жан дүйнөсүнө кыргыз улуттук баалуулуктарды сиңирип, өз улуту үчүн сыймыктануу сезимин тарбиялоого болот [157].

«Кыргыздын улуттук боз үйү»– долбоор ишин уюштурганда дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети боз үйдүн сырткы бөлүгүн, тарых жана филология факультети боз үйдүн ичин англис тилинде бири-бирине тааныштырып, боз үй жөнүндө кеңири маалымат алышты. Ошондой эле, улуу менен кичүүгө сый мамиле кылуу, дасторкон четиндеги маданиятты, дасторконго баары отурган соң гана ата-эне баштамайын тамакка кол салбоо же бата кылмайынча андан туруп кетпөө сыяктуу нарк-насилибизди, боз үй жөнүндө тилектерди «Түндүгүн бийик болсун!», ж.б., макалдарды, «Уугум сага айтам-уулум сен ук, керегем сага айтам-келиним сен ук», ж.б. бири-бирине берип аларды англис тилинде чечмелеп кыргыздын боз үй ичиндеги тарбиясын алышты. Ушул долбоорго боз үй жасалгалаган ууз-чеберлер дагы катышты. Анткени боз үй деген эмне экенин билгенибиз менен, аны кантип тигүү керектигин, жасалгаларын жасоо, ички буюмдарын туура жайгаштырууну баарыбыз эле биле бербейбиз.

Кыргыздар ар дайым улутун, салт-санаасын, тилин, дүйнө-таанымын, үрп-адатын, дилин, каада-салтын, нарк-насилин, бузбай сактап келген улуу эл. Бизди башка улуттардан айырмалап, айкындап турган эң негизги өзгөчөлүгүбүз –өз улуттук баалуулуктарыбыз. Ошондуктан, өз мекенин сүйүү кандай зарыл болсо, башка элдердин баалуулуктарына да сый урмат, сабырдуулук менен мамиле кылуу эң маанилүү.

Класстан сырткары өткөрүлгөн тарбиялык иш-чаралар.

Сабакта кыргыздардын үрп-адат, каада-салттарынын бири «Баланы бешикке бөлөө» англис тилинде көрсөтүлдү. Сабакта бешикти ысырыктап аластоо, баланы бешике бөлөө, бешиктеги чүрпөгө каалоо-тилек айтуу, элден бата алуу жана улуттук тамак – аштары: сары май менен баланы оозантуу, эжигей, чөбөгө, айран, улуттук суусундуктар көрсөтүлүп жана алардын англис тилиндеги колдонуу терминдерине басым жасалуу менен кыргыз улутунун баалуулуктарын, улуулугун, ыйыктыгын даңазалоо максаты сабактын өзөгүн түздү. Студенттер кыргыз акыны А. Осмоновдун ырларын англис тилинде ырдап, улуттук бий «кара жорго» жана башка бийлерин эң жогорку денгээлде аткарып беришти.

Драма ийримин уюштуруу сабагында Ч. Айтматовдун «Биринчи мугалим» чыгармасынан үзүндү англис тилинде чакан театрлаштырган сахна уюштурулуп, андан соң, биринчи мугалим Дүйшөн менен азыркы заманбап мугалимдердин окутуу шарттары боюнча англис тилинде талкуу өткөрүлдү.

Жогорку окуу жайлары «21-кылымдын көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн жоопкерчиликти өзүнө алган, оригиналдуу, биргелешкен ишке студенттерди тартуучу жер» болушу керек деп Кофлин ырастайт [138]. Окуу жайлары студенттердин атаандаштыкта ийгилигин камсыз кылган көндүмдөрдү үйрөнө турган чөйрөнү түзүү аракетинде кайра долбоорлоо кыйынчылыгына туш болууда. Азыркы мезгилде чет тил сабагында жаңы теманы чагылдыруунун жана түшүндүрүүнүн көптөгөн жолдору бар. Бул изилдөөдө концептуалдык карталарды колдонуу менен улуттук баалуулуктар жөнүндөгү текстти түшүндүрүүнүн кээ бир ыкмалары сунушталат. Д.Уиллингем айткандай, «Сынчыл ойломдор предметинин контекстинде окутулушу керек»[158].

Педагогикалык эксперименттин үчүнчү жана төртүнчү шартына ылайык,

- англис тили сабагында улуттук баалуулуктарга багытталган материалдарды концептуалдык карта аркылуу анализдеп, тил үйрөнүү компетенциясын өнүктүрүп, коммуникативдик амалды ишке ашыруу;

- англис тилин үйрөнүүнүн сапатын жакшыртуу максатта интерактивдүү, интеграцияланган, сынчыл ойду өстүргөн, инсанга багыттап окутуу технологияларын окуу жараянына киргизүү ;

Концептуалдык карталарды пайдаланып улуттук баалуулуктарды калыптандыруу максатында Дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин 550300 филологиялык билим берүү багытында, 3- курстун студенттери үчүн “Англис тили сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү” (V-емерстр, 3 кредит, 90 саат) аттуу тандоо курсу түзүлүп, окуу методикалык комплекси иштелип чыкты.

Аталган тандоо курсунун максаты студенттердин муктаждыктарына жана мүмкүнчүлүктөрүнө таянып, аларды «сынчыл ойломдор» феномени, анын психологиялык маңызы, сын ой жүгүртүүнү өнүктүрүү технологиясы менен тааныштыруу болуп саналат. Сынчыл ойломдорду өстүрүү студенттердин психологиялык маданиятынын өнүгүшүнө өбөлгө түзөт, ал үч негизги компонент менен чагылдырылган:

- а) өзүн-өзү таануу жана өзүн-өзү ишке ашыруу,
- б) башка адамдарды таануу психологиясы,
- в) алардын жүрүм-турумун, сезимдерин башкара билүү, маданият аралык баарлашууну үйрөнүү.

Тандоо курсунун программасы 3-тиркеме

Студенттердин өз алдынча иши катары атайын тапшырмадан сырткары ар бир өтүлгөн практикалык сабактан кийин төмөндөгү суроолорго жооп берип рефлексия журналын толтурушту.

Студенттер сабак боюнча өз ойлорун жазышат. Аларга ой жүгүртүүгө жардам берүү үчүн төмөнкү суроолор берилет.

1.Бүгүнкү сабактан өзгөчө эмнеге үйрөндүңүз деп ойлойсуз?

2.Бүгүн биз жасаган иш-чараларда сиз кандай ой жүгүртүү менен алектендиңиз?

3. Мындай ой жүгүртүүнү кантип ишке ашырдыңыз?

4. Кадимки окутуу ыкмасына салыштырмалуу бул окутуу стратегияларынын ортосунда кандайдыр бир айырмачылыктарды таба аласызбы? Кандайча түшүндүрүңүз?

5.Бүгүнкү сабакта сиз кыйынчылыкка кабылган аспект барбы? Эгер болсо, алар кайсы?

6. Тапшырманы аткарууда сиз кандай кыйынчылыктарга туш болдуңуз жана бул кыйынчылыктарды кантип жеңдиңиз?

7. Үйрөнгөн стратегияны башка жагдайларда колдоно аласызбы?

8. Бүгүнкү сабак тууралуу жалпы оюңуз кандай? Бул, окутуунун натыйжалуу жолу деп ойлойсузбу?

Бүгүнкү күндө англис тили дүйнөдө эң көп колдонулган тилдердин бири болгондуктан бардык өлкөлөрдө бул тилди үйрөнүү маанилүү. Дүйнө жүзүндөгү адамдар бири-бири менен баарлашуу үчүн англис тилин колдонушат.

Окумуштуу Э. П. Шубин өзүнүн көптөгөн изилдөөлөрүнүн негизинде кеп ишмердүүлүгүнүн төрт түрүн айырмалаган: өзүнүн оюн оозеки жана жазуу түрүндө билдирүү, укканын жана окуганын түшүнүү деп [130, 350-б.].

Чет тилин үйрөнүүдө бардык төрт негизги көндүмдөр колдонулат: угуу, сүйлөө, окуу жана жазуу. Булардын баары маанилүү, анын ичинде окуу көндүмү да бар. Туура окуп түшүнүү бир нече себептерден улам маанилүү. Чет тили катары англис тилин үйрөнгөндөрдүн көбү англис тилинде окууда бир аз кыйынчылыктарга дуушар болушат, анткени алар текстти окуунун жана түшүнүүнүн эффективдүү жолдорун билишпейт, бул текстти окууга болгон кызыгууну төмөндөтүшү мүмкүн [105]. Окууну түшүнүү жазуу жүзүндө берилген маалыматты түшүнүү жөндөмүн билдирет. Бул жараян, адатта, окуу китебинин тапшырмасын түшүнүүнү талап кылганы менен,

окуп түшүнүү көндүмдөрү экзамендердин багыттарын чечмелөөгө, таасирин тийгизиши мүмкүн [105]. Жазылган материалдарды так түшүнө албагандыктан, көптөгөн студенттер дагы эле окуп түшүнүү көйгөйлөрүнө дуушар болушат. Башкача айтканда, алар окугандарын чечмелей алышпайт жана жаңыдан окуган маалымат менен өздөрүнүн мурдатан билген материалдын ортосунда байланыш түзө алышпайт. Ушул көйгөйлөрдү чечүү максатында тексттерди концептуалдык картанын жардамы менен окуп түшүнүүнү сунуштайбыз [105].

Концептуалдык картасын түзүү ою алгач Аузубелдин ассимиляция теориясынан пайда болгон когнитивдик теориядан келип чыккан [137]. Дюрстелердин [141] пикири боюнча, концептуалдык карталардын келип чыгышы адамдын предметтик билими түшүнүктөрдүн иерархиясы түрүндө психикалык жактан көрсөтүлөт деген оюн жактаган Аузубелдин [137] үйрөнүү психологиясынын теорияларында жатат. Мындан тышкары, Дюрстелер [141] концептуалдык карталар татаал концептуалдык билдирүүлөрдү так жана түшүнүктүү түрдө жеткирүүгө мүмкүндүк берген жөнөкөй жана практикалык билимди чагылдыруу куралдары экенин сунуштайт. Алар табигый түрдө графиктер түрүндө берилген. Концептуалдык карталары иерархиялык структурада түзүлөт, мында жалпы түшүнүктөр дарактын түбүндө жатат, ал эми структурадан ылдый түшкөндө биз конкреттүү түшүнүктөрдү табабыз. Түшүнүк карталары түшүнүктөрдүн ортосундагы мамилелерди сүйлөм түрүндө көрсөтөт. Түшүнүктөр тик бурчтуктар же тегерекчелер менен курчалган, ал эми алардын ортосундагы мамилелер тиешелүү төрт бурчтуктарды бириктирген сызыктардын жардамы менен түшүндүрүлөт. Саптарда түшүнүктөрдү байланыштырган мамиленин мүнөзүн сүрөттөгөн тектеш сөздөр бар [141]. Мындан тышкары, Тарикани[155] концептуалдык карталар структураланган графиктердеги маалыматтын ички жараянын чагылдырган тышкы өкүлчүлүккө айланганын белгилейт. Концептуалдык карталар ошондой эле мазмундун ар кандай

деңгээлдеринде концептуалдык жараяндын өлчөмдөрүн колдонууну билдирет. Түйүндөр жана шилтемелер түшүнүктөрдүн ортосундагы мамилелерди билдирет жана билимди иштетүүнүн тереңдигин көрсөтөт. Түшүнүктөр өз алдынча жок. Ар бир түшүнүк башкалар менен бир же бир нече мамилелерге көз каранды. Дансеро аныктагандай [140] концептуалдык карталарды үч түргө бөлөт. Биринчиден, маалымат карталары, алар түйүндүү шилтемелердин толук карталары. Тема боюнча баарлашуу үчүн адис, адатта, аларды чыгарат. Бул карталар студенттерге окуу куралы катары берилген башка презентация форматтарын алмаштыра алат. Экинчиден, гид карталары окууну жеңилдетүү үчүн колдонулушу мүмкүн болгон боштуктарды толтуруучу графикалык куралдар [105]. Эксперт же мугалим картанын түзүлүшүн жана түйүндөрдөгү суроолорду берет, ал эми окуучулар жоопторду картанын бул түрүнө жайгаштырат. Үчүнчүдөн, студенттер тарабынан оозеки материалды өзгөртүү же жеке билимин билдирүү үчүн түзүлгөн фристайл (эркин түзүлгөн) карталары. Карта түзүүнүн бул түрү билимди визуалдаштыруунун бир түрү болуп саналат. Көрсөтүүнүн бул үч түрү ойлордун, аракеттердин же объекттердин ортосундагы мамилелерди көрсөтүү үчүн маанилүү [155]. Демек, концептуалдык картасын колдонуп сабак өткөндө, үйрөнүүчү ар бир түшүнүктү талдап, түшүнүп окуу мүмкүнчүлүгүн алат.

Концептуалдык карта түшүнүгүн талдоодон мурун концепт түшүнүгүнө сарасеп салсак.

Концепт – ой жүгүртүүчү, байкоо жүргүзүүчү мүнөзгө ээ болгон категория жана анын бул өзгөчөлүгү изилдөө ишинде кеңири мейкиндикти жаратты. Россияда концепт термини алгач С. А. Аскольдов-Алексеев тарабынан 1928-жылы колдонулган. Окумуштуу концептти көптөгөн жандуу жана жансыз нерсенин, кыймыл-аракеттин ойго таандык функциясынын ой жүгүртүүгө болгон катышынан пайда болгон ой түзүлүшү катары аныктаган [23,22-б].

Алсак, окумуштуу В. И. Карасик концептке: «Дүйнө канчалык көп кырдуу болсо, концепт да ошончолук көп кырдуу»-деп белгилеген [73,39-б].

«Концепт – түшүнүккө караганда көп кырдуу, көлөмдүү менталдык бирдик. Анда кандайдыр бир маданият, баалуулук, адам турмушундагы тажрыйбанын өзөгү чагылдырылат. Адам баласынын жашоо-турмушу канчалык көп кырдуу болгон сайын, ал ошончолук көп маалыматты өз мээсинде концепт түрүндө жаратууга жетишет» - деп Э. Т. Төлөкова аныктаган [119, 5-22-бб.].

Окумуштуу В. В. Колесов концептке: «Сөздүн мазмундук формасындагы образ, түшүнүк, символ түрүндөгү маанинин маңызы» [76,19-20-бб], - деген так аныктаманы берген. Мисалы, “мектеп” - деген сөздү айтсак угуучу ушул сөздү ар кандай элестетет, айылда окуган окуучуга бир кабаттуу имарат, айланасында бактары, кооз гүлдөрү, сүйүктүү мугалимдер жана окуучулар, өтүлгөн сабактар көз алдына тартылса, шаардык окуучуга эки, үч кабаттуу имарат, кенен спорт залы, ашканасы, кызыктуу сабактар, танапистеги көп сандаган окуучулардын ызы-чуусу ж.б. элестейт [105].

Кыргыздын боз үй, комуз, ак калпак концепттерин көчмөн элдерден башка улуттар түшүнбөшү мүмкүн, анткени башка улуттарда бул түшүнүктөр жок. Боз үй көчмөн элдерде да бири-биринен айырмаланып турат. Монголдордун боз үйү өзүнүн жапыз конструкциясы менен айырмаланат, анткени шамалдуу жерге туруштук берүү үчүн жасалган, бирок көп карды көтөрө албайт. Кыргыздын боз үйү бийигирээк, түндүгү бекем арчадан жасалат, эки тоннага чейинки карга туруштук берет [105].

Кыргыздын музыкалык кыл аспабы комуздай казак элинин домбрасы, өзбек элинин дутары бар, бирок кыргыз комузчуларынын комузду чертүү чеберчилиги өзгөчө, комузду чимирилте башына, желкесине, бутуна коюп виртуоздуу түрдө күү чертишет.

Бул жерде дүйнө канчалык кең болсо, концепт да ошончолук көп

кырдуу –деген Карасиктин оюна толук кошулабыз.

Демек, концепт - бул түшүнүк адамдын жаш өзгөчөлүгүнө, жашоо образына, шартына, чөйрөсүнө, жерине, тегине, улутуна, тилине, маданиятына, баалуулуктарына карата өзгөрүлүп өз мейкинин кеңейтүү мүмкүнчүлүгү бар [105].

Азыркы мезгилде концептуалдык системанын негизги түзүүчүлөрү «концепттин семантикалык бөлүктөрүнө» жакын түшүнүктөр – объект жана анын бөлүктөрү, кыймылы, кыймыл-аракети, жер же мейкиндик, убакыт, белги түшүнүгү деген Р. Жакендофдун [145] көз карашын көптөгөн адамдар бөлүшөт. Биз дагы ушул система менен «убакыт» концептинин концептуалдык картасын түзүүгө киришебиз.

Концептуалдык системаны түзүү үчүн кээ бир баштапкы же түпкү түшүнүктөрдүн бар экендигин болжолдоо керек. Андан кийин тиешелүү башка түшүнүктөр өнүгөт: маанилердин интерпретатору катары түшүнүктөр ар дайым андан ары тактоого жана өзгөртүүгө ылайыктуу[105]. Түшүнүктөр башында гана талданбаган объект катары пайда болуп, бирок бара-бара системанын бир бөлүгү болуп, башка түшүнүктөрдүн таасирине түшүп, өздөрүн өзгөртүшөт.

Конфуцийдин «Мен укканымды унутам, көргөнүмдү эстейм, өзүм жасаганымды түшүнөм [170]» - деп айтканын жетекке алып «Убакыт»-концептине концептуалдык картаны студенттер менен чогуу түзүү аракети жасайбыз. Адегенде убакыт концептин биздин түйүндүү сөз катары картанын так ортосуна өзөк алкагына жайгаштырып, ушул сөздү укканда кандай башка сөздөр, сүрөттөр элестээрин, ушул сөздүн синонимдерин, кайсы башка сөздөр менен байланыштыраарын тактап, негизги сөздөрдү өзөктүн айланасына жакынкы алкагына жазып чыгабыз. Мисалы убакыт сөзүнүн синонимдери, өлчөмдөрү, календардык циклы, мүнөздөрү ж.б. Андан кийин негизги сөздүн айланасына алыскы алкактагы же болбосо негизги сөздүн түшүнүктөрүн жайгаштырабыз [105].

Биздин түйүндүү сөз болгон «убакыт» концептинин аталыштары: эпоха, эра, период, мезгил, заман. **Убакыт өлчөмдөрү** күн, жума, ай, жыл, минута, секунда, кылым. **Мезгилдин календардык циклы**: күз, кыш, жай, жаз, таң, түш, кеч, түн. **Мезгил тактоочтору**: азыр, дайыма, кайрадан, көп убакыт мурун. **Убакытка байланыштуу кыймыл аракеттер**: убакыт учат, убакыт келет, убакыт өтөт, убакыт табуу, убакыт берүү, убакытты өткөрүү, убакыт жумшоо, убакытты кармап калуу, убакыт сааты келүү, убакыт ордуна коёт. **Убакыт мүнөздөрү**: жакшы убак, азыркы убак, илгерки мезгил, кеч мезгил, текке кеткен убак, узак убак. **Убакыттын кайталанышы**: ар дайым, кээде, убакыт ичинде. **Убакыттын созулушу**: жарым саат, бир убакта, тез арада ж.б.[105].

3.1.1-сүрөт. Убакыт концептинин сөз ордосу. 4-Тиркеме

Азыркы тил илиминде адам маданиятын продуктивдүү чечмелөө жолу катары тилди изилдөө тенденциясы бар. Себеби, тил адамдын ой жүгүртүү системасынын, адамдын психикасынын ачкычы, улуттун өзгөчөлүктөрүн ачып берүүгө кызмат кылат. Л. Елмслев айткандай, тил «инсандын стилин жана өткөн муундардын жашоосундагы окуяларды түшүнүүгө жол ача алат» [51].

Концептуалдык карта талданган соң, Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» романынын аталышы жана чыгарманын өзү талкууланат. Кийинки тапшырма чыгармада берилген «убакыт» концепти анализденет. Мисалы:

«Licking the underside of its paws worn out by daylong scyrryng over the steppe, the fox only whined quietly. The evening had grown cold, autumn was nearing. At night the ground cooled quickly and by the dawn the steppe was covered with a whitish layer of short-lived hoarfrost. Like an outcropping of salt. A hungry, cheerless period was approaching. The prey sparsely available in these parts in summer was now disappearing altogether-some beasts fled to warmer climes, some dug themselves deep in their burrows, and some went to weather out the winter in the sands [135]».

Мисалы daylong- бир күн бою, quickly-тез, short-lived- кыска убакытта-убакыттын созулушу түрдүү сөздөр менен берилсе, the evening-кеч, autumn – күз, the dawn- тан, summer- жай, winter-кыш- мезгилдин календардык циклы, period –период, заман мезгилдин аталышын аныктайт. Студенттер биз талкуулап жаткан «убакыт» концепти бир параграфта ар түрдүү сөздөр менен берилгенине күбө болушуп, кандай мааниде берилгенине түшүнүк алышат [105].

Чынгыз Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» чыгармасы кыргыз жана орус тилинен англис тилине которулган чыгарма, биздин мисалда Диана Расселдин котормосу берилген. Түп нускадагы жазылган чыгарма менен которулган чыгарманын айырмасы болот, анткени, котормочу автордун оюн берүү үчүн түрдүү которуу ыкмаларын колдонот. Бул котормочунун дараметинен көз каранды, ошондуктан которулган китепти окуп түшүнүү, түп нускадагы китепти окуганга караганда татаал болот.

Каралып жаткан мисалда биздин моделдин мотивациялык-максаттуу компоненти ишке ашат. Студенттерге Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» чыгармасынан эпизоддор бөлүнүп берилип, ар бир студент өзүнө тиешелүү бөлүмдөн «убакыт» концептинин лексикалык-семантикалык группасынын концептуалдык картасын негиз кылып, талдап, түшүнүк алышат. Аталган ишти аткарууда алар «чыгарманы түшүнбөйм» деген тоскоолдуктан өтүшөт. Анткени, чет тилин үйрөнүүдө ар бир үйрөнүчүүнүн алдында «чет тилин түшүнбөйм», «сөз байлыгым жетпейт», «чыгарма татаал жазылган» деген тоскоолдук турат.

Кийинки тапшырма ар бир студент чыгармадан өздөрү каалаган бир сөздү алып лексикалык-семантикалык группасынын концепт картасын түзүшөт, бул тапшырманын максаты студенттерге чыгарманы тереңирээк түшүнүүгө өбөлгө түзөт. Берилген тапшырманы аткарууда студенттер бир концепттин түрдүү маанисин табуу менен, чыгармада талданган концепт сүйлөм менен кантип берилгенини, бир концепт менен экинчи концепттин

байланышын аңдап, параграф жана тексттин кантип жазылганын түшүнүшөт. Чыгарманы түшүнүп жана кызыгып окууга мотивация пайда болот. Демек, мотивациялык-максаттуу компонент ишке ашат.

Үй тапшырмасы катары студенттер өздөрүнө берилген бөлүмдү

3.1.2-сүрөт. 11-тиркеме «Frozen Concept Map» концептуалдык картасын түзүп, чыгарманы айтып берүү. Бул концептуалдык талдоо картасынын суроолору төмөндөгүдөй:

1. Чыгармадагы окуя качан, кайсы жерде болгон?
2. Башкы каармандар кимдер, аларга мүнөздөмө бер.
3. Чыгармадагы окуяларды ирээттеп көрсөт.
4. Чыгарма кандай таасир калтырды, жалпы ой-пикиринди айтып бер.

Үй тапшырмасын аткарууда когнитивдик компонент ишке ашырылат.

Кийинки сабакта ар бир студент өзүнө бөлүнгөн эпизоддорду англис тилинде «Frozen Concept Map» концептуалдык талдоо картасын негиз кылып айтып беришет жана талкуу болот. Ч. Айтматовдун «Кылым карытар бир күн» чыгармасынан кайсы баалуулуктарды үйрөндүнөр деген суроо талкууланат, мисалы: үй бүлөө мамилеси, достук, адамгерчилик, улууну урматтоо ж.б., бул иш- аракетте баалуулук компоненти ишке ашат.

Концептуалдык карталары окууну да, окутууну да жеңилдетет. Алар окуучуларга билимди кантип түзөөрүн, билимди куруу жараянын же «метабилимди» (өзүнүн ой жүгүртүү операцияларын түшүнүү жана максатка жетүү учурунда алардын үстүнөн байкоо жүргүзүү) [90] колдонуу боюнча үйрөнүүгө жардам берген пайдалуу куралдар. Башкача айтканда, концептуалдык карталар окуучуларга «мета-үйрөнүүнү» үйрөнүүгө жардам берет. Тарикани [155] концептуалдык карталар окуган материалды түшүнүү үчүн ийгиликтүү колдонулат деп болжолдойт. Окуучулар жаңы алган билим менен өздөрүндө болгон билимди интеграциялоого аракет кылганда текстти түшүнөт. Демек, карта түзүү жараяны алдын ала алган билимге, контекстке жана түзүлгөн түшүнүккө көз каранды.

Билимди визуалдык уюштуруу куралы катары атайын ойлоп табылган концепция карталары ар кандай идеялардын ортосундагы байланышты схемалык түрдө көрсөтүүгө жана татаал темаларды канчалык деңгээлде түшүнгөнүнөрдү текшерүүгө жардам берет. Ар кандай ойлордун ортосундагы байланыштарды ойлонулган визуалдык чагылдыруу акыл-эсте ассоциациялардын пайда болушуна өбөлгө түзөт, ал өз кезегинде маалыматты жакшы жана узак убакытка кабыл алууга жардам берет [105].

3.2 «Манас» эпосун жана белгилүү манасчыларды концептуалдык карта менен үйрөтүү

1. Жаны тема боюнча студенттердин баштапкы билимин билүү максатында төмөнкү суроолор берилет.
 - «Манас» эпосу жөнүндө эмне билесиздер?
 - Кыргыз элинин белгилүү манасчылары кимдер?
 - «Манас» эпосунан үзүндү айтып бере аласынарбы?

Every people has its past a rich history and original culture which contributes to world's treasury of human values. The Kyrgyz heroic epos«Manas» belongs to them, it ripened as a phenomenon of artistic culture in the deepest layers of the people's world-view during many centuries and. Having been passed from generation to generation in an oral form, reached our days in such a high artistic look and a wide scope of people's life that it amazes its listeners and readers[180]. Folklore became the memory of the people, the keeper of all its achievements, ideals and conceptions, knowledge and reminiscence- all the facts about the historical way of its development.The highest speak of all the treasures of this people is a great epos «Manas» [74].

«Манас» – a unique literary monument of the culture of the Kyrgyz people, its originality; it embodies a freedom-loving spirit of the Kyrgyz, their hard long struggle against foreign invaders. This struggle for own existence is reflected in a heroic spirit, a patriotic idea of this epos[180].

«Манас» Epos includes many mythical and historical stories that cover various aspects of Kyrgyz culture, traditions and customs. It occupies a central place in Kyrgyz literature and cultural heritage, and is also an object of pride and a national symbol.

Epos «Манас» is usually told in the form of a poem and consists of many parts or chapters, each of which tells about a specific event or period in the life of the main character. This epic was passed down for many generations through oral folklore before being recorded and published in written form.[74].

«Манас» is unique in its size, it has no match even among world-known eposes. Only in one variant, written down from a famous narrator SayakbayKaralayev, there is over half-million (500553) poetic lines which surpass the volume of «Iliada» (15693 poetic lines) and «Odissey» (12110) taken together in more than 20 times, «Machabcharata» (about 100000 two-lines) in 2,5times. At present there are 65 variants of three parts in «Манас», and recording of variants unknown before is still being made[7].

2. Англис тилинде Манас эпосунан үзүндүлөр уктурулат. Кийинки тапшырмада Бенжамин Франклиндин «Мага айтып берсен унутамын, мага үйрөтсөн эстеймин, мени кошо иштетсен үйрөнөмүн»[171] - деп айтканын жетекке алып студенттер менен чогуу Манас эпосуна концептуалдык карта түзүүгө аракет жасайбыз. Предметтик чөйрөнүн өнүгүп туруусу-бул студенттин ишмердүүлүгүнүн материалдык объектеринин системасы. Анын физикалык жана руханий өсүп калыптануусунун модели десек болот. Мугалим (чыгармачыл педагог) мына ушундай чөйрөнү түзө билүүсү керек. Тарбия, өнүгүү, окутуу чөйрөсүнүн турушунда, студенттин турмуштук ар кандай катнаштарга көнгөн инсандын калыптануусу жатат. Окумуштуулар, алдыңкы педагогдор, чөйрө адамга түз да, кыйыр да таасир этерин көрсөтүшкөн. Демек, мугалимдин милдети-студенттерге татыктуу чөйрө түзө билүүсү. Ал эми татыктуу чөйрө түзө билүүдө мугалим ошол чөйрөгө кирген студенттин мүнөзүн, ички дүйнөсүн таанып билүүсү зарыл. Демек,

эстетикалык табити, мүнөзү, дүйнө таануусу, баалуулуктар калыптанып жатат. Студенттердин коллективде иштөөсү, көндүмдөрү, ар тараптуу өнүгүүсү, курбулары менен мамилеси жана өзүн-өзү тартипке калыптандыруунун принциптери келип чыгып жатат.

Студенттин чыгармачылыгына мугалимдин кийлигишүүсү- бул, демек, педагогдун, чыгармачыл педагогдун мазмундарды, методдорду, формаларды жана ыкмаларды, студенттер өздөрү жасап жаткан концептуалдык картага иш үстүндө комбинациялап жол көрсөтүп, багыттап, максаттуу нукка буруп турушу. Мында студенттерге эмнелердин негизги экенин көрсөтүү керек? Алар: кызыгуу, ойлоп табуу, кесипкөйлүк, чеберчилик, өз алдынчалуулук. Мына ушуларды көрө билиши керек педагог. Аларга белгилүү бир милдеттерди берүү зарыл: идеяларды жазуучу, концепт картасын тартуучу, ойлорду топтоочу, окурман, байкоочу жана башкаруучу.

3.2.1-сүрөт. «Манас» эпосуна студенттер тарабынан түзүлгөн концепт картасы 5-Тиркеме

Төмөндөгү ИДЕАЛ стратегиясы менен «Манас» эпосунан хан Жакыптын баласыз болгон арманы жана Чыйырдынын түшү жөнүндө үзүндүлөр студенттерге жупта иштеп талкуулоого жана таблицаны толтурууга бөлүштүрүлүп берилет.

3.ИДЕАЛ стратегиясы

И- Көйгөйдү аныктоо;

D -Проблеманы талкуулоо;

E -Негизги чечимдер;

A- Аткарылган иштер;

Л-Логикалык жыйынтык.

Lacking successors, I'll soon be dead

Lacking a hoof, how live? He said

Lonely old and still with no son
Who then will hear my lonely groan?
Day and night no peace I've known with much care, I rich have grown
If my death-day comes, he said
If I go to that world of the dead[147]
If no young hoof I leave behind,
I'll have no heir my wealth to mind!
Bitter tears for a son he shed.
Pleading with God he began to pray,
Promised a year-old camel to slay...
With his bag over his shoulder thrown,
When Jakib saw a graveyard stone, [147]
If I go to that over world there,
Gold and silver. I'll leave behind.
My wife a widow herself will find.
Who will inherit the flocks one leaves?
From the Altai will come cattle-thieves!
Here is velvet, satin and silk,
How many treasures both great and small
Have I gathered, but after all –
Dismal by day, at night can't sleep[147].
For a child I bitterly weep.
I've no support, all alone am I
For happy laughter I daily grieve.
See the white falcon through cloud-banks weave –

Who is to tame him –here is none!

He has no master – I have no son!

Since early days my herds I hoard,

Thoughts about children I then ignored[147].

Saying such words Jakib wept, and poured forth tears of sorrow as he returned from his horses and camels. That night Chiyirdi saw a dream:

Pins and needles she felt in her hands,

She slept lightly, from life's alarms...

With a white turban above his brow

Some grey-beard visits her now,

Stands before her, and makes a bow.

There the poor wretch who sobs and sighs

He sees with pity, and her wet eyes:

«Our high Creator, the Great,[147]

Tells you to cease your tears in spate

That's what I have been sent to say.

Choose from what Creator sends down today:

This white apple, as big as a dish,

Sweeter than honey, a son if you wish.

That which you hunger for, eat!» said he,

«Eat this red apple – a daughter there'll be!

We are servants of Creator,»said he,

«That white apple I ate!,» said she.[147]

5.Көйгөйдү чечүүчү таблица

1.Тексттеги эң башкы көйгөй кандай?
2.Кайсы негизги маалыматтарды таптын?
3.Бул көйгөй жөнүндө дагы эмнелерди билесин?
4.Бул көйгөйдү жоюу үчүн 3 негизги чечимди тап?
5. Эң ыңгайлуу чечим кайсы? Эмне үчүн?

6.Кийинки тапшырма: Студенттерге кыргыз жана орус тилдеринде «Манас» эпосунун саптары берилип, аларды англистилине которуу сунушталат, соңунда манасчы Сагымбай Орозбаковдун Вальтер Мэй которгон варианты менен салыштырышат[147].

Description of Almambet:

Сакалы кызыл сеңселип,
Сарала ат минип теңселип
Алтын кемер курчанып
Айдай бетин нур чалып
«With a flattering red beard
He is swinging on his red skew-bald horse,
He is girded with a gold belt,
Like a moon his face shines ...»

Description of Syrgak:

“Атка жеңил тайга чак,
Уйкусу жок, жолго сак,
Жекени белге курчанган,
Жети түмөн кол келсе,

Желбей кирип кол салган ...”

Light he is, though fit for a two-years-olf foal,

Not nodding, being on alert during a match.

He is girded with a belt “dzheke”.

If seventy thousand enemies attacked him,

He sprang at them in his dress unbuttoned (with an open breast) ...

Description of Manas:

Айың менен күнүндүн,

Бир өзүнөн бүткөндөй.

Асман менен жериңдин,

Тирөөсүнөн бүткөндөй.

Алтын менен күмүштүн,

Ширөөсүнөн бүткөндөй.

Айкөл Манас бабабыз!

As if from silver

And gold is he cast,

As if from the earth and

The heavens is he made.

As if from the sun

And the moon is he created.

The earth supports him

Because it is solid.

As if from sea waves, which are

under the moon, is he born.

As if from cool clouds is

he created,

As if from the beams of the sun and the moon,

Which are on the heavens ,

Is he created!

7.Рефлексия журналын жазуу (үй тапшырмасы)

Практикалык сабак. Кыргыздын улуттук боз үйүн жана музыкалык аспабы комузду окутууда концептуалдык картаны колдонуу

6-Тиркеме

Корутунду

Элдин келип чыгыш тарыхын билүү улуттук маданияттын колдоосун сезүүнүн маанилүү фактору жана ал өз кезегинде инсандык өнүгүүнүн маанилүү фактору болуп саналат. Мындан тышкары, аны колдонуу билим берүү иш-чаралары үчүн жакшы.

Концептуалдык карталар аркылуу окуу процессинде аймактык материалдарды колдонуу чет тилин үйрөнүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жана тил үйрөнүүдө оң мотивацияны калыптандыруу шарттарын аныктай алат. Жыйынтыктап айтканда, бул изилдөөдө концептуалдык карталар студенттердин билим алуусун натыйжалуу өнүктүрө аларын жана ошентип, жогорку окуу жайында профессордук-окутуучулук курамдын окутуу стратегияларына кошула аларын көрсөтөт.

3.3 Англис тили сабагында концептуалдык картаны колдонуп улуттук баалуулуктарды калыптандыруу боюнча изилдөөнүн анализи

Концептуалдык картаны колдонуу техникасынын пайдалуулугу боюнча сурамжылоого Ош мамлекеттик университетинин дүйнөлүк тилдер жана маданият факультетинин жана Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин тарых-филология факультетинин 3-курсунун студенттеринен жалпысынан 74 студент катышты. Аларга төмөнкү суроолор берилген. **7-Тиркеме**

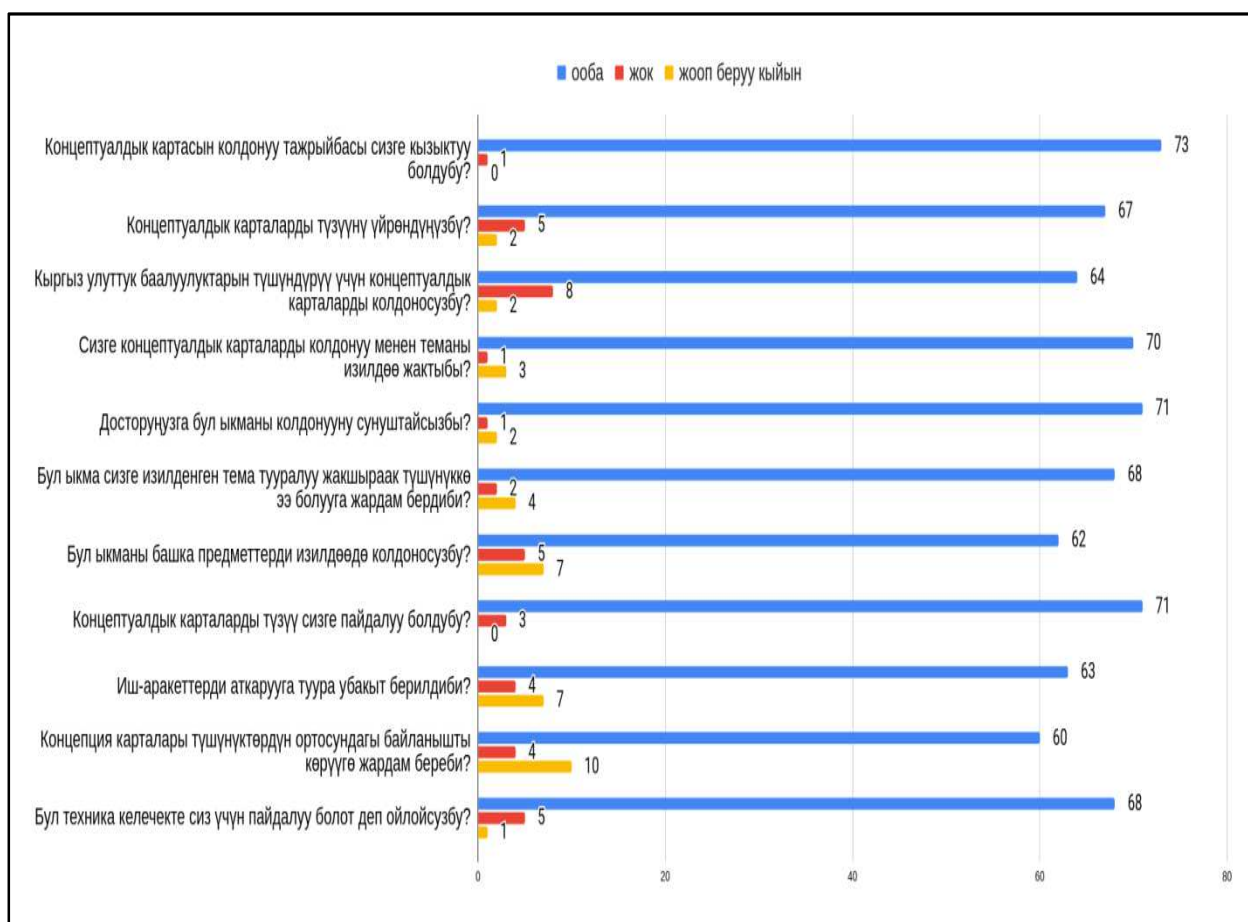
- 1.Концептуалдык картасынын тажрыйбасы сизге кызыктуу болдубу?
- 2.Концептуалдык карталарды түзүүнү үйрөндүңүзбү?
- 3.Кыргыз улуттук баалуулуктарын түшүндүрүү үчүн концептуалдык карталарды колдоносубузбу?

4.Сизге концептуалдык карталарды колдонуу менен теманы изилдөө жактыбы? 5.Досторунузга бул ыкманы колдонууну сунуштайсызбы?

6.Бул ыкма сизге изилденген тема тууралуу жакшыраак түшүнүккө ээ болууга жардам бердиби? 7.Бул ыкманы башка предметтерди изилдөөдө колдоносузбу? 8.Концептуалдык картасын түзүү сизге оңой болдубу? 9.Иш-аракеттерди аткарууга туура убакыт берилдиби? 10.Концепция карталары түшүнүктөрдүн ортосундагы байланышты көрүүгө жардам береби?

11.Бул техника келечекте сиз үчүн пайдалуу болот деп ойлойсузбу?

Берилген суроолордун жооптору төмөндөгү диаграммда чагылдырылды.

3.3.1-сүрөт – Концептуалдык картаны колдонуу техникасынын пайдалуулугу.

Методология. Бешинчи семестрде 3-курстун студенттерине «Англис тили сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү» тандоо курсунда ушул дисциплинанын ажырагыс бөлүгү катары концептуалдык карталарды колдонууга үйрөтүлдү. Студенттер улуттук жана аймактык компоненттерди түшүнүүнү чагылдыруу үчүн концептуалдык карталарды иштеп чыгышты,

курстук долбоорлорду пландаштырышты жана курстук талкуулардан алынган маалыматтарды салыштырып, талдашты. Бул курстан жыйырма алты студент туш келди тандалып алынган жана бул изилдөөгө катышууга чакырылган. Биринчи модулдун аягында катышуучулар концептуалдык картасын колдонуу боюнча маектешишти. [106]

Маектешүү учурунда студенттерге Д. Новак жана Б. Говиндин анкетасынын негизинде төмөнкүдөй суроолор берилди: **8-Тиркеме**

1. Сиз концептуалдык карталарды окуу стратегиясы катары кантип колдондуңуз? 2. Концептуалдык карталарды түзүүдөн эмнеге үйрөндүңүз? 3. Курсту аяктагандан бери карталарды дагы кайсы жерде колдондуңуз (эгер андай болсо)? 4. Карталар сиз мурда колдонгон башка окуу стратегияларынан эмнеси менен айырмаланган? 5. Концептуалдык карталарды колдонууда сизге эң көп/же эң аз эмнеси жакты? 6. Концептуалдык карталарын колдонгондон кийин ой жүгүртүү жөндөмүңүздө кандай өзгөрүүлөрдү байкадыңыз? 7. Бул курстан эмнеси көбүрөөк эсинизде калды? 8. Эгерде сиз башка студентке концептуалдык картага түшүрүүнү сүрөттөп берсеңиз, анда эмне дейт элеңиз? 9. Бул үйрөнүү стратегиясын келечекте кандайча колдоносуз же колдонбойсузбу? 10. Сиздин англисче окуп түшүнүү жөндөмүңүз жакшырдыбы? Эгер ошондой болсо, кантип? Болбосо, себептерин көрсөтүңүз;

Изилдөөнүн катышуучуларына экинчи модулдун жүрүшүндө байкоо жүргүзүштү. Экинчи модулдун аягында студенттер тарабынан түзүлгөн концептуалдык карталар бааланды. Бешинчи семестрдин аягында, изилдөөнүн катышуучулары концептуалдык карталарды окуу стратегиясы катары колдонууну улантабы же жокпу жана бул стратегия алардын ой жүгүртүүсүнө жана үйрөнүүсүнө кандай таасир эткенин аныктоо үчүн экинчи жолу маектешишти.

Жыйынтыктар. Биздин изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, концептуалдык карталарды колдонуу студенттердин окуусуна таасирин

тийгизет. Студенттер изилдөөнүн алтынчы семестринде алар картаны үйрөнүү стратегиясы катары колдонууну улантабы же жокпу, эгер колдонсо, концептуалдык карталар бешинчи семестрге салыштырмалуу кандай таасир эткенин аныктоо үчүн байкоого алынган. Маалыматтар көрсөткөндөй, изилдөөгө катышкан студенттердин 57% алтынчы семестрде картаны колдонууну улантышкан. Катышуучулар да, изилдөөнүн жүрүшүндө эки пунктта, бешинчи семестрдин аягында жана алтынчы семестрдин аягында сурамжылоодон өткөрүлдү. Интервью учурунда катышуучулардан концептуалдык карта түзүү тажрыйбасын үйрөнүү стратегиясы катары сүрөттөп берүү жана концептуалдык картаны колдонуунун натыйжасында алардын ой жүгүртүүсү кандайча өзгөргөнүн же өзгөрбөгөндүгүн талдоо сунушталды. Натыйжаларды көрсөтүү үчүн катышуучулардын жооптору эки категорияга бөлүндү: концептуалдык карталар менен үйрөнүү жана андан кийин концептуалдык карталарды колдонуу.

Концептуалдык карталар менен үйрөнүү. Изилдөөгө катышкандар концептуалдык карталарды эффективдүү үйрөнүү үчүн алгач концептуалдык карта түзүү көндүмдөрүн өнүктүрүү жана концептуалдык карта түзүүнүн механикасын түшүнүү керек экенин белгилешти. Кошумчалай кетсек, катышуучулар концептуалдык картаны колдонуу учурунда алардын концептуалдык картага болгон алгачкы реакциясы убакыттын өтүшү менен өзгөрүп, өнүккөндүгүн айтышты. Катышуучулар концептуалдык карта түзүү жараянында аларга жаккан нерселердин бир бөлүгү уюштуруу, талдоо жана түшүнүүгө басым жасоо экенин айтышты. Катышуучулар уюштуруу жана карап чыгуу жараяны аркылуу алар үйрөнүп жаткан нерселеринин бир бүтүн картинасын иштеп чыгышканын белгилешти. Катышуучулардын бири: «Сиз билимдин топтолушун сезесиз. Сиз жөн гана өзүңүздү ишти баштаганга чейинкиден башкачараак көрүп жаткандай сезесиз. Мен азыр ак илбирс тууралуу көбүрөөк билем». Дагы бир катышуучунун пикиринде: «менимче,

бул сиздин учурда жасап жаткан ишиңизден алда канча баалуу, мен азыр туристтерге кыргыздын улуттук боз үйүн сүрөттөп бере алам»-деп айтышты.

Бирок, кээ бир катышуучулар концептуалдык карталарды иштеп чыгууда үч **кыйынчылыкты келтиришти**: концептуалдык карталарды толук бүтүрүү үчүн убакыт табуу, деталдардын кайсы деңгээлин камтый тургандыгы жөнүндө чечим кабыл алуу жана окутуу ыкмасын өзгөртүүнү каалоонун жоктугун жеңүү. Катышуучулар концептуалдык карта түзүү окуу стратегиясы катары жогорку талапты жана өтө көп убакытты талап кылаарын белгилешти. . . бул жөн гана көңүлүң чөккөндө жасай турган дагы бир иш. Текстти окууга караганда көбүрөөк убакыт талап кылынат. . . Катышуучулар ошондой эле мурда колдонгон окутуу стратегияларын өзгөртүү канчалык кыйын болгонун айтып беришти. Эски адаттарды өзгөртүү бул изилдөөгө катышкандардын көбү үчүн көп убакытты талап кылган жана кыйын болгон. Катышуучулардын бири мындай деп белгиледи: мен эң жек көргөн нерсеммен жөн гана бул маалыматты окуп, текстте эмнени көрүп жатканымды же жазуучу эмнени көрсөтүүгө аракет кылып жатканын тандоодон мурун, балким, ой жүгүртүүмдү өзгөртүүгө туура келди.. Эски адаттарды өзгөртүү жана башка нерселерди жасоо ою мага жаккан жок окшойт.

Өзүңдүн окуганыңды түшүнүү. Бул изилдөөнүн негизги тыянагы концептуалдык картасын түзүү студенттерге өздөрүнүн окуу жараянын түшүнүүгө жардам бергени болду. Мындан тышкары, алар окуу жараянын байланыштыруу, мамилелерди өнүктүрүү, маанилердин схемаларын түзүү жана билимди куруу сыяктуу окуу стратегияларын колдонуу аркылуу өнүктүрүшкөнүн түшүндүрө алышты. Катышуучулар концептуалдык карталар алардын ой жүгүртүүсүн түшүнүүгө, кененирээк ойлонууга, татаал мамилелерди табууга жана маалыматты бир топ толук түрдө эстеп калууга жардам бергенин айтышты. Маселен, мен концептуалдык картасын жасаганымдын негизинде кыргыздын улуттук аспабы комуз тууралуу көп

нерселерди билдим. Мен түшүнбөгөн нерселерди кийин түшүнүү үчүн концептуалдык картаны тандап алганга аракет кылдым. Ошондуктан мен үчүн бул -чоң иш.

Үйрөнүү стратегиялары. Бул изилдөөнүн катышуучуларынан бешинчи семестрде кабыл алынган тандоо курстарынан үйрөнгөн эң маанилүү сабакты сүрөттөп берүү суралган. Катышуучулардын чоң пайызы түшүнүктөрдү байланыштырууну үйрөнүү алар үчүн жаңы окуу стратегиясы жана өздөрүнүн үйрөнүүсүндө чоң ачылыш болгонун айтышкан. Катышуучулар бул байланыштарды түзүүнү талап кылган окуу стратегиясына туш болмоюнча, түшүнүктөрдүн ортосундагы мамилелер жөнүндө жөн гана ойлонбогондугун белгилешти. Мазмунду (маңызын) талдап түшүнүп окуу стратегиялары жөнүндө суроого бир катышуучу мындай деп жооп берди: «Бир концепт менен экинчи концептин ортосундагы байланыш». Дагы бир катышуучу байланыштарды түзүүнү үйрөнгөндөн кийин, байланыштардын бири-бирине тиешелүүлүгүн өнүктүрүүжараяны ага өзүнүн сын ой жүгүртүүсүн баалоого жардам бергенин айтып, мурда жасаган туура эмес байланыштарды баса белгиледи. Натыйжада, ал байланыштарды түзүү анын жаңы материалды түшүнгөндүгүн текшерүүнүн бир жолу экенин сезді. «Бир-эки жолу концептуалдык картаны жасагандан кийин, мен акыл-эс менен жасоого аракет кылып жаткан нерселерим ушул экенин түшүндүм». Көпчүлүк катышуучулар бул схемаларды маалыматты уюштуруунун жана структуралаштыруунун жолу катары сыпатташкан. Мындан тышкары, катышуучулар маалымат схемаларын түзүүжараянында маалыматты эстеп калуу жөндөмдүүлүгү жакшырганын белгилешти. Ооба, концептуалдык картасын түзүү окуу моделдерин түзөт. Алган билимди куруужана өнүктүрүү. Акырында катышуучулар концептуалдык картаны иштеп чыгуу жараянында байланыштыруу, мамилелерди өнүктүрүү жана менталдык диаграммаларды түзүү өздөрү үчүн билим базасын түзүү жөндөмүн өнүктүрүүгө жардам берерин үйрөнүшкөнүн көрсөтүштү.

Ой жүгүртүүдөгү өзгөрүүлөр. Бул изилдөөнүн бешинчи семестринин аягында катышуучулардан концептуалдык карталарды колдонуунун натыйжасында алардын ой жүгүртүүсү өзгөрдүбү, эгер өзгөрсө, кантип деген суроо берилди. Катышуучулар бул стратегиянын башка окуу стратегияларынан эмнеси менен айырмаланганын жана алардын ой жүгүртүүсү чындап өзгөргөнүн айтып беришти. Катышуучулар концепттерди кантип тереңирээк талдап, бир нече илимдин ортосунда байланыш түзө аларын сезишти. Мисалы, бир катышуучу мындай деди: “Бул стратегия башка стратегиялардай расмий план түзүп биринин артынан бири жазып алуудан айырмаланат. Ал эми концептуалдык карта сизди башкача терең ойлонууга мажбурлайт. Ал бир нерсенин сынганын эмес, кандайча сынган нерсе бири-бирине дал келип куралганын көрүүгө мажбурлайт. Ошентип, бул карталар нерселерге болгон башкача мамиле, окууга болгон башкача ойлор, жаңыча көз карашты жаратты.

Алтынчы семестр үчүн кийинки иш-чаралар. Биздин изилдөөдө каралган негизги суроолордун бири студенттер талап кылбаган курстарды окуп жатышканда да, концептуалдык картасын окуу стратегиясы катары колдоно береби деген суроо болду. Изилдөөдө студенттердин 57%ы бул стратегияны колдонууну улантышарын билдиришти. Концептуалдык картаны колдонууну улантып жатканын билдирген катышуучулар муну бир нече себептерден улам жасашканын түшүндүрүштү. Алар кийинки бүтүрүү курстарында курстук материалдарды түшүнүү үчүн концептуалдык карталарды колдонушкан окшойт. Алар ошондой эле, өзгөчө татаал материалды түшүнүү үчүн концептуалдык карталарга таянышкан.

Көптөгөн катышуучулар курста «көйгөйлөрдү» сезгенде же «түшүнбөй калганда» түшүнүгүн өнүктүрүү үчүн материалды концептуалдык картага түшүрүүгө аракет кылышканын айтышты. Бирок, бул топ үчүн карталарды түзүүгө эң чоң тоскоолдук убакыт болгон. Жүргүзүлгөн изилдөөдө концептуалдык картаны колдонгон студенттер концептуалдык карталар

алардын көңүлүн, мамилелерди жана ой жүгүртүү жараянын жакшыртканын айтышкан. Төмөнкү цитата кийинки семестрде карталарды колдонгон студенттен алынган: «Мен концепт карталары ар түрдүү түшүнүктөрдүн бири-бири менен кандай байланышы бар экенин, айрыкча, картаны колдонгон сабакта көбүрөөк билдим. Мен оюмда кандай байланыштарды түзүп жатам? Анткени менин оюм бир нерсе кылып жаткан, бирок мен аны карап көрөйүн деп кагазга түшүргүм келди». Башка жагынан алганда, кийинки семестрлерде концептуалдык карталарды колдонбоону чечкен студенттер дагы эле ой жүгүртүүсүндөгү өзгөрүүлөрдү билдиришти. Сурамжылоого катышкан студенттер өз ара мамилелерди аныктоого, маалыматты уюштурууга жана окуу үчүн менталдык схемаларды иштеп чыгууга жөндөмдүү экендиктерин билдиришти.

Талкуу. Биздин изилдөөнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, студенттер концептуалдык карталарды иштеп чыгууну үйрөнүшкөн жана бул конструктивдүү окутуу стратегиясын колдонуу жараянында алар өздөрүнүн ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүп, өздөрүнүн окуу жараянын түшүнүүгө үйрөнүшкөн. Изилдөө учурунда бир катар суроолор пайда болду. Биринчиден, изилдөөгө катышкан студенттердин көбү концептуалдык картаны жаңыдан колдонуп үйрөнө баштаганда өздөрүнүн окуу жараянын начар түшүнүп баштаганы таң калыштуу болду. Экинчиден, кээ бир студенттер окуу жараянынын мүнөзүн билбесе да, окуу жараянын өзгөртүүгө канчалык чыдамкай экендиктери айкын болгон. Бул изилдөөгө катышкан көптөгөн студенттер үчүн бул окутуу стратегиясын сынап көрүү жана концептуалдык карталарды колдонууну үйрөнүү үчүн көп күч-аракет жумшалды. Акырында, изилдөөнүн катышуучулары өздөрүнүн үйрөнүүлөрүн түшүнгөндөн кийин, алар концептуалдык картасын ачык колдонбосо дагы, өздөрүнүн ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүдө алдыга умтулуусу кызыктуу болду [106].

Корутундулар

Бул интервьюлар аркылуу студенттер интервью алуучулардын суроолоруна толук жооп берип, концептуалдык карталарды түзүүнү үйрөнгөн сайын алардын окуусун түшүнүү жакшырганы аныкталган. Алар тексттерди, өзгөчө тексттердин негизги идеяларын түшүнүүгө алып баруучу сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн жана абзацтардын ортосундагы байланыштарды таба аларын сезишти. Мындан тышкары, алар көбүрөөк үйрөнүүнү жана концептуалдык карта менен окууга машыгууну каалашкан. Алар ар бир сабактын узактыгы концептуалдык карта менен иштөөгө жетишсиз деп ойлошкон. Кээде алар жаңыдан үйрөнгөн маалымат татаал жана көлөмү чоң болуп алар билген же башынан өткөргөн нерселерге байланышпаган болсо, ойлонуп, көнүгүү жана текстти түшүнүү үчүн көбүрөөк убакыт керек болгонун аныктаган. Мындан тышкары, алар окууда концептуалдык картаны колдонуу менен таанышкандан кийин, окуунун түшүнүгүн жакшыртуу үчүн окуунун башка ыкмаларын изилдегиси келгенин билдиришкен. Окуу тажрыйбасын башкаруу, окуп түшүнүү боюнча сунуштар, мугалим концептуалдык карта менен окутуунун алдында концептуалдык карта жөнүндө өзүнүн түшүнүгү кенен болуш керек, концептуалдык карталарды так түзүү жолу менен окутуунун заманбап окутуу технологияларын колдонуу менен. Студенттерди концептуалдык карта менен тааныштыруу үчүн адегенде мугалим студенттерди топ менен же жупта, андан кийин жекече иштөөсүн талап кылышы керек. Мындан тышкары, мугалим студенттерге ар бир тайпада, жаңыдан үйрөнгөндө бир аз жеңилерээк, бара-бара татаалыраак тексттерди бериши керек, бул тексттер мугалимдин колдоосу менен алардын ой жүгүртүү жөндөмүн жана практикасын колдонууга түрткү бериши зарыл. Жыйынтыктап айтканда, окуп түшүнүү менен концептуалдык карталарынын ортосунда байланыш бар жана алар англис тилин окуу көндүмдөрүн комплекстүү жана чыгармачыл түрдө жакшыртуу үчүн окууну башкарууда колдонулушу мүмкүн.

3.4 Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарын талдоо жана практикалык сунуштар

Болочок мугалимдердин кыргыз улуттук баалуулуктарын калыптандырууга карата жана илимий-изилдөөнүн максатына жана милдетине ылайык педагогикалык эксперимент үч этапта жүргүзүлдү. Изилдөөнүн констатациялык же аныктоочу этабында анкета, байкоо, аңгемелешүү, интервью алуу, тестирлөө, статистикалык-математикалык жол менен эсептөө методдору колдонулду.

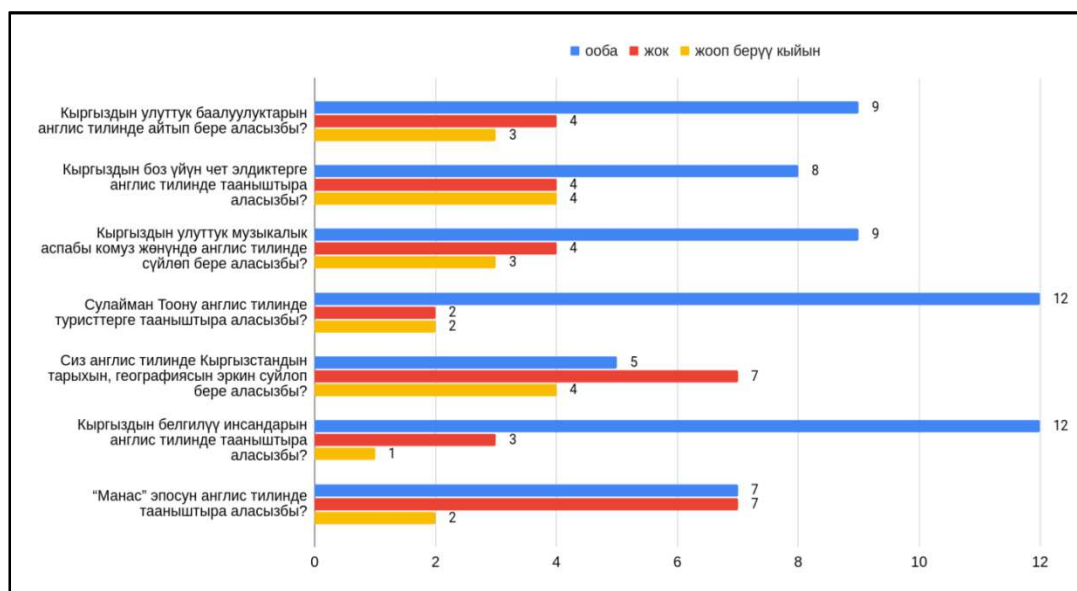
Жогорку окуу жайында болочок англис тил мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын калыптандыруу атайын тандоо курсу «Англис тил сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү» программасы жана «Англис тилинин практикалык курсу», «Англис тилин окутуунун методикасы» дисциплинасынын бир бөлүгү катары «Улуттук жана регионалдык баалуулуктар аркылуу класстан сырткары иш чараларды уюштуруу» жумушчу программасынын бөлүмү боюнча жүргүзүлүп, педагогикалык шарттаришке ашырылды.

Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарды концептуалдык карта аркылуу түшүнүүсүнө, дүйнө таануусуна таянуу менен студенттердин кыргыз улуттук баалуулуктарын калыптандыруу жараянындагы баалоо иштери үчүн критерийлер жана көрсөткүчтөр иштелип чыкты.

№	Критерийлер	Көрсөткүчтөр
1	Анкетанын суроолоруна жооптордун толуктугу;	Түшүнүктүн толуктук коэффициенти;
2	Улуттук баалуулуктарды түшүнүү деңгээли.	Анкетанын суроолорунун пайыздык көрсөткүчтөрү.

3.4.1-таблица – Калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгы, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети АРК-2-19 тайпасы

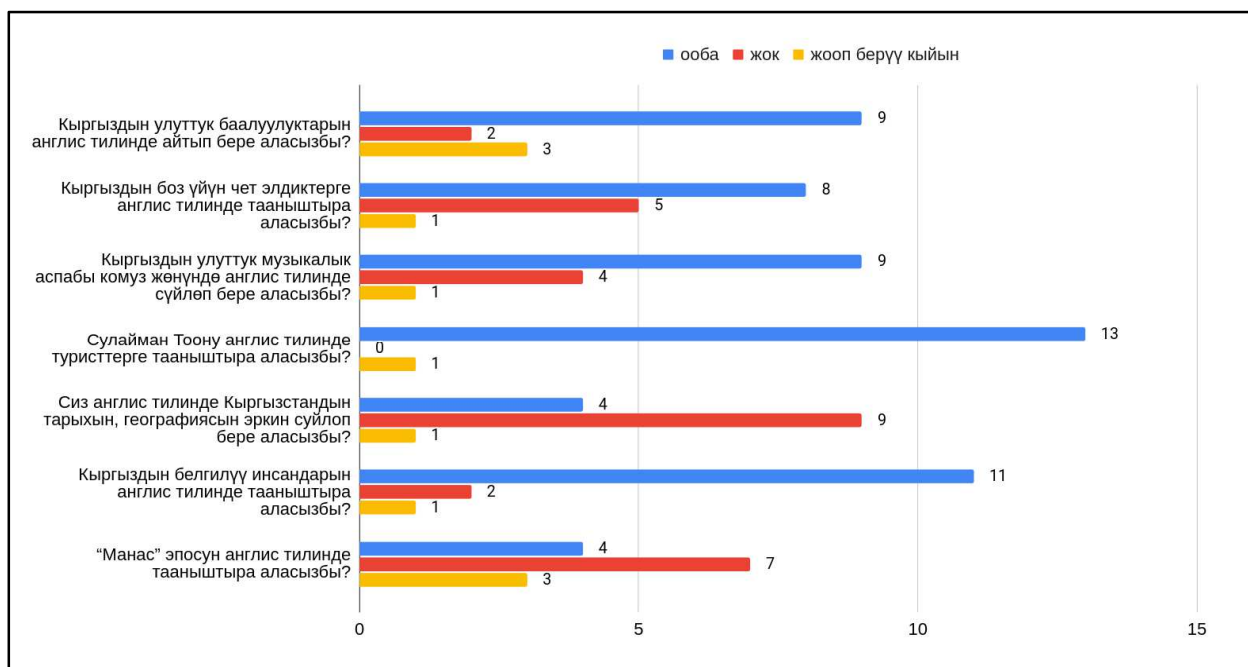
Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	9	4	3	56,25%	25,00%	18,75%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	8	4	4	50,00%	25,00%	25,00%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	9	4	3	56,25%	25,00%	18,75%
Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	12	2	2	75,00%	12,50%	12,50%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	5	7	4	31,25%	43,75%	25,00%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	12	3	1	75,00%	18,75%	6,25%
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	7	7	2	43,75%	43,75%	12,50%
Орточо	8,86	4,43	2,71	55,36%	27,68%	16,96%
Коэффициент	0,55	0,28	0,17			

3.4.1-сүрөт. Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө калыптандыруучу эксперименттен кийинки түшүнүк деңгээли дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети АРК-2-19 тайпасы.

3.4.2-таблица – Калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгы, дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети АКК-1-19 тайпасы

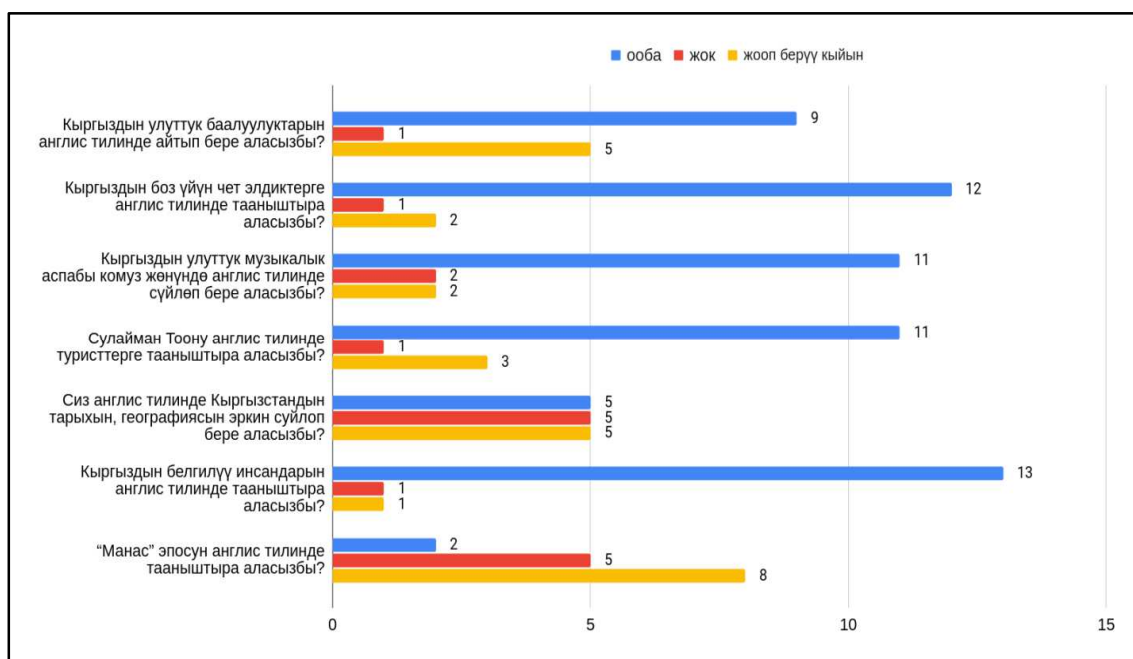
Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	9	2	3	64,29%	14,29%	21,43%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	8	5	1	57,14%	35,71%	7,14%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	9	4	1	64,29%	28,57%	7,14%
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	13	0	1	92,86%	0,00%	7,14%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин суйлоп бере аласызбы?	4	9	1	28,57%	64,29%	7,14%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	11	2	1	78,57%	14,29%	7,14%
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	4	7	3	28,57%	50,00%	21,43%
Орточо	8,29	4,14	1,57	59,18%	29,59%	11,22%
Коэффициент	0,59	0,30	0,11			

3.4.2-сүрөт. Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө калыптандыруучу эксперименттен кийинки түшүнүк деңгээли дүйнөлүк тилдер жана маданият факультети АКК-1-19 тайпасы.

3.4.3-таблица – Калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгы, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети тарых филология факультети ФО(АЯ)-1-19 тайпасы

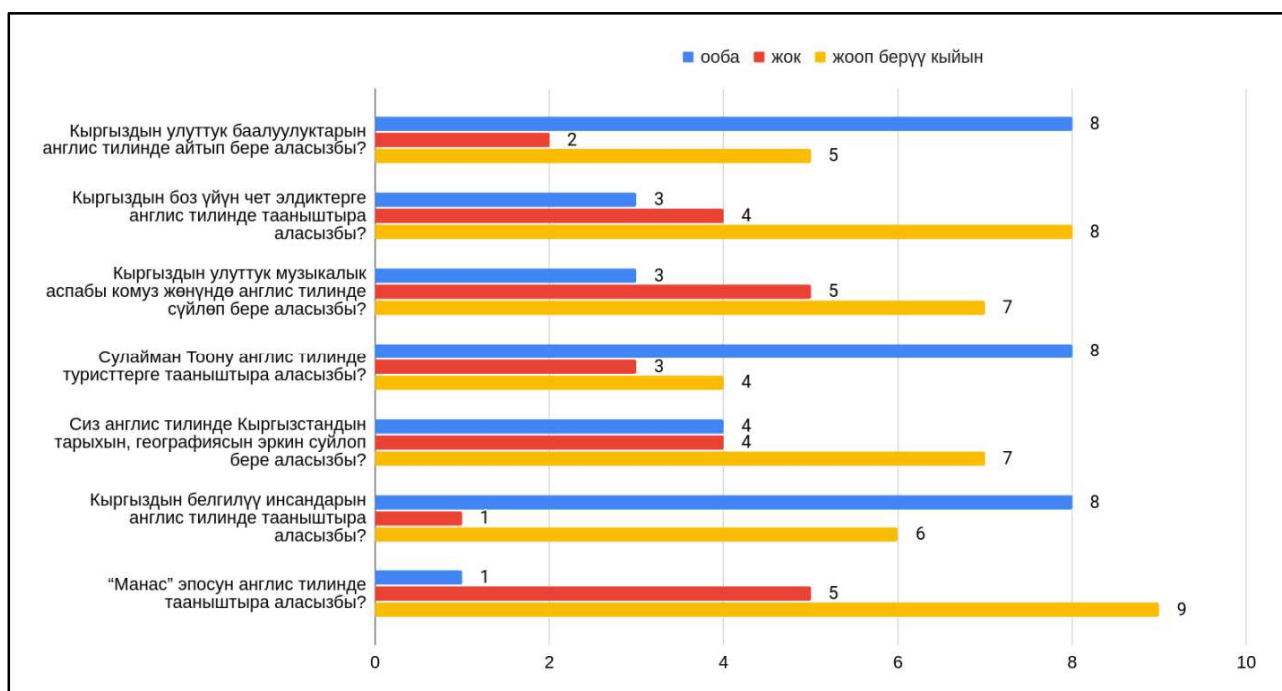
Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	9	1	5	60,00%	6,67%	33,33%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	12	1	2	80,00%	6,67%	13,33%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	11	2	2	73,33%	13,33%	13,33%
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	11	1	3	73,33%	6,67%	20,00%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	5	5	5	33,33%	33,33%	33,33%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	13	1	1	86,67%	6,67%	6,67%
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	2	5	8	13,33%	33,33%	53,33%
Орточо	9,00	2,29	3,71	60,00%	15,24%	24,76%
Коэффициент	0,60	0,15	0,25			

3.4.3-сүрөт. Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө калыптандыруучу эксперименттен кийинки түшүнүк деңгээли Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети тарых филология факультети ФО(АЯ)-1-19 тайпасы.

3.4.4-таблица – Калыптандыруучу эксперименттин жыйынтыгы, Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети тарых филология факультети ФО(АЯ)-3-19 тайпасы

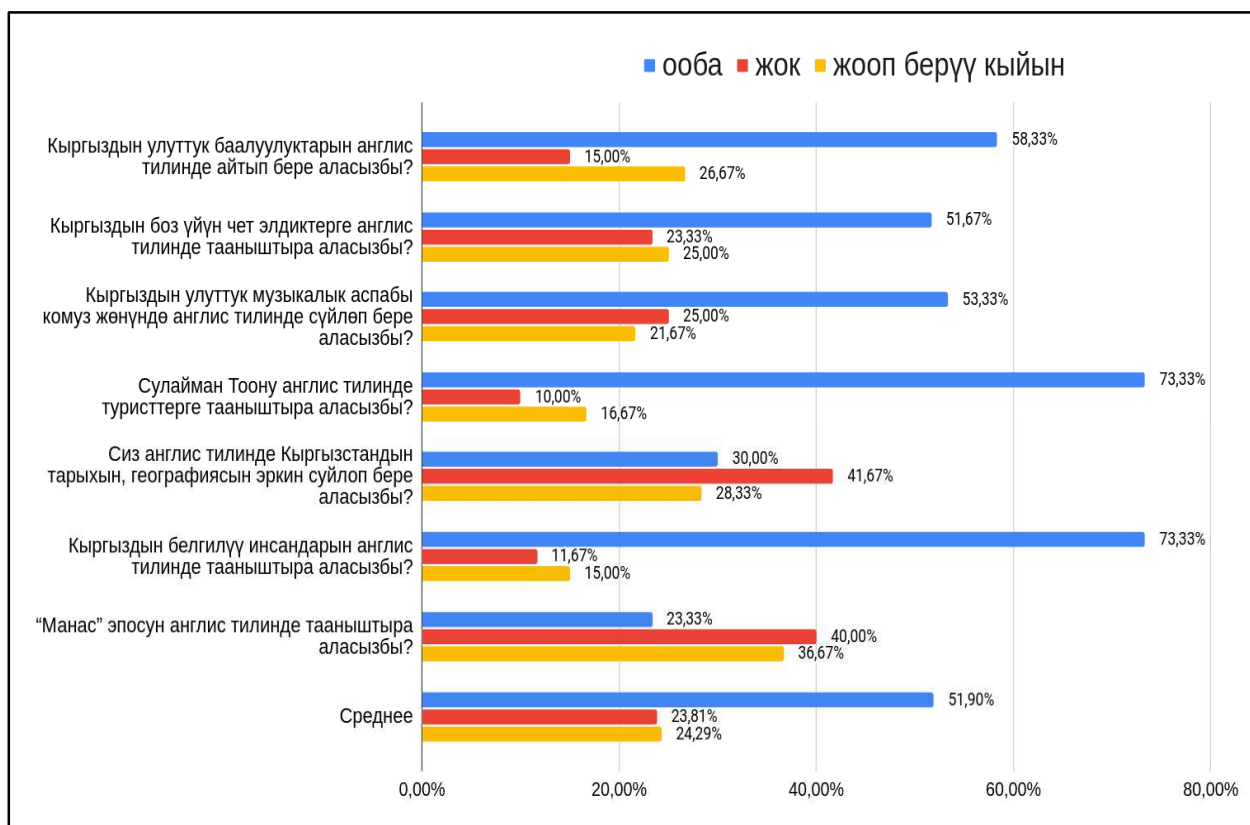
Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	8	2	5	53,33%	13,33%	33,33%
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	3	4	8	20,00%	26,67%	53,33%
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	3	5	7	20,00%	33,33%	46,67%
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	8	3	4	53,33%	20,00%	26,67%
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	4	4	7	26,67%	26,67%	46,67%
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	8	1	6	53,33%	6,67%	40,00%
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	1	5	9	6,67%	33,33%	60,00%
Орточо	5,00	3,43	6,57	33,33%	22,86%	43,81%
Коэффициент	0,33	0,23	0,44			

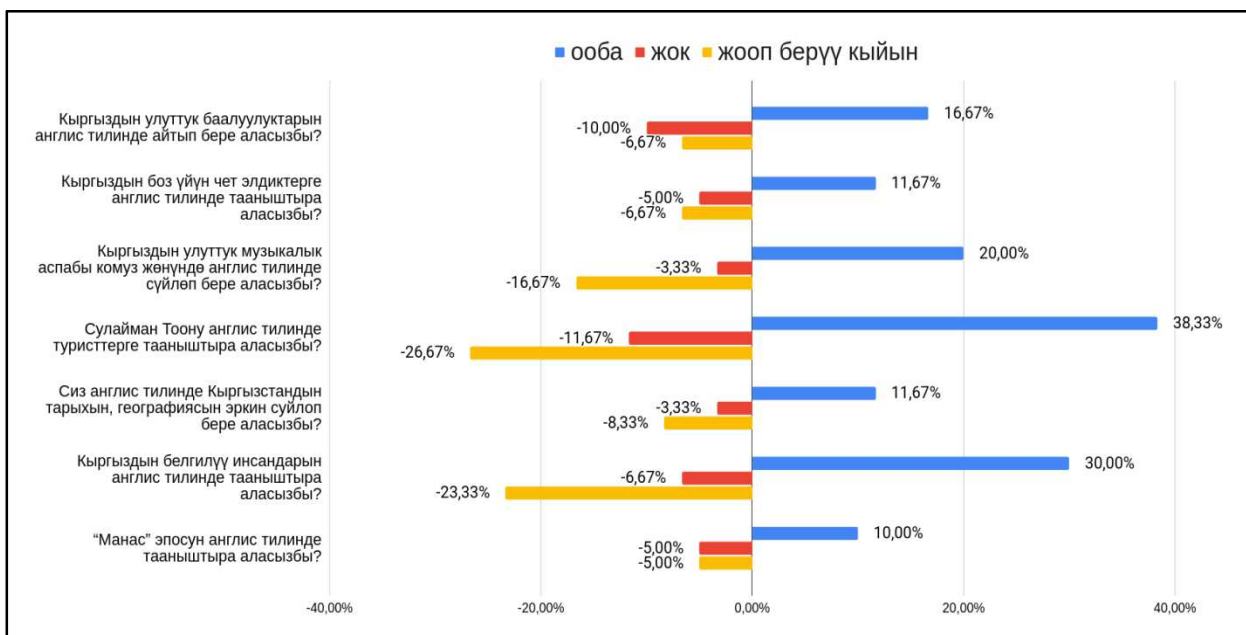
3.4.4-сүрөт. Студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө калыптандыруучу эксперименттен кийинки түшүнүк деңгээли Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети тарых филология факультети ФО(АЯ)-3-19 тайпасы.

3.4.5-таблица – Концептуалдык карталар аркылуу өткөрүлгөн калыптандыруучу эксперименттен кийин студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө түшүнүк деңгээли

Эксперименталдык группа			
Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	35	9	16
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	31	14	15
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	32	15	13
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	44	6	10
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	18	25	17
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	44	7	9
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	14	24	22
Коэффициент	0,52	0,24	0,24

3.4.5-сүрөт. Концептуалдык карталар аркылуу өткөрүлгөн болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын калыптандыруучу эксперименти.

3.4.6-сүрөт. Концептуалдык карталар аркылуу өткөрүлгөн болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын аныктоочу жана калыптандыруучу эксперименттин айырмасы.

3.4.6-таблица – Концептуалдык карталар аркылуу өткөрүлгөн калыптандыруучу эксперименттен кийин студенттердин улуттук баалуулуктар жөнүндө түшүнүк деңгээли (% менен)

№	Жооптору Анкетанын суроолору	Жооп бербегендер Төмөнкү деңгээл		Толук эмес түшүнөт Ортонку деңгээл		Толук түшүнөт Жогорку деңгээл	
		Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин	Эксп. чейин	Эксп. кийин
1	Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	25	15	33	26	41	58
2	Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	28	23	31	25	40	51
3	Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	28	25	38	21	33	53
4	Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	21	10	43	16	35	73
5	Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	45	43	36	33	18	23
6	Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	18	11	38	15	43	73
7	“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	45	40	41	36	13	23

Жогоруда таблицада көрүнүп тургандай, экспериментке чейинки аныктоочу группа менен эксперименттен кийинки калыптандыруучу группадагы айырмачылыктар.

Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы? деген суроого карай жооп бербегендер алгачкы деңгээл 25% болсо, кийинки деңгээл 15% пайызды түзгөн. Түшүнөм, бирок, англис тилинде сүйлөп бере албайм – баштапкы деңгээл 33% болсо, кийинкиси – 26% пайызды түзгөн. Түшүнүгүмдү англис тилинде толук жеткизем – алгачкы деңгээл – 41% болсо, эксперименттен кийин – 58% пайызды түзгөн.

Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы? деп берилген суроого карай алгач жооп бербегендер – 28% болсо, кийинки деңгээл 25% пайызды түзгөн. Түшүнөм, бирок, англис тилинде тааныштырып бере албайм – алгачкы деңгээл 31% болсо, кийинки деңгээл – 25% пайызды түзгөн. Толук англис тилинде тааныштырып бере алам – алгачкы деңгээл – 40% болсо, кийинки деңгээл – 51% пайызды түзгөн.

Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы? деген суроого карай жооп бербегендер баштапкы деңгээл 25% болсо, кийинки деңгээл 15% пайызды түзгөн. Түшүнөм, бирок, англис тилинде сүйлөй албайм – алгачкы деңгээл 38% болсо, кийинки деңгээл – 21% пайызды түзгөн. Толук англис тилинде жеткизип бере алам – алгачкы деңгээл – 33% болсо, эксперименттен кийин – 53% пайызды түзгөн.

Сулайман-Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?

деген суроого карай жооп бербегендер алгачкы деңгээл 21% болсо, кийинки деңгээл 10% пайызды түзгөн. Түшүнөм, бирок, англис тилинде тааныштыра албайм – баштапкы деңгээл 43% болсо, кийинки деңгээл – 16% пайызды түзгөн. Түшүнүгүмдү англис тилинде толук айтып бере алам – алгачкы деңгээл – 35% болсо, кийинки деңгээл – 73% пайызды түзгөн.

Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы? Терс жообу баштапкы деңгээл 45% болсо, кийинки деңгээл – 43% пайызды түзгөн. Түшүнөм, бирок, англис тилинде сүйлөп бере албайм –

алгачкы деңгээл 36% болсо, кийинки деңгээл 33% пайызды түзгөн. Түшүнүгүмдү англис тилинде толук айтып бере алам –алгачкы деңгээл – 18% болсо, эксперименттен кийин– 23% пайызды түзгөн.

Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?
Терс жообу алгачкы деңгээл 18% болсо, кийинки деңгээл – 11% пайызды түзгөн. Түшүнөм, бирок, англис тилинде сүйлөп берүү кыйын – алгачкы деңгээл 38% болсо, кийинки деңгээл 15% пайызды түзгөн. Толук англис тилинде тааныштырыпбере алам –алгачкы деңгээл – 43% болсо, кийинки деңгээл – 73% пайызды түзгөн.

«Манас» эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы? деген суроого карай жооп бербегендер алгачкы деңгээл 45% болсо, кийинки деңгээл 40% пайызды түзгөн. Түшүнөм, бирок, англис тилинде айтып берүү кыйын– алгачкы деңгээл 41% болсо, кийинки деңгээл – 36% пайызды түзгөн. Түшүнүгүмдү англис тилинде толук жеткизе алам – алгачкы деңгээл – 13% болсо, кийинки деңгээл – 23% пайызды түзгөн.

Төмөндөгү таблицаларда аныктоочу жана эксперименталдык группанын көрсөткүчтөрүн салыштырып көрүүнү туура көрдүк.

3.4.7-таблица – Аныктоочу группанын студенттеринин улуттук баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрүнүн мазмунун өздөштүрүүнүн толуктук коэффициенти

Аныктоочу группа			
Суроолор	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	25	15	20
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	24	17	19
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	20	17	23
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	21	13	26
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	11	27	22
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	26	11	23
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	8	27	25
Коэффициент	0,32	0,30	0,38

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n n_i}{nN} \quad X = \frac{135}{7 \times 60} = 0.32$$

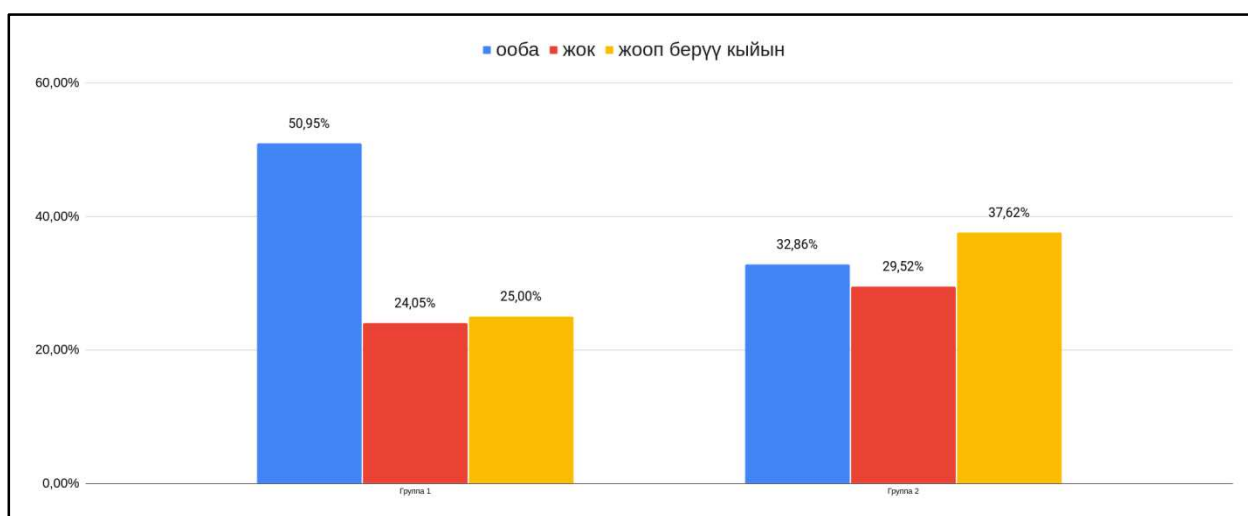
3.4.8-таблица – Эксперименталдык группанын студенттеринин улуттук баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрүнүн мазмунун өздөштүрүүнүн толуктук коэффициенти

Эксперименталдык группа			
	ооба	жок	жооп берүү кыйын
Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?	35	9	16
Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?	31	14	15
Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?	32	15	13
Сулайман -Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?	44	6	10
Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?	18	25	17
Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?	44	7	9
“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?	14	24	22
Коэффициент	0,52	0,24	0,24

$$\bar{X} = \frac{\sum_{i=1}^n n_i}{nN} \quad X = \frac{218}{7 \times 60} = 0.52$$

3.4.7 жана 3.4.8-таблицада көрсөтүлгөн аныктоочу жана эксперименталдык группанын студенттеринин түшүнүктөрүнүн көрсөткүчтөрүн А.В. Усованын формуласын колдонуу аркылуу түшүнүктүн мазмунун өздөштүрүүнүн толуктук коэффициентин төмөнкүдөй аныктоого болот. n – суроолордун саны, N–студенттердин саны.

Түшүнүктүн мазмунун өздөштүрүүнүн толуктук коэффициенти жүргүзүлгөн экспериментке чейин 0,32% пайызды түзсө, эксперименттен кийин 0,52% пайызга көтөрүлгөн. Демек, болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталар аркылуу калыптандыруучу эксперименттин натыйжасында констатациялоочу эксперименттен айырмаланып түшүнүктү өздөштүрүүнүн толуктук коэффициенти 1,6 эсеге өскөндүгүн белгилөөгө болот.

3.4.7-сүрөт. Эксперименталдык жана аныктоочу группанын айырмасы.

Ошентип, жүргүзүлгөн педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөтүп тургандай, жаңы тажрыйба жүргүзгөн тайпа менен текшерүүчү тайпаны салыштырсак, концептуалдык карталар менен болочок англис тили мугалимдерине улуттук баалуулуктарды калыптандыруу тажрыйбасы өтүлгөн тайпада мурдагы аныктоочу эксперименттен айырмаланып, улуттук баалуулуктар жөнүндө түшүнүктөрүндө олуттуу өзгөрүүлөр байкалган жана бир топ айырманы берген: мисалы, кыргыз улуттук баалуулуктарын кандай түшүнөсүң деген суроого аныктоочу экспериментте 29% пайызы англис тилинде түшүнүгүм жок деп жооп берсе, калыптандыруучу тажрыйбадан кийин англис тилинде түшүнүгүм жок деген студенттер 24% пайызга төмөндөгөн, түшүнүгүмдү англис тилинде айтып бере албайм дегендер аныктоочу экспериментте 37% пайызды түзсө,

калыптандыруучу тажрыйбадан кийин 25% пайызга төмөндөгөн, англис тилинде толук түшүнүп сүйлөп бере алам дегендердин алгачкы деңгээли 32% пайызды түзсө, калыптандыруучу тажрыйбадан кийин 50% пайызга өскөн. Ал эми түшүнүктү өздөштүрүүнүн толуктук коэффициенти аныктоочу экспериментте 0,32 болсо, калыптандыруучу тажрыйбадан кийин 0,52 болгон. Демек түшүнүктү өздөштүрүүнүн толуктук коэффициенти 1,6 эсеге өскөндүгүн белгилөөгө болот.

Концептуалдык картаны колдонуу менен англис тилиндеги тексттерди түшүндүрүп үйрөтүү жана кептик компетенттүүлүктүн негизинде окутуу, кыргыз улуттук баалуулуктарына тиешелүү тексттерди концептуалдык карталары аркылуу жеңилдетип берүү мыкты ыкма деп табылды, анткени:

-концептуалдык карталар аркылуу студенттин ой-жүгүртүүсү активдешет; карталар студентти өз алдынча чыгармачылык шыктанууга негизделген иш-аракеттерин, чечимдерин кабыл алууга кызмат кылат; концептуалдык картасы менен окуу жамааттык негизге ээ жана белгилүү бир алгоритмге ылайык курулган жана түшүнүктөрдүн мазмунуна талдоо жүргүзүлөт.

Жыйынтыктап жатып концептуалдык картанын кыргыз тилине которулушу жөнүндө өз оюбузду берүүнү чечтик. Азыркы кезде кыргыз тилине концептуалдык карта түшүнүк картасы деп, интелект-карта акыл картасы деп которулуп жүрөт. Негизи концептуалдык картанын түрлөрү жана формалары бир топ. Концептуалдык карта менен жаңы сөздү үйрөтө турган болсо «Сөз ордосу» деп атоого болот, анткени бир концепттен бири-бирине байланышкан көптөгөн концепттер чыгат. Концептуалдык карта менен тексттерди берүүдө «Акыл сандыгы» деп которууга болот, анткени кыргыздардын жакшы макалы бар, «Ачыла элек сандыкта, бычыла элек кундуз бар» - деген. Концептуалдык карта баланын акыл сандыктагы кундуздай болгон ойлорун алып чыгууга көмөктөшүүчү визуалдык курал.

Үчүнчү бап боюнча корутунду

Доор өзгөрүп, ааламдашуу алкагында, чет мамлекеттер аралык байланыштардын өнүгүүсү чет тилин үйрөнүү муктаждыгын жаратууда, алардын ичинде англис тилин үйрөнүүгө талап чон.

Кыргыз Республикасынын ааламдашуу шартында жүрүп жаткан билим берүү системасы таанып билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү аркылуу кесиптик жактан өз ордун таба билген, иш билги, кесиптик ишмердигине так, чет тилинде эркин сүйлөй ала турган, өз улуттук баалуулуктарын аздектегенбилимге, көндүмдөргө ээ, башка маданияттардын өкүлдөрү менен баарлашууга даяр компетенттүү кесип ээлерин даярдоого милдетин коет.

Ааламдашуу шартында Кыргызстан билим берүү теориясы менен практикасын өзгөрүүсүн талап эткен олуттуу шарттар менен коштолууда. Болочок англис тили мугалимдеринин кыргыз улуттук баалуулуктарын калыптандыруу максатында кеп ишмердүүлүгүн, сөз байлыгын жана сын ой жүгүртүүсүн өстүрүү, маданий аралык баарлашууга даярдоо, концептуалдык карталарды колдонуу аркылуу иш жүзүнө ашып, окуу жараянына киргизилди.

«Улуттук жана регионалдык баалуулуктар аркылуу класстан сырткары иш чараларды уюштуруу» аттуу иштелип чыккан окуу куралы студенттердин өз мекенин аздектеп сүйүүгө, жаратылышка аяр мамиле жасоого, адептүүлүккө тарбиялоодо чоң салым кошту. Сабакты кызыктуу өтүү жана сын ой жүгүртүүсүн өстүрүү максатында долбоор методу; Алты ойчул топу; Билем, билгим келет, билдим; ИНСЕРТ, ИДЕАЛ, Сырткы жана ички айлампа ж.б. стратегиялары жана концептуалдык карталарды өз алдынча түзүү аркылуу талдап, түшүнүп окуу менен, окуткан студенттерибиз кыргыз улуттук баалуулуктары боюнча өз оюн так жана туура айтууга үйрөнүштү.

Англис тили адистигинде окуган студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууда кыргыз улуттук баалуулуктары боюнча атайын иштелип чыккан тексттерди, кыргыз эл жомокторун, легендаларын, кыргыз акын жазуучулардын англис тилине которулган

чыгармаларын, «Манас» эпосунан эпизоддорду концептуалдык карта менен түшүндүрүп үйрөтүү жана кептик компетенттүүлүктүн негизинде окутуу мыкты ыкма деп табылды, анткени:

-концептуалдык карталар аркылуу студенттин ой-жүгүртүүсү активдешет; концепт картасын колдонуу узак мөөнөттүү жана туруктуу; карталар студентти өз алдынча чыгармачылык шыктанууга негизделген иш-аракеттерин, чечимдерин кабыл алууга кызмат кылат; концептуалдык картасы менен окуу жамааттык негизге ээ жана белгилүү бир алгоритмге ылайык курулган жана түшүнүктөрдүн мазмунуна талдоо жүргүзүлөт.

Студенттин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары-окутуу интерактивтүү, интеграцияланган, сынчыл ойломдорду өстүргөн, инсанга багытталып жүргүзүүнүн негизинде студенттин өзүнүн кызыгуусунда жана мугалимдин жагымдуу чөйрө түзүп берүүсүндө болду.

Кийинки педагогикалык шарт-предметтер аралык байланыштуу өтүүчү сабактарын уюштуруу менен студенттерди көп маданияттуулукка жана маданий аралык баарлашууга калыптандыруу ишке ашырылды. Бул сабактарда студенттер өз өлкөсүнүн тарыхы, маданияты менен үйрөнүп жаткан тилдин өлкөсүн салыштырып окууга концептуалдык картасы менен үйрөндү.

Өз ара сабактарга катышып, алдыңкы иш тажрыйбаларды байкап, изилдеп, талдоого алынды. Англис тилин окутууда концептуалдык карта аркылуу улуттук баалуулуктарды калыптандыруунун педагогикалык шарттарын изилдөөнүн практикадагы орду, ролу, зарылдыгы жана мааниси иликтөөгө алынып, студенттердин билим, билгичтик көндүмдөрү жалпылаштырылды. Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу калыптандыруунун педагогикалык шарттары педагогикалык тажрыйбанын натыйжалуулугу айкындалды.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Ааламдашуу алкагында жана илимий техникалык өнүгүү шартында чет тилин үйрөнүүгө талап чоң болуп, маданий аралык байланыштар күчөөдө. Англис тили адистигинде билим алып жаткан студенттердин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карта аркылуу калыптандыруунун педагогикалык негиздерин аныктоого багытталган илимий изилдөө төмөндөгүдөй жыйынтыктарга алып келди:

1.Жогорку окуу жайынын болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун теориялык жана практикалык абалын изилдөөдө, теориялык булактарга таянуу аркылуу илимий-педагогикалык адабияттарын талдоо менен улуттук баалуулуктарын калыптандырууда мааниге ээ, өз ара карым-катнашта болгон түшүнүктөр аныкталды. Улуттук баалуулуктарды элдик педагогиканын потенциалына таянуу менен калыптандыруу жагы каралды. Илимий изилдөө ишибиздин өзөгү болгон концептуалдык карталарды түзүү программалары жана каражаттары жакшы натыйжа берээрин көрсөттү.

2.Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталар аркылуу калыптандыруунун педагогикалык шарттары, теориялык модели иштелип чыкты. Изилдөө жараянында англис тили адистигиндеги студенттердин улуттук баалуулуктарын калыптандырууга көмөктөшүүчү-үйрөтүүчү концептуалдык картасы менен болочок мугалимдердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун модели түзүлдү. Модель окуу жараянын жогорку кесиптик адистикке багыттап уюштурууга көмөктөшүп, педагогикалык шарттар, улуттук баалуулуктарды калыптандырууда маданий чөйрөнүн таасир берүү жолдорун, кыргыз улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун методологиялык мамилелерин, кесипке багыттап окутуу технологиясын, принциптерди жана компоненттерди камтыйт.

- Англис тили сабагында студенттердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун илимий-педагогикалык негиздери талдоого алынып, алардын мотивациялык- максаттуу, когнитивдик, баалуулук компоненттери аныкталды;

Изилдөөнүн натыйжасы катары төмөнкүдөй педагогикалык шарттарга таянуу сунушталат:

- студенттерге англис тилин үйрөнүүгө болгон мотивацияны калыптандырып, англис тилинде сүйлөшүүгө ыңгайлуу чөйрө түзүп берүү;
- англис тили дисциплинасына маданий, улуттук, регионалдык компоненттерди киргизип студенттерди маданий аралык коммуникацияга калыптандыруу;
- англис тили сабагында улуттук баалуулуктарга багытталган материалдарды концептуалдык карта аркылуу анализдеп, тил үйрөнүү компетенциясын өнүктүрүп, коммуникативдик амалды ишке ашыруу;
- англис тилин үйрөнүүнүн сапатын жакшыртуу максатта интерактивдүү, интеграцияланган, сынчыл ойду өстүргөн, инсанга багыттап окутуу технологияларын окуу жараянына киргизүү аныкталды.

Улуттук баалуулуктарды концептуалдык карталарды колдонуу аркылуу калыптандыруунун моделинин эффективдүүлүгү жана тилдик-коммуникативдик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу окутуучу менен студенттин биргелешкен жагымдуу чөйрө түзүү иш аракети аркылуу ишке ашты.

3. Болочок англис тили мугалимдерин концептуалдык карталар аркылуу улуттук баалуулуктарын калыптандырууну эксперимент аркылуу текшерүү үчүн, англис тили адистигинде билим алып жаткан студенттердин улуттук баалуулуктарын калыптандыруунун методдору талдоого алынып, англис тили сабагында концептуалдык карта менен иштөөнү үйрөтүүгө “Англис тили сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү”- тандоо курсу уюштурулуп окуу методикалык комплекси иштелип чыкты. Англис тилин

үйрөнүүнүн сапатын жакшыртуу максатта интерактивдүү, интеграцияланган, сынчыл ойломдорду өстүргөн, инсанга багыттап окутуу технологиялары окуу жараянына киргизилди. Изилдөөбүздүн объектисине жана предметине байланыштуу белгилеп кете турган нерсе, студенттердин инсандык сапаттарын, баалуулуктарын, коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырууда, англис тили сабагында концептуалдык картаны колдонуп окуп түшүнгөн кыргыз акын жазуучуларынын англис тилинде жазылган чыгармаларындагы, «Манас» эпосундагы ойлорду, идеяларды баалуу тарбиялык каражат контекстинде кароо иш жүзүнө ашырылды.

Англис тилинде кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрү: өзүнүн оюн оозеки жана жазуу түрүндө билдирүү, укканын жана окуганын түшүнүү боюнча иштелип чыккан «Улуттук жана регионалдык баалуулуктар аркылуу класстан сырткары иш-чараларды уюштуруу» аталышындагы окуу куралы болочок мугалимдердин англис тилин кеп деңгээлинде өздөштүрүүгө өбөлгө түздү. Ошондой эле, концептуалдык карталарды колдонуу аркылуу англис тилинде коммуникативдик компетенциясын, улуттук баалуулуктарды калыптандырууга, көп маданияттуулукка, маданий аралык баарлашууга даярдоого аз да болсо салым кошот деген ойдобуз.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

- Кыргыздын салттык баалуулуктарына негизделген чыгармаларды билим берүү мекемелеринин кеңири чөйрөсүндө жаштарды улуттук баалуулуктарга тарбиялоо максатында англис тили дисциплинасынын аналитикалык окуу программасын иштеп чыгууда пайдалануу;

- «Англис тили сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү» аттуу тандоо курсун жогорку окуу жайлардын окуу жараянына расмий киргизүү;

- Болочок англис тили мугалимдеринин улуттук баалуулуктарын концептуалдык карталар аркылуу калыптандыруу боюнча изилдөөнүн алкагында сыноодон өткөн педагогикалык моделин жана шарттарын жогорку окуу жайларында жайылтып практикада негиз катары колдонуу.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ:

1. Абдыбекова, Н.А. Англис тили сабагында дене тарбия багытындагы студенттердин кеп ишмердүүлүгүн калыптандыруунун педагогикалык шарттары [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Н.А. Абдыбекова. – Бишкек, 2019. – 165 б.
2. Абдулдаев, Э. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү [Текст] / Э.Абдулдаев, Д.Исаев. – Фрунзе: Мектеп, 1969. – 775 б.
3. Абдулов, Р.М.Использование современных технических средств в исследовательской и проектной деятельности в процессе обучения [Текст] / Р.М.Абдулов, Е.В. Абдулова// Пед. образование в России.–2014. – № 1. – С. 135–140.
4. Абишева, А.К. О понятии “ценность” [Текст] / А.К. Абишева // Вопр. философии. –2002. – № 3. – С.139–147.
5. Акаева, М.Д. Даанышмандар (Илимде ийне менен кудук казгандар) [Текст] / М.Д. Акаева. – Бишкек: Учкун, 2000. –216б.
6. Акматалиев, А. Баба салты, эне адеби [Текст]: элдик салты / А. Акматалиев. – Бишкек: Баласагын, 1993. – 224 б.
7. Акмолдоева, Ш. Б. «Манас - форма духовного освоения действительности древними кыргызами» [Текст]: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 09.00.03 / Ш. Б. Акмолдоева. – Бишкек, 1998. – 32 с.
8. Алимбеков, А. Формирование у будущих учителей готовности к эстетическому воспитанию младших школьников на прогрессивных традициях народной педагогики (на материале педвузов Кыргызской ССР) [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А. Алимбеков. – М., 1990. – 17 с.
9. Алимбеков, А. Айтматовдун мугалимдери асылдыктын өрнөктөрү [Текст] /А. Алимбеков // Заман Кыргызстан. – 2009. – 13-б.

10. Алимбеков, А. Кыргыз этнопедагогикасы [Текст]: окуу куралы /А. Алимбеков. – Бишкек: КББИ,1996. – 1бөлүк. – 69 б.
11. Алимбеков, А. Кыргыз эл педагогикасындагы эстетикалык тарбия[Текст]: моногр. /А. Алимбеков. – Бишкек: [б-сыз], 2023. – 184б.
12. Алишова, М.К.Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык, тилдик каражаттардын негизинде) [Текст]: автореф. дис. ...д-ра филол. наук:10.02.20 / М. К. Алишова. – Бишкек,2021. – 171 б.
13. Амоношвили,Ш.А. Размышления о гуманной педагогике [Текст]: науч.-попул. лит. / Ш. А. Амонашвили. – М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 2001. – 461 с.
14. Ананьев, Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста [Текст] / Б. Г. Ананьев // Современные психолого-пед. проблемы высш. шк. – Л., 1974. – Вып.2. – С. 3–15.
15. Андреев, В.И. Педагогика[Текст]: учеб. курс для творческого саморазвития / В.И. Андреев. – 2-изд. – Казань: Центр инновац. технологий, 2000. – 608 с.
16. Антонов, Ю.А. Использование концепт - карт в процессе углубленного изучения иностранного языка в общеобразовательной школе [Текст]: автореф. магистер.дис.: 02.04.01 / Ю. А. Антонов. – Барнаул, 2016. – 28 с.
17. Артемов, В.А. Основные проблемы современной психологии обучения иностранным языкам [Текст] / В.А. Артемов // Иностр. яз. в шк. – 2011. – №1. – С. 27–30.
18. Апышев, Б. Педагогика[Текст]: окуу куралы / Б.Апышев. – Ош: Ош. обл. бас., 1993. – 108б.
19. Асанбекова, Н. А. Жогорку класстарда кыргыз тилин окутуунун этнопедагогикалык негиздери(кыргыз тили) [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. автореф.: 13.00.02 / Н. А. Асанбекова. – Бишкек, 2021. –18 б.

20. Асипова, Н. А. Ценностные ориентации современных студентов и пути их формирования в процессе кураторской работы [Текст] / Н. А. Асипова, Г. Т. Карабалаева, М. И. Мамырова // Австр. журн. гуманитар. и социал. наук. – Вена, 2015. – № 11/12. – С. 28–31.

21. Асипова, Н. А. Педагогические условия использования народных традиций в целях формирования ценностных ориентаций студентов [Текст] / Н. А. Асипова, М. И. Мамырова // Междунар. журн. прикладных и фундамент. исслед. – Пенза, 2016. – Ч. 5, № 4. – С. 969–972.

22. Асипова, Н.А. Научно – педагогические основы формирования культуры межнационального общения [Текст]: автореф. ... дис. д-ра пед.наук:13.00.01/ Н.А. Асипова. – Алма-Ата, 1993. – 35 с.

23. Аскольдов, С.А. Концепт и слово [Текст] / С. А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М., 1997. – С. 267–279.

24. Асранкулова, Б. Формирование нравственных ценностей у старшеклассников через изучение произведений Ч. Айтматова [Текст] / Б. Асранкулова // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по материалам LXV междунар. науч.-практ. конф. – Новосибирск, 2016. – № 6(63). – С. 29.

25. Байгазиев, С.О. Окутуунун жана тарбиялоонун философиясы [Текст] / С.О. Байгазиев. – Бишкек: [б-сыз], 2012. – 217б.

26. Байгазиев, С.О. Гумандуу педагогика жөнүндө сөз [Текст] / С.О. Байгазиев. – Бишкек: [б-сыз], 1998. – 97 б.

27. Байжигитова, А. Н. Вербализация концепта время в английской и киргизской языковой картине мира (на основе пословиц и поговорок) [Текст] / А. Н. Байжигитова, Ч. К. Найманова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – №11. – С. 248–251.

28. Байтокова, А. С. «Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу» (Ч. Айтматовдун чыгармаларынын

үлгүсүндө) [Текст]: автореф. дис. ...канд. пед. наук:13.0. 01 / А. С. Байтокова. – Бишкек 2020. – 153 с.

29. Батракова, С.Н. Педагогическое общение как диалог в культуре [Текст] / С. Н. Батракова // Педагогика. – 2002. – № 4. – С. 27–33.

30. Батыркулова, А.Б. Орто мектептин кыргыз адабияты курсунда легендалык чыгармаларды окутуунун методикасы [Текст]: педагогика илим. канд. ... дис. автореф.: 13.00. 02 / А. Б. Батыркулова. – Бишкек, 2021. – 196 б.

31. Бекбоев, И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек: Педагогика, 2010. – 359 б.

32. Бершадский, М.Е. Когнитивная технология обучения [Текст]: теория и практика применения / М. Е. Бершадский; отв. ред. М. А. Ушакова. – М.: Сентябрь, 2011. – 255 с.

33. Бердяев, Н.А. Философия свободы [Текст] / Н. А. Бердяев. — М.: Изд-во Юрайт, 2017. – 201 с.

34. Бим-Бад, Б.М. Педагогический энциклопедический словарь [Текст] / Б. М. Бим-Бад. – М.: Большая Рос. энцикл., 2008. – 528 с.

35. Бондаревская, Е.В. Гуманистическая парадигма личностно ориентированного образования [Текст] / Е. В. Бондаревская // Педагогика. 1997. – № 4. – С. 11–17.

36. Вайсбурд, М.Л. Роль индивидуальных особенностей учащихся при обучении иноязычному общению [Текст] / М.Л. Вайсбурд, Е.В. Кузьмина // Иностр. яз. в шк. – 1999. – №2. – С. 3–6.

37. Вебер, М. Избранные произведения [Текст]: пер. с нем. / М. Вебер; сост. общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. – М.: Прогресс, 1990. – 810 с.

38. Вербицкий, А.А. Развитие мотивации студентов в контекстном обучении [Текст] / А.А. Вербицкий. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки спец., 2000. – 200 с.
39. Виноградов, Г.С. Народная педагогика [Текст]: отрывки и наброски / Г.С. Виноградов. – Иркутск: Вост.-Сиб. отд. Рус. географ. о-ва, 1926. – 30 с.
40. Волков, Г. Н. Этнопедагогика [Текст] / Г. Н. Волков. – Чебоксары: Чувашкнигоиздат, 1974. – 375 с.
41. Выготский, Л. С. Психология развития человека [Текст] / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Эксмо, 2003. – 1136 с.
42. Гасанов, З.Т. Национальные отношения и воспитание культуры межнационального общения [Текст] / З.Т. Гасанов // Педагогика. – 1996. – №6. – С. 51.
43. Гальскова, Н.Д. Теория обучения иностранным языкам [Текст]: учеб. пособие для студентов лингвист. ун-тов и фак. иностр. яз. высш. пед. учеб. заведений / Н.Д. Гальскова, Н.И. Гез. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
44. Гвоздева, Е. Н. Воспитание национального самосознания студентов педагогического вуза средствами иностранного языка [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Е. Н. Гвоздева. – Чита, 2006. – 190 с.
45. Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI века [Текст]: в поисках практ.-ориентир. образоват. концепций / Б.С. Гершунский. – М.: ИнтерДиалект+, 1997. – 697 с.
46. Давыдов, В.В. Учебная деятельность и моделирование [Текст] / В.В. Давыдов. – Ереван: Луйс, 1981. – 220 с.
47. Джунусова, А.И. Формирование речевой компетентности по английскому языку студентов юридического направления [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.И. Джунусова. – Бишкек, 2015. – 155 с.
48. Дистервег, А. Избранные педагогические сочинения [Текст] / А. Дистервег. – М.: Учпедгиз, 1956. – 374 с.

49. Дюшеева, Н. К. Подготовка будущих учителей к использованию прогрессивных традиций кыргызского народа педагогами в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы [Текст]: автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01 / Н. К. Дюшеева. – Бишкек, 2000. – 23 с.
50. Елизарова, Г.В. Культура и обучение иностранным языкам [Текст] / Г. В. Елизарова. – СПб.: КАРО, 2005. – 352с.
51. Елмслев, Л. Прологомены к теории языка[Текст]/ Л. Елмслев // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С.131–256.
52. Жантаев, А.С. Адам – эң бийик баалуулук (Ч. Айтматовдун чыгармаларына сүртүмдөр) [Текст] / А.С. Жантаев, Сатылган кызы Г. // 2015 “Айтматов окуулары - 2015”: эл аралык илимий-практ. конф. материалдары. – Бишкек, 2015. – 279–284-б.
53. Жолчиева, А.А. Формирование коммуникативных компетенций учащихся в процессе изучения иностранных языков (на примере английского языка в школах с кыргызским языком обучения) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Жолчиева. – Бишкек, 2014. –151 с.
54. Баласагын, Ж. Куттуу билим [Текст]: дастан / Ж. Баласагын; байыркы түрк тилинен котор. Т.Козубеков. – М.: НИК фирмасы,1993. –496 б.
55. Закиров, А, Мурзаев М. Этнопсихология[Текст] / А. Закиров, М. Мурзаев. –Ош: [б.и.], 2015. – 264 с.
56. Здравомыслов, А. Г. Потребности. Интересы. Ценности [Текст] / А. Г. Здравомыслов. – М.: Политиздат, 1986. – 224 с.
57. Зимина, О. А. Формирование ценностных ориентаций у студентов в образовательном процессе Вуза [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01,13.0. 08 / О. А. Зимина. – Краснодар, 2004. – 241 с.
58. Зимняя, И.А. Проектная методика обучения английскому языку[Текст] / И. А. Зимняя, Т. Е. Сахарова // Иностр. яз. в shk.– 1991. – №3. – С. 9–15.

59. Зимняя, И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке [Текст] / И.А. Зимняя. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с. – (Пособие для учителей Сред. шк.).
60. Зулпукаров, К.З. Кыргыз паремияларынын түрлөрү, түзүлүшү жана педагогикалык максатта колдонулушу[Текст]/ К. З. Зулпукаров // Эл агартуу. – 2002. – № 3/4. – С. 53–57.
61. Ибрагимов, С. Лингвокультурология – тилдик маданият таануу. [Текст]: тарыхы ж-а теориялык негиздери / С.Ибрагимов. – Бишкек, 2004. – 118 б.
62. Ивин, А. М. Аксиология [Текст] / А.М. Ивин. – М.: Высш. шк., 2006. – 390с.
63. Измайлов, А. Э. Народная педагогика: педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / А. Э. Измайлов. – М.: Педагогика, 1991. – 256 с.
64. Измestьева, И.А. Обучение межкультурной коммуникации будущих учителей иностранного языка [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И.А. Измestьева. – Якутск, 2002. – 149 с.
65. Ильин, В.С.О повышении системности в педагогической подготовке студентов к работе в школе[Текст] / В. С. Ильин // Современные задачи общеобразовательной школы и проблемы подготовки педагогических кадров: Сб. науч. тр. АПН СССР НИИ общей педагогики. – М., 1978. – С. 24–36.
66. Ильин, Е.Н. Путь к ученику: Раздумья учителя-словесника [Текст]: кн. для учителя: из опыта работы / Е. Н. Ильин. –М.: Просвещение, 1988. –224 с.
67. Иптаров, С. Этнопедагогика жана тарых – улутук нарк-насилди калыптандыруунун негизи[Текст]/ С. Иптаров // КББАнын кабарлары. – Бишкек, 2013. – №3 (27) атайын чыг. – 29-б.

68. Каган, М.С. Философская теория ценности [Текст] / М.С.Каган. – СПб.: ТОО ТК Петрополис, 1997. – 205 с.
69. Кадыралиев, К. К. Проблемы воспитания в киргизских народных сказках [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / К. К. Кадыралиев. – Фрунзе, 1979. – 26 с.
70. Калдыбаева, А.Т. Научно-педагогические основы использования этнопедагогических идей народных акынов в воспитании молодежи [Текст]: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01/ А. Т. Калдыбаева. – Бишкек, 2007. – 41 с.
71. Калмыкова, З.И. Психологические принципы развивающего обучения [Текст] / З. И. Калмыкова. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
72. Карасаев, Х. Накыл сөздөр[Текст] / Х. Карасаев. – Фрунзе: Кыргызстан, 1987. – 367 б.
73. Карасик, В.И. Коммуникативная личность как лингвистический концепт [Текст] / В.И.Карасик // Проблемы формирования языковой личности учителя русиста. – Волгоград, 1993. – С. 12–13.
74. Кармыштегин, Макелек Өмүрбай уулу. Манас жана Чыңгыз [Текст] / Кармыштегин Макелек Өмүрбай уулу. – Бишкек:[б-сыз], 2012. – 204б.
75. Карыбекова, Н. М.Научно-теоретические основы и педагогические условия изучения иностранных языков на базе двуязычия в ВУЗе 13.00.01 [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / Н. М. Карыбекова. – Бишкек, 2017. – 160 с.
76. Колесов, В.В.Язык и ментальность[Текст] / В. В. Колесов. – СПб.: Петерб.востоковедение, 2004. – 240 с.
77. Педагогическое наследие [Текст] / Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.-Ж.Руссо, И.Г. Песталоцци. –М.: Педагогика, 1989. – 416с.
78. Конурбаев, Т. А. Формирование ценностных ориентаций у старших дошкольников на основе кыргызских народных традиций [Текст]:

дис. ... канд. психол. наук: 19.00.03 / Т. А. Конурбаев. – Ташкент, 1999. – 143 с.

79. Курманходжаева, Р.И. Проблема нравственного воспитания и формирования личности в творчестве Чингиза Айтматова [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Р.И. Курманходжаева. – Ташкент, 1989. – 16 с.

80. Кутанова, Р.А. Жыйырманчы кылымдын башындагы интеллегенциясынын мурастарындагы улуттук баалуулуктар аркылуу окуучуларды Ата Мекенди сүйүүгө тарбиялоо [Текст]: педагогика илим. канд. ... дис. автореф.: 13.00. 02 / Р.А. Кутанова. – Бишкек, 2010. – 206.

81. Кушнер, Ю.З. Методология и методы педагогического исследования [Текст]: учеб.-метод. пособие / Ю. З. Кушнер. – Могилев: МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – 66 с.

82. Лосский, Н.О. Ценность и бытие: Бог как царство Божие и бытие как основа ценностей [Текст] / Н.О. Лосский. – Париж: YMCA PRESS, 1931. – 135 с.

83. Мамбетакунов, Э. Методология и качество педагогических исследований [Текст] / Э. Мамбетакунов. – Бишкек, 2006. – 107 с.

84. Мамырова, М. И. Педагогические условия формирования ценностных ориентаций студентов средствами народных традиций культуры [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / М. И. Мамырова. – Бишкек 2019. – 211 с.

85. Мардахаев, Л.В. Социализация человека как социально-педагогический процесс [Текст] / Л. В. Мардахаев // Пед. образование и наука. – 2009. – №4. – С. 20–25.

86. Момуналиев, С. Кыргыз орто мектептеринде лирикалык чыгармаларды окутуунун педагогикалык-методикалык негиздери [Текст]: педагогика илим. д-ру ... дис. автореф.: 13.00. 02 / С.М. Момуналиев. – Бишкек, 2015. – 46 б.

87. Мильруд, Р.П. Методология и развитие методики обучения иностранным языкам [Текст] / Р.П. Мильруд // Иностр. яз. в shk. – 1995. – №5. – С. 13–18.
88. Муратов, А. Кыргыз эл педагогикасы[Текст]: табияты, таралышы ж-а тарыхы / А. Муратов. – Бишкек: Турар, 2011. – 604 б.
89. Нарский, И.С. Ценность и полезность [Текст] / И.С. Нарский // Филос. науки. – 1969. – № 3. – С.62–64.
90. Низовская, И.А. Сын ойжүгүртүүнү өстүрө турган окуу жана жазуу программасынын сөздүгү[Текст]/ И. А. Низовская. – Бишкек, 2010 – 220 с.
91. Пассов, Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иностранному общению [Текст] / Е.И. Пассов. – М.: Просвещение, 1989. – 198 с.
92. Палеева, Е.В. Способы вербализации концепта «деньги» средствами английского и русского языков [Текст]: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Е.В.Палеева. – Курск, 2010. – 159 с.
93. Пименова, М.В. Типы концептов и этапы концептуального исследования[Текст] / М. В. Пименова // Вестн. Кемеров.Гос. ун-та. – 2013. – Т. 2, вып. 2(54). – С. 127–131.
94. Прозументова, Г.Т. Инновационные процессы в педагогической практике и образовании[Текст] / Г. Н. Прозументовой. – Барнаул; Томск: ААЭП, 1997. – 125 с.
95. Райгородский, Д.Я. Методика “ценностные ориентации” М. Рокича[Текст] / Д.Я. Райгородский // Практическая психодиагностика. – Самара, 1998. – С. 637–641.
96. Рахимова, М. Р. Кыргызская народная педагогика [Текст]: учеб.-метод. пособие / М. Р. Рахимова, Т. В. Панкова. – Бишкек: [б.и.], 1993. – 79 с.

97. Вопросы обучения иностранным языкам в школе и в вузе [Текст]: сб. тр. / под ред. Г.В. Рогова. – М.: МГУ, 1975. – 440 с.
98. Рокич, М. Природа человеческих ценностей [Текст] / М. Рокич // Свободная пресса. – М., 1973. – № 5. – С. 20–28.
99. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии [Текст] / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
100. Рысбаев, С. Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы [Текст] / С. Рысбаев. – Бишкек: Жак-Принт бас., 2014. – 1 бөлүм. – 312 б. – Педагогикалык технологиялар сер.
101. Селезнева, И. П. Ориентация студентов педвуза на общечеловеческие этические ценности в сфере межкультурной коммуникации [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / И. П. Селезнева. – Красноярск, 1998. – 173 с.
102. Скаткин, М.Н. Методология и методика педагогических исследований [Текст]: в помощь начинающему исследователю / М.Н. Скаткин. – М.: Педагогика, 1986. – 152 с.
103. Сластенин, В. А. Педагогика: учебное пособие [Текст] / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
104. Столович, Л.Н. Об общечеловеческих ценностях [Текст] / Л.Н. Столович // Вопр. философии. – 2004. – №7. – С. 127–200.
105. Сулайманова, Г.Ж. Англис тилин үйрөнүүдө концептуалдык карталарды колдонуу [Текст] / Г.Ж. Сулайманова, Э.Т. Муканова // Изв. ВУЗов Кыргызстана. – 2022. – №6. – С. 283–286.
106. Сулайманова, Г.Ж. Роль концептуальной карты в чтении и понимании текста [Текст] / Г.Ж. Сулайманова // Социальная интеграция и развитие этнокультур в евразийском пространстве. – Барнаул, 2022. – Т. 1, № 11. – С. 266–275.
107. Сулайманова, Г.Ж. Концептуалдык картаны окуу процессинде колдонууда информациялык каражаттарды тандоо [Текст] / Г.Ж.

Сулайманова, Жыргалбек у.К., Ж.Ж. Мурзакулова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – Бишкек, 2022. – № 7. – С. 330–333.

108. Сулайманова, Р.Т. Кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгындагы атуулдукка тарбиялоо маселелеринин чагылдырылышы жана алардын педагогикалык тажрыйбалардагы орду [Текст]: педагогика илим. канд. ... дис. автореф.: 13.00. 01 / Р.Т. Сулайманова. – Бишкек, 2005. – 20б.

109. Сухомлинский, В.А. Мугалимге жүз насаат [Текст] В.А.Сухомлинский. – Фрунзе: Мектеп, 1986. – 101б.

110. Сухомлинский, В. А. Сердце отдаю детям [Текст] / В. А. Сухомлинский. – Киев: Акта, 2012. – 563 с.

111. Сынчыл ойломду өстүрө турган окуу жана жазуу программасынын хрестоматиясы [Текст] / түз.: М.М. Эсенгулова, Ж.Д. Асекова. – Бишкек: [б-сыз], 2004. – 190 б.

112. Сысоев, П.В. Основные положения коммуникативно-этнографического подхода к обучению иностранному языку и культуре[Текст]/ П. В. Сысоев // Язык и культура. – 2014. – № 4. – С. 184–202.

113. Сычев, А.А. Теория ценностей [Текст] /А.А. Сычев //Основы философии. – М., 2012. – С. 184–200.

114. Тажибаева, Ж.К. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларындагы инсанды калыптандыруу идеялары жана аларды адабият сабагында окуп-үйрөтүүнүн илимий-методикалык негиздери [Текст]: педагогика илим. канд. ... дис. авт.:1300 01/ Ж.К.Тажибаева. – Бишкек, 2017. – 20 б.

115. Таирова, К.А. Кыргыз жазуучуларынын көркөм чыгармалары аркылуу окуучуларды мекенчилдикке тарбиялоо [Текст]: педагогика илим. канд. ... дис. авт.: 13.00.01/ К.А.Таирова – Бишкек 2021. – 180 б.

116. Такенова, Ж.Т. Педагогические условия формирования мотивации к изучению иностранного языка у студентов неязыковых

специальностей [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ж. Т. Такенова. – Бишкек, 2021. – 179 с.

117. Тамбовкина, Т.Ю. О некоторых принципах построения интегрированного курса "Иностранный язык и регионоведение"[Текст] / Т. Ю. Тамбовкина // Иностр. яз. в шк. – 2006. – №5. – С.2–5.

118. Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация[Текст]: учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.

119. Төлөкова, Э.Т.Кыргыз тилиндеги «бала» концепти (лингвомаданият таануу илиминин аспектиси боюнча) [Текст]: филология илим. канд. ... дис. / Э.Т.Төлөкова. – Бишкек, 2012. – 184 б.

120. Тугаринов, В. П. О ценностях жизни и культуры [Текст] / В. П. Тугаринов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1996.– 156 с.

121. Тумский, С.В.Концептуальное картирование эксплицитных и имплицитных средств воздействия в рекламном тексте (на материале англоязычной мультимодальной печатной рекламы)[Текст]: автореф. дис. ... канд.филол.наук / С. В. Тумский. – М.,2015. – 23 с.

122. Турченкова, М.М.Концептуальный анализ художественного текста на уроках английского языка [Текст]: магистер.дис. / М. М. Турченкова. – Екатеринбург, 2017. – 180 с.

123. Усова, А.В. Методология научных исследований[Текст]: курс лекций / А. В. Усова. – Челябинск: ЧГПУ, 2004. – 130 с.

124. Ушинский, К. Д. Педагогические сочинения[Текст] / К. Д. Ушинский; сост. С.Ф.Егоров. –М.: Педагогика, 1988. – Т.1. – 416 с.

125. Ханбиков, Я.И.Из истории педагогической мысли татарского народа [Текст] / Я.И. Ханбиков. – Казань: Татар.кн. изд-во, 1967. – 213 с.

126. Хотинец, В.Ю.Этническая идентичность и толерантность [Текст]: учеб. пособие для вузов / В. Ю. Хотинец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во Юрайт, 2014. – 121 с. – (Высшее образование).

127. Чолпонкулова, Г.Б.Кыргыз жана турк тилиндеги концептуалдык талдоонун негиздери («Сөз» концептинин негизинде)[Текст]: филология илим. д-ру ... дис. / Г. Б. Чолпонкулова. – Бишкек, 2015. – 165 б.

128. Шаталов, В.Ф. Куда исчезли тройки?[Текст]/ В.Ф. Шаталов. – М.:Просвещение, 1989. – 188с.

129. Школьный, В.А.Формирование креативности на уроках гуманитарного цикла с использованием интерактивных методов обучения[Текст]: автореф. дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01 / В.А Школьный. –Бишкек,2009. –19 с.

130. Шубин, Э. П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам [Текст] / Э.П. Шубин. – М.: Просвещение, 1972. – 350 с.

131. Щадриков, В.Д.Общая психология [Текст]: учеб. для акад. бакалавриата / В. Д. Щадриков, В. А. Мазиров. – М.: Изд-во Юрайт, 2019. – 411 с.

132. Щуркова, Н.Е.Педагогическая технология[Текст] / Н. Е. Щуркова. – М.: Пед. о-во России, 2002. – 224 с.

133. Эргешали, кызы Актилек. Жогорку класстардын окуучуларын элдик педагогиканын баалуулуктары аркылуу үй-бүлөлүк турмушка даярдоо [Текст]: педагогика илим. канд. ... дис. автореф.:13 00 01/ Эргешили кызы Актилек. – Ош, 2021. – 18 б.

134. Эргешали кызы Айчүрөк Өспүрүм курактагы окуучуларды чет тилин окутуу аркылуу көп маданияттуулукка тарбиялоонун педагогикалык шарттары (англис тилин окутуунун мисалында) [Текст]: педагогика илим. канд. ... дис. автореф.:1300 01/ Эргешали кызы Айчурок. – Бишкек, 2017. – 180 б.

135. Aitmatov, Ch.“A day lasts longer than an age”(Translated by Diana Russell)[Tezxt] / Ch. Aitmatov // Soviet literature. – Moscow, 1985. – №2 (443). – P.13.

136. Alter, P. Nation: the problem of definition [Text] / P. Alter // Nationalism: Anthology/ edited by O. Protsenko, V.Lisoviy. – K., 2000. –P. 580–592.
137. Ausubel, D. Educational Psychology [Text]: A cognitive View / D.Ausubel. – New York: Holt, Rinehart & Winston, 1978. – 733 p.
138. Coughlin, P.K. Making Field Trips Count: Collaborating for Meaningful Experiences [Text] / P. K. Coughlin // The Social Studies. – 2010. – N 101(5). – P. 200–210.
139. Dewey, J. Introduction to the philosophy of upbringing [Text] / J. Dewey. – M., 1921. – 63p.
140. Dansereau, D. Node-link mapping principles for Visualizing knowledge and information [Text] / D. Dansereau // Knowledge and Information Visualization. – Springer, 2005. – P. 61–81.
141. Dursteler, J. Conceptual maps [Text] / J. Dursteler // The digital Magazine of InfoVis.Net. – 2004.
142. Gellner, E. Nations and Nationalism [Text] / E. Gellner // Nationalism: Anthology. – K., 2000. –P. 292–310.
143. Giddens, A. Sociology [Text] / A. Giddens; Per. from English V. Shevkun, A. Oliynyk. – K.: Fundamentals, 1999. – 726 p.
144. Herder, J. Language and National Identity [Text] / J. Herder // Nationalism: Anthology. – K., 2000. –P. 37–45.
145. Jackendoff, R. What is a concept? [Text] / R. Jackendoff // Frames, fields, and contrasts. New essays in semantics and lexical organisation. – Hillsdale, 1992. – P. 629–643.
146. Macmillan Dictionary. (n.d.). Housing. Retrieved from [Электронный ресурс] / Macmillan Dictionary. – Режим доступа: <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/housing>. – Загл. сэкрана.
147. Manas[Text] /Translated by Walter May. – Bishkek: Rarity, 2004.

148. Maslow, A. Toward a psychology of being [Text] / F. Meinecke. – M.: Refl-Beech, 1997. – 300 p.
149. Meinecke, F. Cosmopolitanism and the National State [Text] / F. Meinecke // Nationalism: Anthology / edited by O. Protsenko, V. Lisoviy. – K., 2000. – P. 503–514.
150. Melnikas, B. Management and modernization of housing facilities: specific features of central and eastern European countries [Text] / B. Meinecke // Facilities. – 1998. – N 16(11). – P. 326–333.
151. Novak, J. Learning How to Learn [Text] / J. Novak, D. B. Gowin. – New York: Cambridge University Press, 1984. – 199 p.
152. Osmonov, A. Komuz translated by Walter May [Text] / A. Osmonov. – Бишкек: Сорос-Кыргызстан, 1995.
153. Renan, E. What is a nation? [Text] / E. Renan // Nationalism: Anthology. – K., 2000. – P. 107–120.
154. Rogers, C. Freedom to Learn [Text] / C. Rogers // Humanistic Psychology: Anthology. – K., 2001. – Vol. 1: Humanistic approaches in western psychology of the twentieth century. – P. 251.
155. Taricani, E. Influences of concept mapping and learning style on learning [Text] / E. Taricani // Development Papers Presented at the National Convention of the Association for Educational Communications and Technology. – 2000. – 1/2. – P. 208–215.
156. Trochim, W. An introduction to concept mapping for planning and evaluation [Text] / W. Trochim // Evaluation and Program Planning. – 1989. – Vol. 12, N 1. – P. 1–16.
157. Sulaimanova, G.J. Extra curricular activities through national and regional values (a guidebook for the students) [Text] / G. J. Sulaimanova, A. I. Ismailova. – Ом, 2021. – 148 p.
158. Willingham, D. T. Teaching critical thinking [Text] / D. T. Willingham // American federation of teachers summer. – 2007. – P. 8–19.

Электрондук ресурстар

159. Ачылова, Р. Кыргызское национальное самосознание и государственная идеология [Электронный ресурс]/ Р. Ачылова. – Режим доступа: <https://rus.azattyk.org/a/kyrgyzstan-ideology-nation/29049791.html>. – Загл. с экрана.

160. Жантаев, А.С. Философиядагы “Баалуулук” категориясы жана анын азыркы гуманитардык изилдөөлөрдөгү мааниси [Электронный ресурс] / А.С. Жантаев. – Режим доступа: / biblionsu@rambler.ru. – Загл. с экрана.

161. Идирисов, С. “Биринчи радио” «Жусуп Баласагын»-түрк тилдүү элдердин тарыхындагы барктуу инсан [Электронный ресурс] / С. Идирисов. – Режим доступа: www.ktrk.kg/birinchi/news/1677/kg. – Загл. с экрана.

162. 2018-2040-жылдары Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.president.kg/kg/okujalar/12775_2018_2040_ghildari_kirgiz_respublikasin_nktrnn_uluttuk_strategiyasi_bekitildi. – Загл. с экрана.

163. Кыргыз Республикасын Президентинин Жарлыгы „Инсандын руханий, адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө“ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg> > act. – Загл. с экрана.

164. Кыргыз Республикасын Президентинин Жарлыгы "2021-2026-жылдары Кыргыз Республикасында Кыргыз жараны деп жарандардын өзүн таануусун өнүктүрүүнүн концепциясы жөнүндө" [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://president.kg/news/all/24167>. – Загл. с экрана.

165. Применение концептуальных диаграмм, концепт карт, карт ума и визуальных метафор для визуализации педагогических объектов [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.econf.rae.ru/article/5471>. – Загл. с экрана.

166. Селиванова, Л.А. Интеллект-карта в обучении и воспитании школьников [Электронный ресурс] / Л. А. Селиванова.– Режим доступа: <https://solncesvet.ru/seminars/intellekt-karta-v-obuchenii-i-vospitanii.15806921598/>. – Загл. с экрана.

167. Философия энциклопедиялык окуу куралы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.bizdin.kg 2004.– Загл. с экрана.

168. Цветкова, Т.К. Актуальные проблемы лингводидактики: определение целей и задач обучения иностранному языку [Электронный ресурс] / Т. К. Цветкова. – Режим доступа: <https://www.vestnik.mgimo.ru/jour/article/view/1313/1054>. – Загл. с экрана.

169. Цитаты. Махатма Ганди [Электронный ресурс]. –Режим доступа: oftob.com<https://oftob.com> >.– Загл. с экрана.

170. Цитаты. Конфуций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.brainyquote.com/quotes/confucius_108960. – Загл. с экрана.

171. Цитаты. Бенжамин Франклин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.birmingham.ac.uk/Documents/collegeartslaw/studentexperience/pgt-essay-competition-highly-commended-2016.pdf>.– Загл. с экрана.

172. Чекиров, К. Кандай наркты туткан муун келатат? – 08.02.2016 [Электронный ресурс]/ К. Чекиров. – Режим доступа: https://www.bbc.com/kyrgyz/kyrgyzstan/2016/02/160208_kyrgyz_youth. – Загл. с экрана.

173. Åhlberg, M. K. Concept mapping as an empowering method to promote learning, thinking, teaching and research [Электронный ресурс] /М.К. Åhlberg. –Retrieved from: <http://www.ugr.es/~jett/index.php>. – Загл. с экрана.

174. Hafez, D. A. Promoting Meaningful Learning Through the Use of Concept Maps [Электронный ресурс]/ D. A. Hafez. – Режим доступа: <https://dc.uwm.edu/etd>. – Загл. с экрана.

175. Somers, J. L. Using Concept Maps to explore preservice teachers' perceptions of science content knowledge, teaching practices, and reflective processes[Электронный ресурс]/J.L.Somers. –Режим доступа: https://drive.google.com/file/d/1zoWhBrnnudtsl29ExLIcLW8w6C8_Sxsk/view?usp=drive_link. – Загл. с экрана.

176. Merriam – Webster dictionary. (n.d.). Housing. Retrieved from [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.merriamwebster.com/dictionary/housing>. – Загл. с экрана.

177. Novak, J.D &Cañas, A.J. (2008). The theory underlying concept maps and how to construct and use them. Technical support IHMC Cmap tools 2006-1 Rev01-2008, Florida institute for human and machine cognition [Электронный ресурс] / J. D. Novak, A. J. Cañas. – Режимдоступа: Retrieved from <http://www.cmaps.ihmc.us/publications/research>. – Загл. С экрана.

178. Peaget, J. (1969-2000). The Psychology of the child. Retrieved from [Электронный ресурс] / J. Peaget. – Режим доступа:<https://www.alohabdonline.com/wp-content/uploads/2020/05/The-Psychology-Of-The-Child.pdf>. – Загл. с экрана.

179. Сколько студентов учатся в университетах Кыргызстана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.sputnik.kg> › Новости. – Загл с экрана.

180. Иманалиев, К. К. Манасоведение: учебное пособие. – Бишкек, 2011 [Электронный ресурс] / К. К. Иманалиев, Р. З. Кыдырбаева.– Режим доступа:<http://lib.krsu.edu.kg/uploads/files/public/4099.pdf>. – Загл. с экрана.

Окутуучулардын улуттук баалуулук - педагогикалык даярдыгын текшерүү үчүн тест

Урматтуу кесиптеш!

Студенттердин улуттук баалуулук маданиятын калыптандыруунун деңгээлин жогорулатуу максатында, биз Сизден төмөндөгү суроолордун туура жообун таап, жооп берүүңүздү өтүнөбүз.

Сизге чын жүрөктөн жооп бергениңизге ыраазычылык билдиребиз.

1. Улуттук баалуулук –бул

а) бизди башка улуттардан айырмалап турган эң негизги өзгөчөлүгүбүз.

б) биздин тарыхыбыз, тилибиз, динибиз, маданиятыбыз, салт-санаабыз, тарыхый эстеликтерибиз, нарк-насилибиз. в) баарына кошулам

2. Кайсы окумуштуунун эмгегинин натыйжасында аксиология термини кирген?

а) Р.Лотце б) Д.Дьюи в) А.Г.Маслоу

3. Баалуулук деген эмне?

а. эмне туура, туура эмес, жакшы же жаман экенин баамдоо

б. Адам өзү – коомдогу эң бийик баалуулук

в. бүтүндүк, кемчиликсиздик, толуктук, адилеттүүлүк, жашоо жөндөмдүүлүгү, чындык, сулуулук, жакшылык

г. адеп-ахлактык, жоомарттык, сабырдуулук жана достук мамиле

д. адамдын жүрүм-турум нормалары, адамдын аруулугу, пейили, нарк-насили е. Баарына кошулам

4. Улут деген терминди кандай түшүнөсүз?

а. жалпы аймак, жалпы теги, жалпы мамлекет, жалпы тарых, тил, дин, улуттук иденттүүлүк

б. социалдык топ, анын негизинде тарыхый, тилдик, маданий, диний жана саясий байланыштары

в.адамдын аң-сезими, анын тигил же бул улутка таандыктыгы, анын уникалдуулугун жана башка улуттардан айырмачылыгын таануу.

г.идеялардын, белгилердин, мамилелердин, жүрүм-турумдардын системасы жана байланышы д. баарына кошулам

5.Улуттук баалуулуктарды англис тил сабагында окутуу керекпи?

а)ооба б)жок в)жооп берүү кыйын...

6.Англис тил сабагында программалык материалдарды улуттук жана регионалдык баалуулук компоненттери менен байланыштырса болобу?

а)ооба б)жок в)жооп берүү кыйын...

7.Сиз университетте улуттук баалуулуктар англис тилинде өз алдынча предмет катары окутулуш керек деп эсептейсизби?

а)ооба б)жок в)жооп берүү кыйын...

8.Сиздин педагогикалык ишиңизде улуттук баалуулуктарды англис тилинде окутууда кандай проблемалар кездешет?

а). англис тилинде материалдар жетишсиз б).студенттерди кызыктыруу

в).ааламдашуунун таасири

9.Сабактан сырткары предметтик мугалимдер патриоттуулукка тарбиялоо менен алектениши керекпи?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

10. Мугалимдин педагогикалык иш-аракети инсандын жана коомдун улуттук баалуулук маданиятынын калыптанышы үчүн керекпи?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

11. Эмне үчүн ар бир адам улуттук баалуулук негиздерин окуп үйрөнүп билиш керек?

А.өзүн улут катары сезиш үчүн

Б.улуттук баалуулуктарды келечек муунга өткөрүү үчүн

В.өз улутунун учугун улаш учун

В. Баарына кошулам

12. Англис тилинде улуттук баалуулуктар жөнүндө билим берүүнүн канааттандыраарлык эмес абалынын себептери эмнеде?

А. окутуу программалардын жоктугу;

Б. мугалимдердин даярдыгынын жетишсиздиги

В. окуу китептеринин, усулдук адабияттын жоктугу;

Г. окуу планында дисциплинасынын жоктугу;

Студенттердин улуттук баалуулук маданиятынын абалын аныктоо боюнча комплекстүү анкета

Сиздерди студенттердин улуттук баалуулук маданиятынын компоненттеринин деңгээлин аныктоо үчүн жүргүзүлгөн суроого катышууңузду өтүнөбүз. Суроолордун жыйынтыгын Сиздердин жооптордун так жооп бергенизден көз каранды болот.

1. Сиз улуттук баалуулук жөнүндө түшүнүктөрдү ачып бере аласызбы?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

2. Баалуулук деген эмне?

А. эмне туура, туура эмес, жакшы же жаман экенин баамдоо

Б. Адам өзү – коомдогу эң бийик баалуулук

в. бүтүндүк, кемчиликсиздик, толуктук, адилеттүүлүк, жашоо жөндөмдүүлүгү, чындык, сулуулук, жакшылык

г. адеп-ахлактык, жоомарттык, сабырдуулук жана достук мамиле

д. адамдын жүрүм-турум нормалары, адамдын аруулугу, пейили, нарк-насили

3. Улут деген терминди кандай түшүнөсүз?

А. жалпы аймак, жалпы теги, жалпы мамлекет, жалпы тарых, тил, дин, улуттук иденттүүлүк

Б. социалдык топ, анын негизинде тарыхый, тилдик, маданий, диний жана саясий байланыштары

В. адамдын аң-сезими, анын тигил же бул улутка таандыктыгы, анын уникалдуулугун жана башка улуттардан айырмачылыгын таануу.

Г. идеялардын, белгилердин, мамилелердин, жүрүм-турумдардын системасы жана байланышы

4. Сиз өзүңүздү Кыргызстандын патриот жаранымын деп эсептейсизби?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

5. Кыргыздын улуттук баалуулуктарын англис тилинде айтып бере аласызбы?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

6. Кыргыздын боз үйүн чет элдиктерге англис тилинде тааныштыра аласызбы?

- а) ообаб) жокв) жооп берүү кыйын...
- 7.Кыргыздын улуттук музыкалык аспабы комуз жөнүндө англис тилинде сүйлөп бере аласызбы?
- а) ообаб) жокв) жооп берүү кыйын...
8. Сулайман Тоону англис тилинде туристтерге тааныштыра аласызбы?
- а) ообаб) жокв) жооп берүү кыйын...
1. Ош шаарын чет элдик меймандарга англис тилинде тааныштырып жатканда сиздин сезимдериниз кандай?
- а) сыймыктанууб) өзүмө ишенгенв) патриоттук
- 10.Сиз англис тилинде Кыргызстандын тарыхын, географиясын эркин сүйлөп бере аласызбы?
- а) ообаб) жокв) жооп берүү кыйын...
- 11.Англис тилинде кыргыздын кайсы улуттук баалуулугун сыймык менен айта аласыз?
- а) үй-бүлөө тарбиясынб) үрп-адат, каада- салтынв) кыргыз искусствосун
- 12.Кыргыздын белгилүү инсандарын англис тилинде тааныштыра аласызбы?
- а) ообаб) жокв) жооп берүү кыйын...
- 13.“Манас” эпосун англис тилинде тааныштыра аласызбы?
- а) ообаб) жок в) жооп берүү кыйын...
14. Эмне үчүн ар бир адам улуттук баалуулук негиздерин окуп үйрөнүп билиш керек?
- А.өзүн улут катары сезиш үчүн
- Б.улуттук баалуулуктарды келечек муунга өткөрүү үчүн
- В.өз улутунун учугун улаш учун
- г. Баарына кошулам
15. Кыргыз улуттук баалуулуктарын англис тилинде үйрөнүүнүн зарылдыгы эмнеде?
- А. Кыргызстанга келген чет элдик туристтерди жана меймандарды улуттук каада-салттар, үрп-адаттар, жашоо-шартыбыз кызыктырат
- Б. академиялык мобилдүүлүк менен чет мамлекетке барып окуп жаткан студенттерден өз улутун, мамлекетин, баалуулуктарын тааныштыруу талаптары болот
- В. Кыргызстанды дүйнө жүзүнө таанытуу мотивациясы бар
- Г. Баарына кошулам

«Англис тили сабагында сынчыл ойломдорду өстүрүү» тандоо курсунун программасы

№	Өтүлүүчү лекциянын мазмуну	Академ саат	
		Лекция	СӨА И
1	Курстун мүнөздөмөсү https://docs.google.com/document/d/1nXR_Fz_LsR2zE6rYU0-Q8F6NGRsbLzTp/edit?usp=sharing&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
2	Сынчыл ой жүгүртүүгө киришүү https://docs.google.com/document/d/1YblouGm-C_JSpaTV_tT9XA_dVoRxVq3D/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
3	Сынчыл ойломду өстүрө турган окуу жана жазуу https://docs.google.com/document/d/1eE3I5zDw2PyCCHTCF4UEWBFw6QtT8bbz/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
4	Түшүнүп окууда концепт картасын колдонуу https://docs.google.com/presentation/d/19N9uKIP0Xw1TBCbGeLpfNnipc3mUj0VE/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
5	Концепт картасы менен окуган тексттен жыйынтык чыгаруу https://docs.google.com/presentation/d/1RZ5V7CA3UkzYCKiJxj-zrxUXkmCRiO/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
6	Концепт картасын колдонуу аркылуу текстти анализдөө https://docs.google.com/presentation/d/1eelCA8NCWS4070Kb5_rga1vrlpPx-W8P/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
7	Концепт картасы аркылуу текстти баалоо https://docs.google.com/presentation/d/1eelCA8NCWS4070Kb5_rga1vrlpPx-W8P/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
8	Концепт картасын колдонуу каражаттары https://elibrary.ru/item.asp?id=50282941	2	2
9	Дебат уюштуруу Концепт картасын колдонуп окуунун пайдалуу жактары https://drive.google.com/file/d/1h5t1hl3LK1yrGtQCRj221YJa0pB5MH-8/view?usp=drive_link https://elibrary.ru/item.asp?id=50122375	2	2
	Жалпы	18	18

№	Практикалык сабактардын мазмуну	Акад саат	
		С е м	С Ө А И
1	Тексттен автордун көз карашын табуу https://docs.google.com/document/d/12QvpF8NVgI-Awry4P76owrNqXdBaif_v/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
2	Текстте берилген далилдерди категоризациялоо https://docs.google.com/document/d/1JsdR0336u8t721IGoXM6R3Iz8EMXViG3/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
3	Параграф жазуу жана өнүктүрүү https://docs.google.com/document/d/1hbs0pf559Bv5dcyLzJU6M0goP3Ao7o9d/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
4	Эссе жазуудагы ортоңку жана акыркы корутундуну аныктоо https://docs.google.com/document/d/1VOLQKqerD9oQiNkvaG56liToi3foDeR0/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
5	Эссени баалоо жөндөмү https://docs.google.com/document/d/1MOMGWbf4zMe-fsRS6ZYD1KlcnoI9j35/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
6	Эссе жазуу https://drive.google.com/file/d/1OtCcxCrq1uWObz-VY_9wNhiqDZrNjECh/view?usp=drive_link	2	2
7	Группада концепт картасын түзүү https://elibrary.ru/item.asp?id=50497434	2	2
8	Концепт картасы менен текстти анализдөө https://elibrary.ru/item.asp?id=50113448	2	2
9	Концепт картасын колдонуп окуп түшүнүүнүн артыкчылыктары https://elibrary.ru/item.asp?id=49826603	2	2
10	Билем, билгим келет, билдим картасы https://drive.google.com/file/d/10ZQ8GgRiMoYcYDw9KUTotcmQck_GDxw8/view?usp=drive_link	2	2
11	Идеал стратегиясы Дебат https://docs.google.com/document/d/1E6pTj0keVruCs9mx6cKYslSl3aWrFfac/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
12	Алты ойчул топу стратегиясы Дискуссия https://docs.google.com/document/d/1iKP19cdGVJ3ZiBdZwRAGlsZHnros8xw/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
13	Инсерт стратегиясы https://docs.google.com/document/d/1V2nsXvA37MWGwSJj9OKGW3c-b7rjXlrP/edit?usp=drive_link&ouid=116768941587679083903&rtpof=true&sd=true	2	2
14	Ички жана сырткы айлампа стратегиясы https://drive.google.com/file/d/1XNFkGcIBhJYa4R1HVCkeYIle53UN6U42/view?usp=drive_link	1	1
	Жалпы	27	27

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
ОШСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР
КАФЕДРА МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

«Утверждено» «Согласовано»

на заседании кафедры МПАЯ ФМЯК

УМС ФМЯК ОшГУ

Прот. № 2 от 2.09 2023

Зав.каф. Суркеева Д. Б.

Предс. УМС Жээнбекова Г. Т.

ПРОГРАММА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ
(Syllabus)

по дисциплине «Развитие критического мышления на уроках английского языка»

для специальности 550300 Филологическое образование

Форма обучения дневная

Всего кредитов – 3, курс – 3, семестр – 5

Общая трудоемкость - 90 часов, в т.ч.:

аудиторных – 45ч (лекций – 18 ч, сем. – 27 ч.); СРС - 45ч.

Количество рубежных контролей (РК) – 2, экзамен - 5 семестр

Данные о преподавателе :

Сулайманова Гульнура Жолдошовна - ст. преп. кафедры методики преподавания английского языка

Контактная информация: Моб. тел: +996 779 64 20 57 Email: gulnura_64_kg@mail.ru

Дата: 2023-2024 учебный год

ОШ – 2023

1.Цели курса «Развитие критического мышления на уроках английского языка»

Цель освоения дисциплины «Развитие критического мышления на уроках английского языка» состоит в том, чтобы, опираясь на потребности и возможности студентов, познакомить их явлением «критическое мышление», его психологической сущностью, с технологией развития критического мышления. Развитие критического мышления способствует развитию психологической культуры студентов, представленной тремя основными компонентами: а) самопознание и самооценка, б) психология познания других людей, в) умение управлять своим поведением, эмоциями, общением

2.Результаты обучения (РО) и компетенции студента, формируемые в процессе изучения дисциплины «Развитие критического мышления на уроках английского языка»

В процессе освоения дисциплины студент достигнет следующих **результатов обучения (РО)** и будет обладать соответствующими **компетенциями**:

Код РОоп	Компетенции ОП	Формулировка РО дисциплины (РОд)
РО-1 Ориентируется в современном мире, используя основные положения естественных и гуманитарных наук в профессиональной деятельности	ОК-1 Способен критически оценивать и использовать научные знания об окружающем мире, ориентироваться в ценностях жизни, культуры и занимать активную гражданскую позицию, проявлять уважение к людям и толерантность.	Знает и понимает: терминологию, описывающую феномен критического мышления и связанные с ним процессы; Умеет: использовать различные модели критического мышления на практике; Владеет: навыками правильного восприятия и анализа информации различного содержания.
	ПК-5 способен создавать и реализовывать условия и принципы духовно-нравственного воспитания обучающихся на основе базовых национальных ценностей.	Знает и понимает: критерии правильности и обоснованности аргументации, виды, структуру доказательств, правила и возможные ошибки в процедурах обоснования; основные виды убеждения, схему убеждения Умеет: осуществлять критический анализ ситуации в процессе принятия решений формулировать и аргументировано отстаивать собственную позицию по различным проблемам, а также корректно опровергать позицию оппонента Владеет: приемами ведения дискуссии и полемики,навыками публичной речи и навыками письменного аргументированного изложения собственной точки зрения.

3.Пререквизиты: лингвистика, педагогика, психология, педагогическая психология, социология

4. Постреквизиты:- педагогическая психология, социальная психология, психолингвистика, лингвокультурология, политология.

5. Технологическая карта дисциплины РКМНУАЯ 5 семестр

<i>Модуль и</i>	<i>Аудит</i>	<i>СРС</i>	<i>Лекции</i>		<i>Семинары</i>		<i>СРС</i>		<i>РК</i>	<i>ИК</i>	<i>Баллы</i>
			<i>часы</i>	<i>балл</i>	<i>часы</i>	<i>балл</i>	<i>часы</i>	<i>балл</i>			
I	22	22	8	5	13	8	22	7	106		30
II	23	23	10	5	14	8	22	7	106		30
ИК										406	40
Всего:	45ч	45ч	18ч	106	27ч	16 б	45ч	14 б	206	406	1006

6. Карта накопления баллов по дисциплине

	Модуль 1 (30б)							Модуль 2 (30 б.)							Итог	
	ТК1			ТК2				ТК1			ТК2				Рк1	30
	лек	се	срс	лек	сем	срс			сем	срс	лек	се	срс		РК2	30
		м					РК	лек				м				
	2	4	4	2	4	4	10	2	4	4	2	4	4	10		
Баллы	10			10			10	10			10			106	406	
	Темы 1-3			Темы 5-6			30	Темы 7-9			Темы 10-12			306	1006	

7. Краткая характеристика данной дисциплины, ее особенности.

Дисциплина входит в вариативную часть цикла гуманитарных, социальных наук, занимает важное место в профессиональной подготовке бакалавров гуманитарных и социальных направлений подготовки. Профессиональная подготовка специалиста в качестве обязательного компонента должна предполагать развитие культуры критического мышления, что обусловлено сложностью коммуникативных процессов, протекающих в современном информационном обществе. Изучение курса «Критическое мышление» предусматривает активное освоение навыков критического мышления, техник принятия решений, методик подготовки и проведения эффективных публичных выступлений. Изучение материала дисциплины «Критическое мышление» способствует более глубокому усвоению курсов «Логика», «Культурология», «Социология», «Политология», повышению качества подготовки студентами курсовых и дипломных работ, служит основой для построения самостоятельной образовательной стратегии.

8.Календарно - тематический план лекции и практических занятий

№	Lectures	Le c. h	Le ct p	S e m h.	S em p.	S I W h	S I W P.	comp etence	Seminars
1	Course description	2	0.8	2	1.3	4	1	OK-1	1. Identifying the author's viewpoint.
2	Intro to critical thinking	2	0.8	2	1.3	4	1	ПК-5	2. Categorizing various types of evidence.
3	Critical thinking reading and writing.	2	0.8	2	1.3	4	1	OK-1	3. Identification of intermediate and final conclusion in a written essay.
	TK-1	4h	2.5	6h	4p	12h	3p		
4	Steps in the reading process. Concept mapping.	2	0.8	2	1.3	4	1.3	ПК-5	4. Paragraph Writing and Development
5	Drawing inferences during reading with Concept maps.	2	0.8	2	1.3	4	1.3	OK-1	5. Organization of persuasive/ argumentative writing
6	Reading to evaluate using Concept maps	2	0.8	2	1.3	4	1.3	ПК-5	6. Evaluation skills
	TK-2		2.5		4p	12h	4p		
	Module I RK Test I 10points	10	5p	12	8p	24h	7p		Total – 30 points
7	Reading systematically closely and actively through Concept maps	2	0.8	2	1.3	4	1	OK-1	7. KWL chart
8	Concept mapping tools	2	0.8	2	1.3	4	1	ПК-5	8. Designing group Concept mapping
9	Organizing of debates	2	0.8	2	1.3	4	1	OK-1	9. Benefits of Concept mapping
	TK-1		2.5		4p	12h	3p		

10			1	2	1.3	4	1.3	ПК-5	10. Inside and outside circle
11	.	2	1.5	2	1.3	4	1.3	OK-1	11. Six thinking Hats
12				2	1.3	4	1.3	ПК-5	12. Essay writing
	TK-2		2.5		4 p	12 h	4p		
	Module II,RK Test-II-10p	10	5p	12	8p	24 h	7p		Module I-Total-30 points
	Total Hours	18 h	10 p	27 h	16 p	45 h	14 p		Module I,II-Total -60 points

Задания на самостоятельную работу

№	Writing log/Reflection journal	Competence	Hours	points	Time
1	Steps of critical thinking	OK-1	4		Week 1
2	Jig saw reading	ПК-5	4		Week 2
3	Graphic organizers	OK-1	4		Week 3
	TK-1			3 p	
4	Concept mapping	ПК-5	4		Week 4
5	Insert strategy	OK-1	2		Week 5
6	Essay writing Kyrgyz customs and traditions	ПК-5	4		Week 6
	TK-2			4 p	
	Module I		22	7 p	
7	KWL chart	OK-1	4		Week 8
8	Designing group concept mapping	ПК-5	3		Week 9
9	Benefits of Concept mapping	OK-1	4		Week 10
	TK-1			3 p	
10	Ideal strategy	ПК-5	4		Week 11
11	Six thinking Hats	OK-1	4		Week 12
12	Essay writing I love my country	ПК-5	4		Week 13
	TK-2			4 p	
	Module II		22	8 p	
	Total hours		45	14 p	

9. Учебно-методическое обеспечение курса

1. Paul, R. & Elder, L. 2001. Critical Thinking in Everyday Life: 9 Strategies
2. The six types of Socratic questions
3. Paul, R. & Elder, L. 2007. Critical thinking Tools and Models
4. How to Study and Learn p.1
5. How to Study and Learn p.4
6. The Art of Close Reading p.1-2
7. http://www.ericfacility.net/databases/ERIC_Digests/ed348128.html
8. Jossey-Bass. Scriven, M. & Paul, R. (1996). Defining critical thinking: A draft statement for the National Council for Excellence in Critical Thinking. Retrieved April 22, 2004 from <http://www.criticalthinking.org/University/defining.html>
9. Bloom, Allan. The Closing of the American Mind. New York: Simon and Schuster, 1987.

10. Информация по оценке

Рейтинг (баллы)	Оценка по буквенной системе	Цифровой эквивалент оценки	Оценка по традиционной системе
87 – 100	A	4,0	Отлично
80 – 86	B	3,33	Хорошо
74 – 79	C	3,0	
68 -73	D	2,33	Удовлетворительно
61 – 67	E	2,0	
31-60	FX	0	Неудовлетворительно

11. Политика выставления баллов

Параметры оценивания ответов. В основе оценивания ответов в ходе текущего и итогового контроля лежат единые параметры. К ним относятся:

1. Точность и правильность выполнения задания с учетом указанной ситуации: -учет особенности аудитории и этапа обучения при выборе характера языковых и речевых упражнений в рамках выбранной темы; -умение обосновать логику отбора и последовательность использования выбранных упражнений; -умение предвосхитить появление трудностей и ошибок языкового, речевого, социокультурного характера.
2. Профессионально-коммуникативные умения: - терминологическая грамотность ответа; - лаконичность ответа и четкость аргументации; - адекватная реакция на комментарии экзаменатора; - профессиональная манера общения; - готовность к решению профессиональных проблем

12. Политика курса.

а) Обязательное посещение занятий; б) Активность во время практических (семинарских) занятий;

в) Подготовка к занятиям, к выполнению домашнего задания и СРС и т.д.
Недопустимо:

- а) Опоздание и уход с занятий; б) Пользование сотовыми телефонами во время занятий;
в) Обман и плагиат; г) Несвоевременная сдача заданий и др

13.Контрольныевопросывыносятсянаэкзамен

1. What does it mean to think critically?
2. Why is it important to evaluate any information you encounter?
3. How do you know if information found satisfies your needs?
4. What are we concerned with when we ask if a person providing information is an authority?
5. What does it mean if information is current?
6. Why might commercial sources of information present problems for researchers?
7. Why should you care if the information you're examining is complete?
8. Why should you always try to find better sources of information?

Glossary

Argument: A kind of rationale in which the reason(s) are intended to be taken as evidence for believing the conclusion..

Cause: A reason in an explanation.

Concept maps are visual representations of information. They can take the form of charts, graphic organizers, tables, flowcharts, Venn Diagrams, timelines, or T-charts. Concept maps are especially useful for students who learn better visually, although they can benefit any type of learner.

Evidence: A reason in an argument. Evidence provides a basis for believing a conclusion to be true.

Explanation: A kind of rationale in which the reason(s) are intended to be taken as the cause(s) of the fact represented by the conclusion.

Fact: The actual state of affairs represented by a true statement. (E.g., "Bill is a cat", if true, represents the fact that Bill is a cat.)

Issue: The fundamental question addressed by a particular rationale. In an argument the issue is always whether (or not) the conclusion is true. In an explanation the issue is always why or how the fact represented by the conclusion came to be.

Opinion: The belief that a certain statement is true.

Premise: Any statement made in support of a conclusion.

Reason: A statement given in practical support of a conclusion. There are two types of reason: cause and evidence.

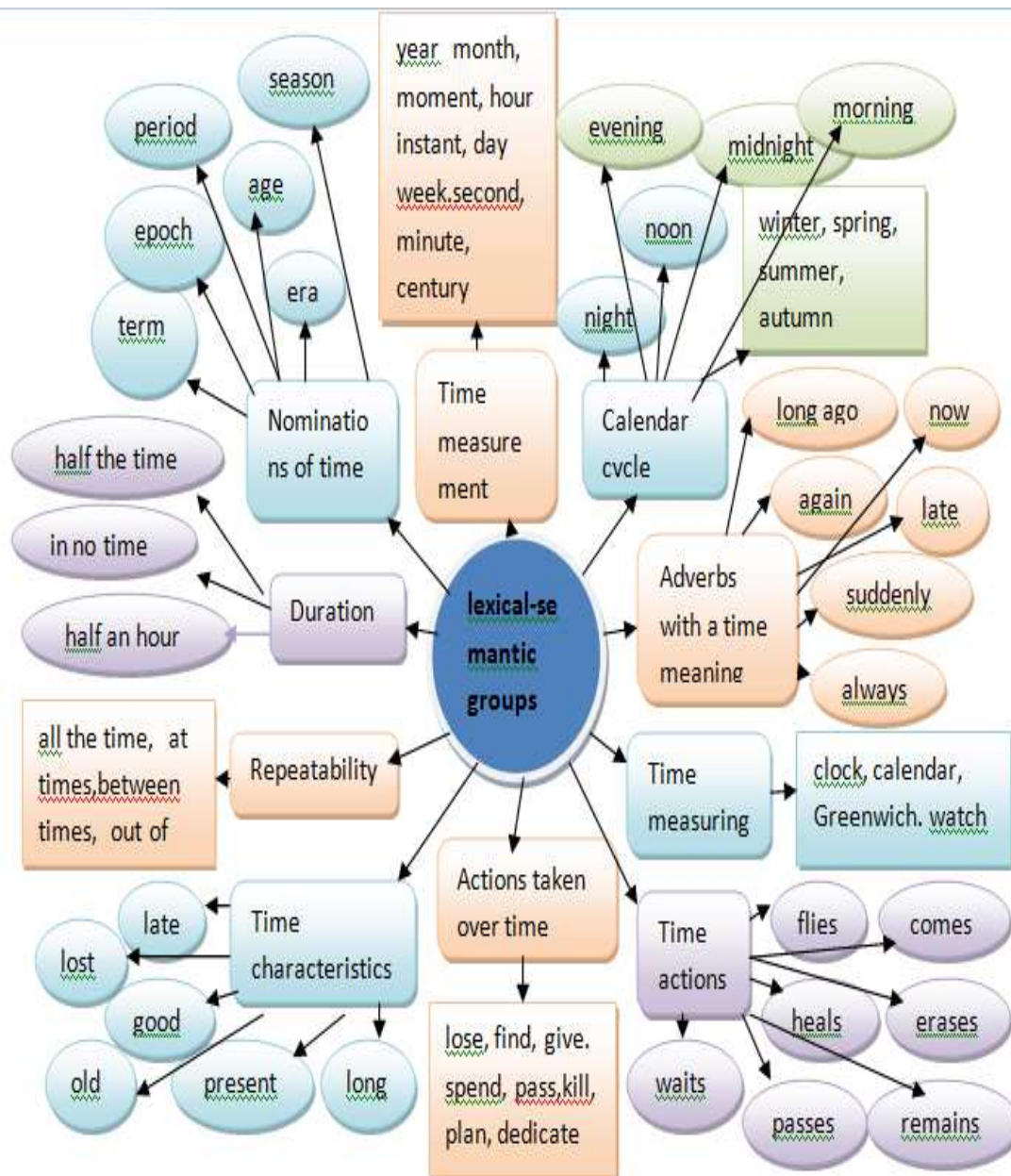
Reasoning: The process of constructing or analyzing rationales.

Terminal Reason: The final reason in a chain of reasoning.

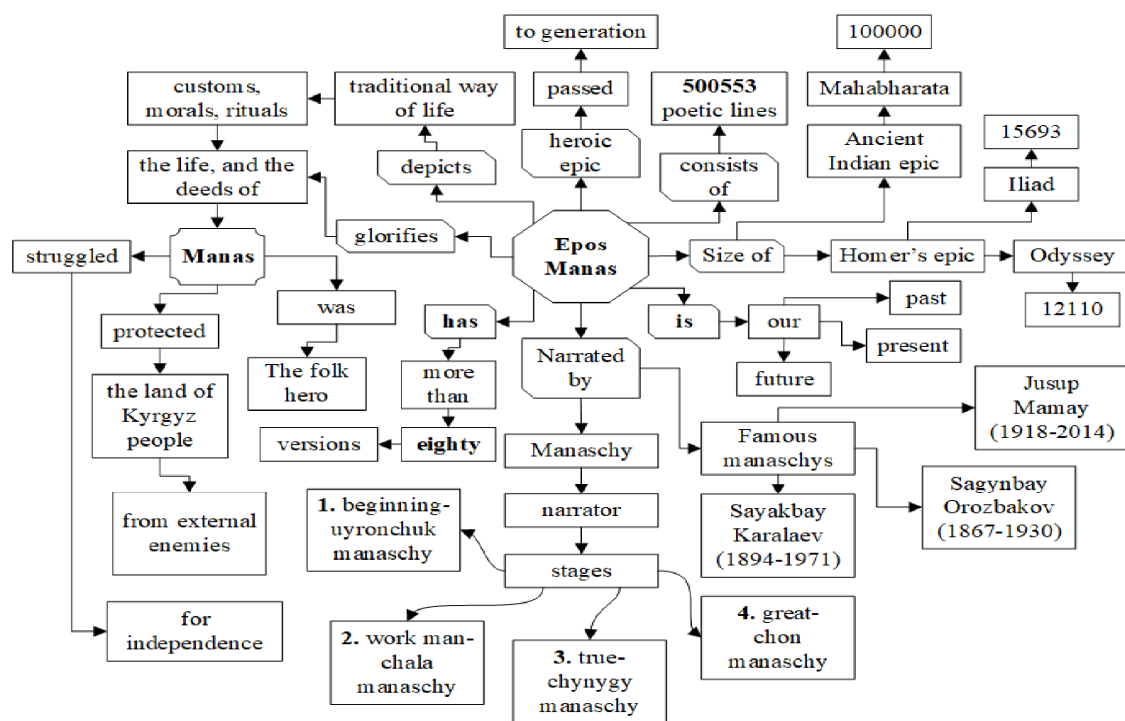
Statement: A sentence that is intended to be taken as either true or false.

Socratic Questioning: A mode of questioning that deeply probes the meaning, justification, or logical strength of a claim, position, or line of reasoning. Socratic Questioning can be carried out in a variety of ways and adapted to many levels of ability and understanding.

“Убакыт” концептинин лексикалык семантикалык группасынын сөз ордосу

Манас эпосу жана белгилүү манасчылар боюнча түзүлгөн концептуалдык картасы

Практикалык сабак. Кыргыздын улуттук боз үйүн жана музыкалык аспабы комузду окутууда концептуалдык картаны колдонуу

Изилдөөчүлөр "турак жай" түшүнүгүн ар кандай түшүндүрүшөт. Мисалы, Вебстердин сөздүгүндө [176] “турак жай” түшүнүгүнүн түшүндүрмөлөрүнүн бири катары төмөнкүдөй берилген: турак жай – адамдардын жашоосуна берилген жай. “Турак жай” түшүнүгүнө окшош аныктама Макмиллан сөздүгүндө [146] берилген, мында турак жай адамдардын жашоосу үчүн имараттар катары аныкталат. “Турак жай” түшүнүгү Мельникас [150] тарабынан сүрөттөлгөн окшош “үй” түшүнүгүнө ээ адамдар жана адамдардын топтору кызмат кылуу, үй жумуштарын аткаруу жана башка биосоциалдык ишмердүүлүк менен биосоциалдык жашоосун өткөрө турган өзгөчө жана салыштырмалуу чектелген, физикалык, биологиялык социалдык жактан жакын жер катары.

Биз Кыргызстандагы боз үй концептин аныктоону максат кылгандыктан, динамикалуу сабак курууга карай бир нече кадамдарды карап чыгабыз. Бул иш-чаралар окуучулардын боз үй жөнүндө билимин текшерүү үчүн берилет.

Максаттары:

- Окуучунун боз үй темасынын лексикасын өздөштүрүүсү жана окуучунун боз үйдө эмне баржок экенин айта билүүсү. Бул сабак окуучуга концепция картасы аркылуу боз үй жөнүндө сүйлөшүүгө жана талкуулоого көптөгөн мүмкүнчүлүктөрдү берет

тапшырмалары:

сабактын аягында окуучулар төмөнкүлөрдү аткара алышат:

- боз үйдүн ар кандай бөлүктөрүн атоону (төр, эпчи жак, эр жак, босого, коломто ж.б.).
- боз үйдө эмне бар экенин айтуу (бар жана турат дегенди колдонуу).

- Концепция картасын түзүп, боз үйдү сүрөттөп берүү жана концепция картасын колдонуунун пайдасын түшүндүрүү

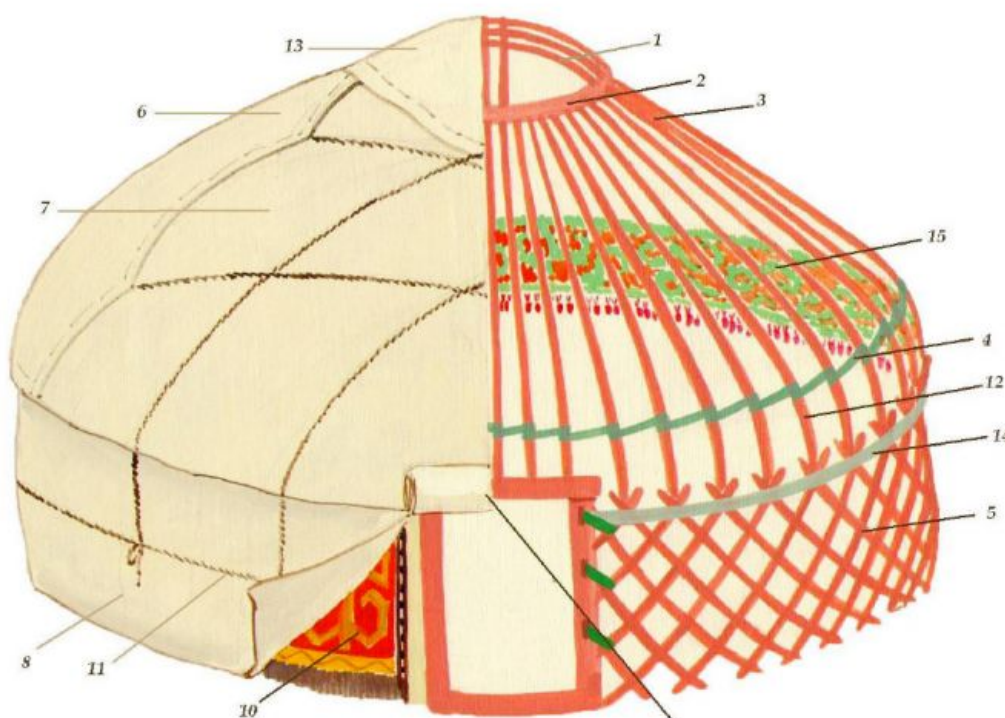
Методология

1. Сөз чынжырынан боз үйгө тиешелүү сөздөрдү издөө:

MASTERPIESEHANDMADENOMADICPEOPLECATTLEBREEDING
TRANSPORTABLEUUKTUNDUKTUURDUKSHYRDAKKOLDOLON
NCARPETKEREGEUZUKTORJABUUTORKOLOMTOASHKANA

2.Сөздөрдү алардын аныктамасы жана түшүндүрмөлөрү менен дал келтирүү:

- 1.Tor - A. latticed folding walls (consist of separate links)
- 2.Erjak - B. the right side of bozui(for women)
- 3.Epchijak - C. the left side of Bozui(for men)
- 4.Kerege – D. the place opposite of entrance for honorary position
- 5.Uuk – F. fur rugs
- 6.Tunduk – G. the spherical roof of bozuiis made of sharply bent poles
- 7.Bozui - H. the ornamented mat
- 8.Shyrdak – I. the middle of the bozui,where the fire made andthe meals cooked
- 9.Koldolong - J. a wooden circle at the top of bozui
- 10.Kolomto - K. a small dwelling, decorated with hand-made felt carpets and strips

3. Контексттеги сөздөр

Бош жерлерге таблицадагы сөздөрдү ылайыктап коюп чыккыла

Nomadic, wooden, roof, set up, the right side, honorary, embroideries, threads.

2. Kyrgyz culture has been greatly influenced by their heritage.
3. Bozui consists of pieces and a felt cover.
4. The spherical of bozui is made of sharply bent poles - uuk.
5. Bozui can be in about 20 minutes till 1 hour depending on the skill of person.
6. of bozui was considered the women's part (epchijak).
7. The place opposite of entrance was considered an position (tor).
8. The coloring of Kyrgyz national cloth, carpets, and are saturated and cheerful.
9. Shyrdak is made with the help of a mosaic technique of application, based on a patchwork of felt pieces with multicolored

4. Кыргыздын улуттук боз үйү

One of the greatest and most wonderful inventions of humanity, the yurt is the main type of dwelling of Central Asian nomads. According to archeological accounts, the first yurt prototype appeared more than three thousand years ago. This dwelling made it possible to lead a nomadic way of life, roam around the immense territories and reclaim new lands. Kyrgyz culture has been greatly influenced by their nomadic heritage. It is reflected in the way a household was run, in customs and rites. People decorated their homes with items that were both beautiful and practical. The masterpiece of folk creation is the Kyrgyz boz ui (yurt, yurt, tent), which was easy to assemble and transport from place to place. Bozui is a small dwelling, decorated with handmade felt carpets and strips. Having its roots in ancient Turkic tribes, bozui took all the best from many centuries' experience of nomadic people. Kyrgyz tribes, occupied with nomadic cattle-breeding in the mountains, worked out the best type of transportable dwelling that is easily dismantled, moved on pack animals and again set up. Bozui consists of wooden pieces and a felt cover. Latticed folding walls (kerege) consist of separate links. They define the size of the bozui from the outside, the kerege are covered with mats made of cheegrass stalk. It lets air into the dwelling and at the same time protects it from wind and dust. The spherical roof of bozui is made of sharply bent poles uuk. At one end, where they are bent, they are fixed to the upper part of the wall base, at the other end they are set into the holes in the tunduk a wooden circle at the top of bozui. Bozui is made of willow; for the tunduk, which constitutes the hole for smoke to leave the bozui, they use more solid kinds of wood (birch, juniper).

Bozui is covered by felts of different types. These include tunduk jabuu, tunduk, and uzuktor. The felt cover is connected to its frame by narrow woven and leather strips(kyrchoo). The cover of the tunduk is moveable and the hole for smoke is easily opened in the morning and closed at night with help of long cords. The doorway is covered with felt or woven ornamented curtains. Bozui can be set

up in about 20 minutes till 1 hour depending on the skill of person. The internal and external sides of bozui are richly decorated with different ornamented items as (Jabyk bash) made of felt, application, braided patterned fringe, multicolored tassels (chachyk) and patterned braid (terenkek boo). Over the years, not only the bozui as a whole, but its interior has changed. The right side of bozui was considered the women's part (epchijak). Here, colored bags with felt application, clothing, headdresses, jewelry, needle work of mistresses and pottery were kept. Food storage was separated with a screen from the ornamented mat (shyrdak). The left side was for men (erjak), where the best clothing and headdresses of the men were hung, and closer to the entrance hung a harness. The place opposite of entrance was considered an honorary position (tor). On this part of the wall was a row of trunks where rarely used patterned carpets were laid. The more carpets the richer the people living in bozui. On the floor of the bozui only the best carpets, ala-kiyiz, were laid, and on them narrow quilts (toshok) or fur rugs koldolong. The "Tor" was the center of the bozui. It was the place for the most honored guests. "When you are the guest, don't sit in the tor". If a person more honorary than you shows up, the master will tell you "Give your place to him!". And you will have to give up that spot before all the guests. So when you are guest, take a less honorary place. And the master of the house will come and say: "Respected friend, please, go to tor", then your authority will increase). Before sitting guests was laid a kind of table-cloth a "dastorkhon". In the middle of the bozui they made the fire and cooked the meals. This spot is called "kolomto". Rich people cooked their dishes in special bozui «ashkanas". Poor people lived in small, smoky bozui, (karaui), where they kept not only their utilities (bed, pottery), but during the coldest time of the year newborn calves and lambs. In the bozui, people are always surrounded by comfortable carpets, woven and embroidered covers, blankets and pillows and other items often made by the mistress herself. Materials that she uses include felt, fleecy cloth, furs, textiles, and cheegrass; the main decorations are bright colors and ornamentation. The coloring of Kyrgyz national cloth, carpets, and

embroideries are saturated and cheerful. It is composed of strong, contrasting colors, where warm colors (red and light brown) prevail. In the past, masters used natural dyes. Ornamentation has its origin in the Bronze age, but gradually has been improved and expanded. Its elements were taken from the flora and fauna which surrounded the nomadic peoples. The main motif of Kyrgyz ornamentation was "kochkor» stylized ram's horns. Sinuous lines with rhythmically placed curls are named "kyal" (dream or fantasy). It is also reminiscent of the branches of a flourishing tree. Kyrgyz carpets "kiyiz" and "shyrdak" are made of warm felt and are always richly decorated. Shyrdak is made with the help of a mosaic technique of application, based on a patchwork of felt pieces with multicolored threads. Ala-kiyiz is made by ramming and rolling multicolored fur into a friable felt base. It is famous for its cleanness of line and its fuzziness. Mats and screens, as a rule, are a whole art composition, made by braiding cheegrass stalks with multicolored fur. On homemade machines, women wove from thick threads the braid (boo) for various ornaments. They embroidered with fur and gold thread on leather, felt, chamois and canvas.

The boz ui has housed Central Asian nomads for at least 3000 years [197]. It is designed to both cope with extremes of weather and temperature and be easily moved and reassembled. You can visit and see master craftsmen at work in villages which produce boz ui. Boz ui are still widely used in Kyrgyzstan and the country is one of the biggest producers of boz ui, exporting them to neighboring nomadic areas. Everything in the boz ui is made by hand, from the felt covers to

the decorative carpets inside. Ropes are braided from leather or wool. In summertime, join Kyrgyz shepherds in the jailoo summer pastures. Live in a boz ui and experience the beautiful simplicity of rural life. That said, they can be a great choice for those who like to live close to nature with fewer belongings. Every Kyrgyz people set up boz ui during wedding celebrities and funerals. The boz ui, therefore, has a number of exceptional qualities that make it perfect for a nomadic lifestyle: mobile, quick assembling and dismantling, reasonably low weight, seismic safety (provided by structural flexibility of walls), all season habitation, the internal space can be varied by means of adding or removing trellis wall sections, etc. However, they do pose challenges for electrical lines and plumbing. Other considerations are a lack of privacy for residents, as can close interaction with all types of nature. Yurts respond with extraordinary subtlety to temperature fluctuations: in summer it protects from intense heat (at times 40C - 45 C +) and in winter from extreme cold (minus 30 and even lower). On the steppe, winds and windstorms prevail. The yurt is made of trellis panels and felt, which has an air-entrapping structure, that regulates the inside temperature. The size of a yurt depends on its function. For instance, an ordinary nomad's yurt consists of three or four trellis wall parts, therefore its dwelling capacity is equal to eight to ten people. An enormous yurt-palace of a khan could be based on ten, twenty and even more trellis wall components with capacity that could vary from 50 to 100 people [11].

Each boz ui is built with an expandable circular frame, radiating poles for roof support, and a circular skylight called a tunduk. The tunduk has special significance in Kyrgyz culture, with some being passed down through generations, father to son. A small yurt will have 40 support poles radiating from its tunduk. For Kyrgyz these represent the 40 tribes unified under Manas. Kyrgyzstan's flag bears a stylized representation of a tunduk, with 40 rays representing unification of the country. The sun in the ornamental culture of the people means light, openness, vitality. Its forty rays, similar to flames, are forty (kyrk) tribes reunited into the people. "Tunduk" - a spherical structure, crowns the Kyrgyz dwelling "boz-ui"

(yurt) and is a light window. The round frame of the tunduk consists of cross-beams connected to the rim in a crosswise manner. Tunduk connects heaven and earth, is perceived as a sign of home. Combined on the State Flag of the Kyrgyz Republic with the disk of the sun, the tunduk symbolizes the unity of all peoples living in a mountainous country under the peaceful sign of a common Home - the Kyrgyz Republic.

5. Топтук концептуалдык карталарын түзүү

Концептуалдык карта графикалык түшүнүктөр же идеялардын ортосундагы мамилелерди чагылдырат жана маалыматты уюштурууга жана түзүүгө жардам берет. Концептуалдык картасынын борбордук түшүнүгү башка түшүнүктөр менен мааниси жагынан байланышта болот. Түшүнүктөр даракты түзгөн башка түшүнүктөр менен белгиленген жебелер аркылуу байланышкан тегерекчелерде же квадраттарда көрсөтүлөт [11]. Концептуалдык картасы – окуучуларга идеяны майда-чүйдөсүнө чейин казып алууга жардам берген визуалдык курал. Бул диаграмма студенттерди темаларды изилдөөгө, мамилелерди түшүнүүгө жана ойлорду логикалык жана системалуу түрдө уюштурууга түртөт. Концептуалдык карталары – студенттерге идеяларды, түшүнүктөрдү жана терминдерди бириктирүү үчүн түзгөн визуалдык өкүлчүлүктөр. Студенттер аларды мурунтан эле билген маалыматын иретке келтирүү жана жаңыдан үйрөнгөн маалыматты мурунку билимге кошуу үчүн колдоно алышат. Алар концептуалдык карталарды өтө татаал идеяларды жөнөкөйлөтүп баарлашуу үчүн колдоно алышат. Концептуалдык карталары окуучулардын мазмунду кандай түшүнгөндүгүн көрүүгө жардам берет [151].

Концептуалдык картасын түзүү – бул топко өз идеяларын кызыктырган ар кандай темада сүрөттөөгө жардам берүү үчүн колдонула турган жараян [156] (Trochim, 1989a).

Кадимки учурда, алты кадам кирет:

1 кадам. Даярдоо катышуучулары боз үйдүн ички жана сырткы бөлүгүн сүрөттөө үчүн эки топко бөлүнүшөт. Топко белгилүү бир жоопкерчиликтер жүктөлсө, топтук иш бир кыйла жакшы болот. Мүмкүнчүлүктөргө жазгыч, таймкипер(убакытты тескөөчү), кабарчы, окурман монитор жана байкоочу кирет. Топтор аныкталып, тартыла турган концепция картасынын багыты макулдашылат.

2-кадам. Концептуалдык картанын фокусу жөнүндө билдирүүлөр түзүлөт, мисалы, студенттерден жекече же топ менен боз үйдүн ар кандай аспектилери жөнүндө билдирүүлөрдү түзүү суралышы мүмкүн. Мисалы, түндүк үчүн негизги сөздөрдү аныктоо, уук жана башкалар.

3-кадам. Топтоштуруу жана билдирүүлөрдү баалоо. Катышуучулар ар бир билдирүүнүн маанилүүлүгүн баалап жана билдирүүлөрдү өздөрү үчүн мааниси бар кластерге топтоо үчүн жекече иштешет.

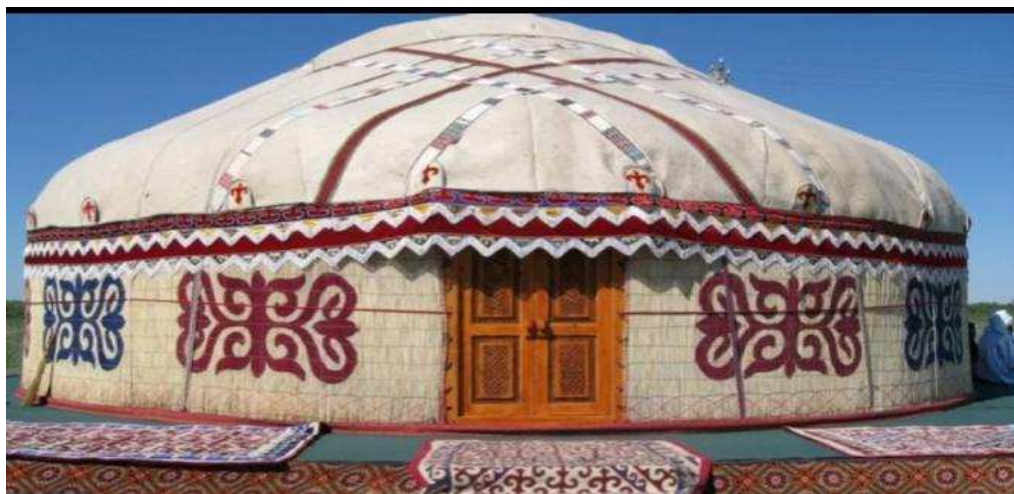
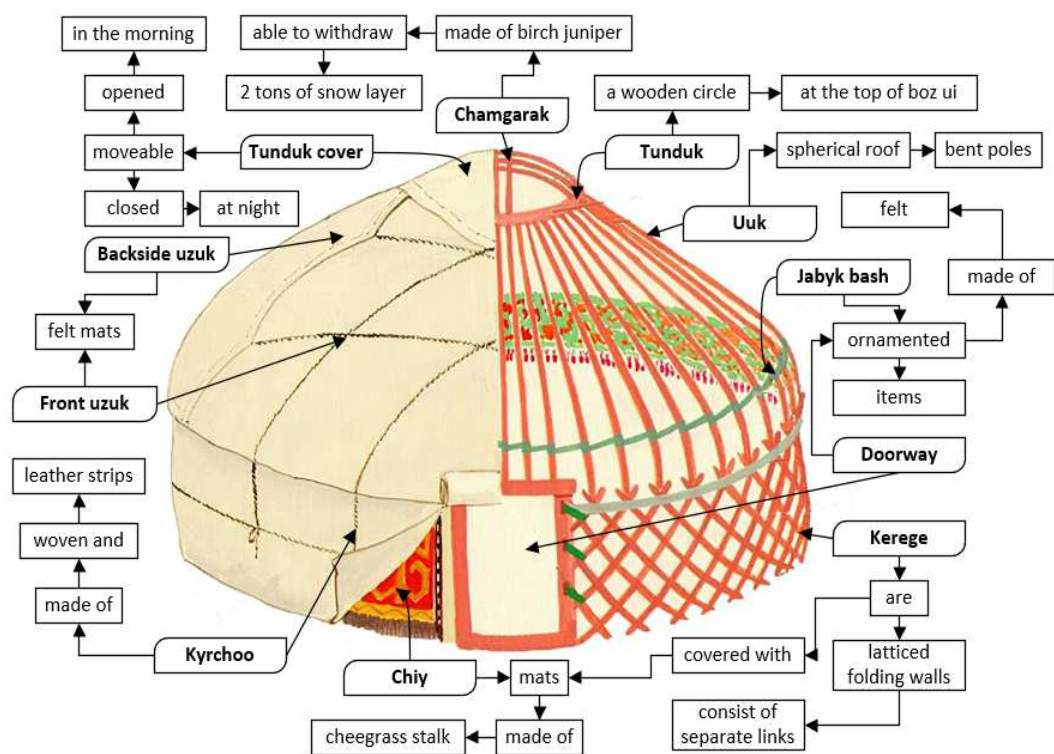
4-кадам. Кластердик анализди жана көп өлчөмдүү масштабдоону айкалыштырган программалык камсыздоону (ConceptMap Tools) колдонуу менен концептуалдык картасын түзүү. Ошондой эле, мисалы, боз үйдүн ички жана тышкы бөлүгүн салыштырып, адамдардын ар кандай топтору үчүн өзүнчө карталарды тартууга болот. Студенттер иштеп жатканда, мугалим алардын топто кандай иштеп жатканын баалоо үчүн бөлмөнү кыдырып чыгат. Мүмкүн болушунча алардын жасап жаткан ишине тоскоол болбой, байкалбаганыңыз жакшы.

5-кадам. Топто интерпретациялоо, концептуалдык картаны белгилөө жана натыйжаларды кантип чечмелөө керектигин чечишет

6-кадам. Топтук презентациялар Өздөрү түзгөн концептуалдык картанын логикалык моделдин элементтерин аныктап, түшүндүрүп беришет.

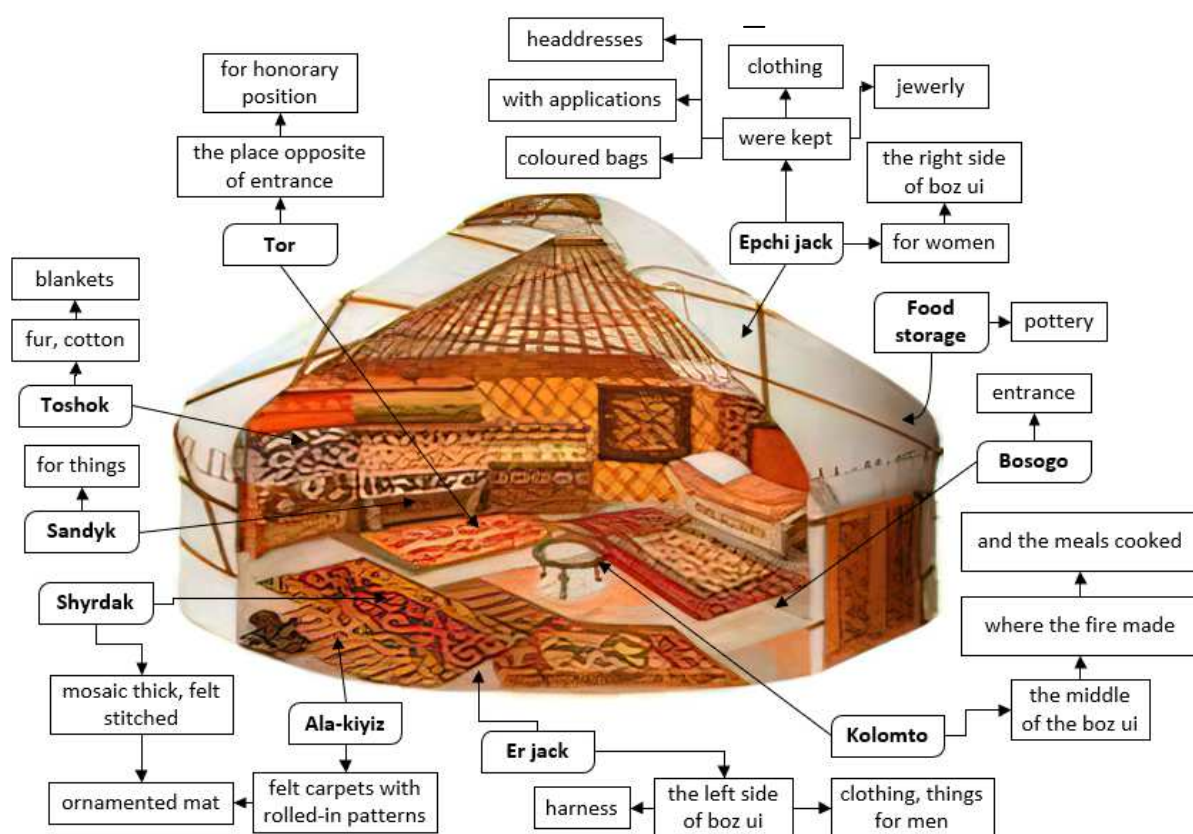
6. Топтук презентациялар

1-группа Боз үйдүн ичи

2-группа Боз үйдүн сырты

7. Топтук талкуулоо

1. Do you like to go to jailoo? Why or why not?
2. Have you ever lived in bozui? If so, how did you feel?
3. Would you prefer to live in bozui or in a house (apartment)?
4. Speak about advantages and disadvantages of living in boz ui.

Концептуалдык картасынын артыкчылыктары

-Концептуалдык карталары студенттерге "чоң сүрөттү" көрүүгө жана мамилелерди визуалдаштырууга жардам берет;

-Концептуалдыккарталары чоң көлөмдөгү маалыматты иштеп чыгуу жана сактоо үчүн жакшы;

-шилтемелер аркылуу концептуалдык карталар динамикалык түрдө маалыматты берет;

-Концептуалдыккарталары окуучулардын метакогнитивдик жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берет;

Бул изилдөөдө тилдин этникалык жана маданий салты, заманбап маданий өнүгүүлөрдүн деңгээли сыяктуу маанилүү маселелерди кароо менен аймактык компоненттерди билим берүүнүн негизги өзгөчөлүгү катары кароого болот.

Кыргыздын музыкалык аспабы комузду концептуалдык картасы менен тааныштыруу

Максаттары:

- Студенттерди түрдүү музыкалык аспаптарды баалоого үндөө
- Улуттук музыкалык аспап комуз жөнүндөгү уламыштарды үйрөнүү
- Студенттерге кеңири дүйнөгө таандык экендигин үйрөтүү
- Музыкалык жөндөмдүүлүккө, аң-сезимге жана ишенимге ээ болуу

Методология

1. Мугалим класстан ата мекендик же чет элдик кайсы топторду жана музыканттарды жактыарын сурайт. Аларды бир нече ысымдарды айтууга жана аларды рубрикалардын астына жазууга чакырыңыз;

Топ/музыкант	Музыканын түрү	Өлкө
АтайОгонбаев	Элдик музыка	Кыргызстан

2. Сүйлөшүү. Мугалим “Мээ чабуулу” аракетин колдоно алат, мисалы, музыка жөнүндө эмне билесиз? Сага кандай музыка жагат? Кайсы музыка сиздин кыжырга тиет? Музыка адамдарга кандай таасир этет? Музыка сизге эмнени ойго салат? Бул Жөргөмүш желеси концепт картасы

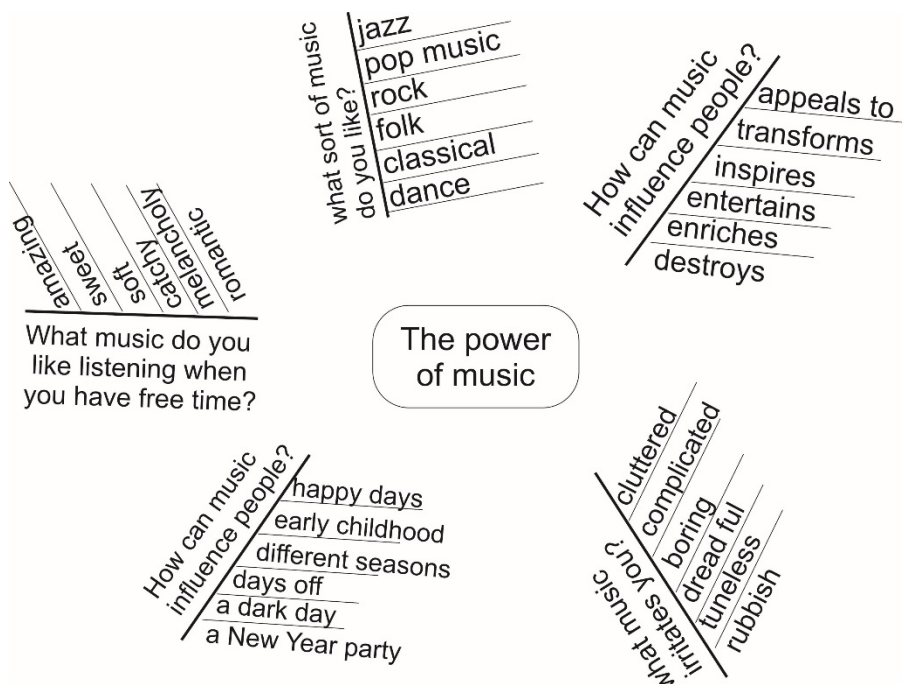
аларгасуроолорго

жооп

берүүгө

жардам

берет.

Тиркеме №8

3. Студенттерден музыка жөнүндөгү билиминин негизинде сүйлөмдөрдү алардын маанилери менен дал келтирүү сунушталат. Андан кийин алар жупташып, жоопторун салыштырышат жана талкуулашат.

1. This song has incomprehensible lyrics. **A.** The music sounds familiar.
2. It's very catchy song. **B.** The rhythm makes you want to tap your feet.
3. This music is so moving. **C.** It almost makes me want to cry
4. It's a song with a very strong beat. **D.** I can't understand what it's about.
5. I think his voice is very monotonous. **E.** I can't get it out of my head.
6. I don't know what it's called but I recognize the tune.

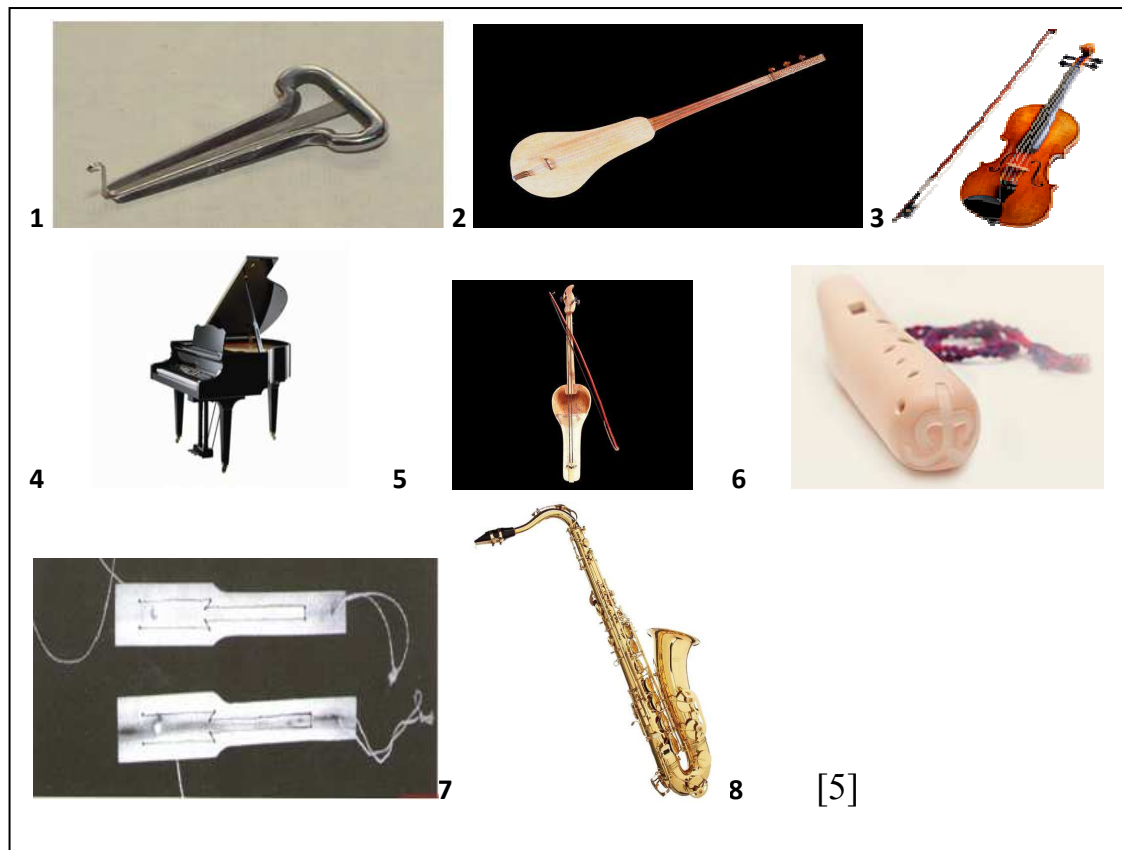
F. It almost sends me to sleep. (Answers 1 –D, 2-E, 3-C, 4-B, 5-F, 6-A)

4. Галереяда сейилдөө.Сабактын алдында мугалим класстын дубалдарына музыкалык аспаптардын иллюстрацияларын илип коёт. Сабак башталганда мугалим окуучулардан бөлмөнү кыдырып, сүрөттөрдү жакшылап карап, тиешелүү сүрөткө аспаптардын атын жабыштырууну сунуштайт. Мугалим менен бирдикте берилген музыкалык аспаптардын туура аталышын талкуулап, алардын атын жаттап алышат.

A кыiak **B** chopochoor **C** komuz **D** jygachooz komuz

E violin F piano G saxophone Hooz komuz

(answers-A-5, B-6, C-2, D-7, E-3, F-4, G-8, H-1)

5. Текстти окуудан мурунку иш аракет. Мугалим Алыкул Осмоновдун Комуз поэмасын англис тилинде окуйт (котормосу В. Мэй) [152]. Окуучулар ырды кунт коюп угушуп, кыргыз музыкалык аспабынын өзгөчөлүктөрүн мүнөздөгөн сөздөрдү эстеп калууга аракет кылышат. Алар мугалим ырды окуп бүткөндөн кийин талкуулашат жана ырдын астындагы суроолорго жооп беришет.

Three keys, one keel, three strings make one komuz.

To raise a melody skillful hands you must use.

It looks as simple as simple to the eye,

Although to express its boldness - well, words refuse.

From age to age it counted dream on dream

And to our happy day it tried to stream.

Yes, this komuz has crossed full many a ford;

Our people, like this komuz, would simple seem.

Сиз музыкалык аспапта ойногонду үйрөнүүгө аракет кылып көрдүңүз беле?

Сиз үйрөнгүңүз келген музыкалык аспап барбы?

6.Текстти окуу. Окуучулар үйдөн «Кыргыз музыкалык аспабы комуз» жана «Камбаркан жөнүндөгү уламыштар» деген эки текстти окуп келүүгө тапшырма берилген. Студенттерден тексттеги маалымат боюнча төмөнкү суроолорго жооп берүү сунушталат:

Комуз кандай музыкалык аспап?

Комуз жөнүндө кандай уламыштарды билесиз?

Кыргыздын кайсы атактуу комузчуларын билесиз?

The traditional Kyrgyz komuz is a three-stringed instrument, with an elongated pear-shaped body. Usually a komuz is crafted from one piece of wood apricot, juniper or walnut being the most common. In the past, the strings were formed from the intestinal sinews of sheep or goat, but today synthetic strings are the norm on most instruments. The komuz is lightweight, born on the meadows of mountains into the nomadic lifestyle of Kyrgyz shepherds. The sounds of the komuz, to the Kyrgyz ear, reflect the sounds of nature and recall scenes of lonesome mountain life. Most songs are either extolling the praises of a beloved beauty, or pining for the days of jailoo. The komuz does not have frets, and therefore notes and finger placement are deeply connected to the player's sense of pitch and dedication to practice. Usually held horizontally on one knee, performance on the komuz is as much about the sounds, tones, and rhythms as it is the choreography and showmanship. Players learn to "dance" with their wrists, elbows, and fingers while they strum, thrum, and pluck the strings. Experienced players demonstrate their mastery by moving the komuz into different positions while continuing to play, sometimes on the shoulder, upside down, or even behind their head! The first description of this Kyrgyz instrument can be found in the works of Sim Jiang (201 years before our era) . Komuz is also mentioned in the Oguz epic "Kitabidedekorkud" (IX-X centuries) and before that it was widely

spread in the professional art of the Kyrgyz. Professional komuzists are called "komuz players". There are many outstanding performers who played the komuz of their own work, such as Murataaly, Karamoldo and Toktogul. People who made komuz are often talented players as well .

There are a number of legends about the origin of the komuz. One tells of a Kyrgyz hunter, **Kambarkan**, who knew the “language” of many birds and wild animals, so that he could recognize them each by their voice. Once, when he was in the forest, he heard a new and wonderful sound. He was so taken by this incredible new sound that he could not leave the forest until he had discovered its source, and so he looked around to see if he could find where it was coming from. He climbed a tree to get a better vantage point, and there he saw two branches of a neighboring tree connected by the dried intestine of a squirrel. The sound seemed to emanate from that “string”. “Perhaps,” he thought to himself, “she had tried jumping from one branch of the tree to another, but cut herself open”. Anyway, he took the string and a piece of wood from the tree and fashioned for himself a musical instrument and became known as the Father of Melody. Kyrgyz artists have repeatedly proved that on the first look an unimaginable musical instrument with a third of strings can surprise. The mass performance of komuzists became the calling card of the II World Nomad Games in 2016. 1000 komuzists who played the melody "Mash Botoi", Melodies of the komuz" based on philosophical thoughts, the image of life and culture, passing from generation to generation, reached our days".

7. Текстти окугандан кийинки иш-аракет. Концепция картасын түзүү. Студенттерге концепция картасын түзүү боюнча бир нече кеңештер берилет:

1. Концепция картасы чечүүгө тийиш болгон маселени так көрсөткөн фокус суроо түзүңүз (биздин учурда төмөнкү суроолорду колдондук: Комуз кандай музыкалык аспап? Комуз жөнүндө кандай уламыштарды билесиз?

Кыргыздын кайсы атактуу комузчуларын билесиз?)

2. Студенттерге (жеке же топтордо) алдын ала картаны түзүүдөн мурун тиешелүү түшүнүктөрдүн тизмесин түзүү жана аларды уюштуруу менен баштоону айтыңыз.

3. Окуучуларга кайра карап чыгууга мүмкүнчүлүк бериңиз. Концепция карталары деталдаштырылган сайын өнүгүп, кайра карап чыгууну жана конфигурациялоону талап кылышы мүмкүн.

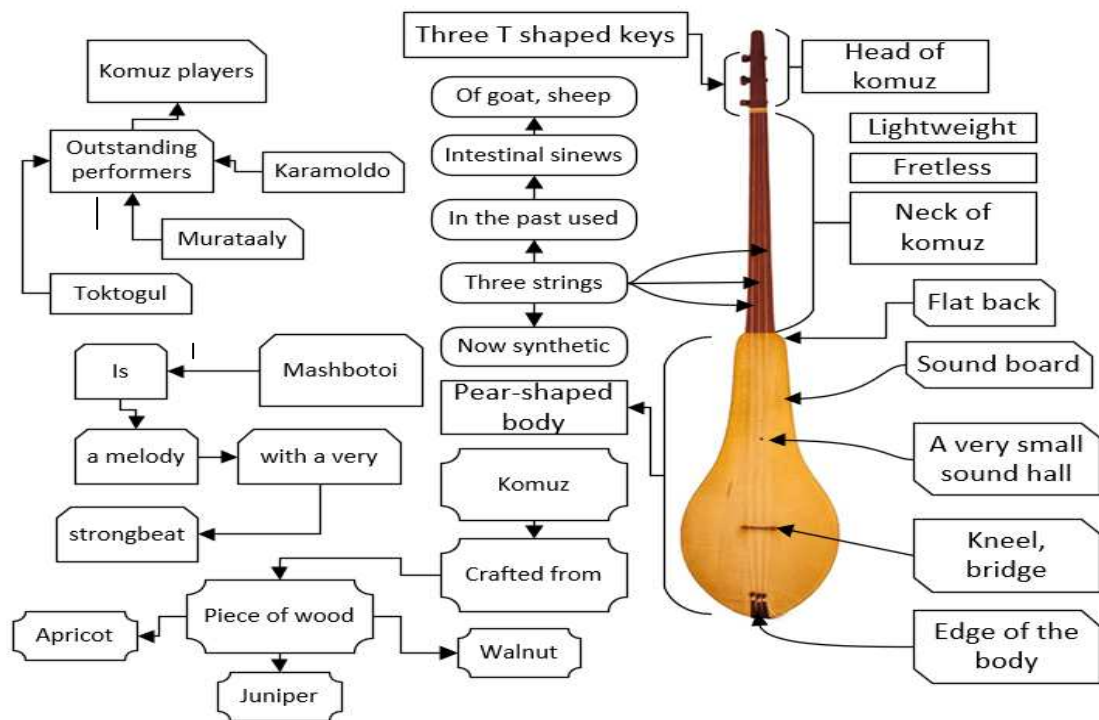
Көрүп тим болбостон, аларды өркүндөтүүгө шыктандырышы керек. Мугалим студенттерден, өзгөчө чыгармачыл студенттерден өзүн эч качан жогору койбошу керек. Аны менен «тең катарда» болуусу зарыл. Себеби, чыгармачылык менен иштөө жумушун уюштурууда бул көп нерсени камтыйт. Мында студент өзүн ишеничтүү сезет. Ошондой эле колдоочу, үйрөтүүчү, багыттап туруучу мугалим да жанында. Окуучуда активдүүлүк, өзүн-өзү баалоо пайда болот.

«Азыркы кезде топтор менен иштөө» деген принцип бар. Демек, бул коллективде иштөө дегендин эле өзү. Ар кандай формасына карабастан, ал топ бир нече студенттен же жуптан болушу мүмкүн. Мында ар кандай тапшырмага карабастан, студенттин иши, жумушу бирөө менен тил табышууда, берилген тапшырманы максаттуу, туура, кызыктуу аткарууда турат. Негизи коллективдүү жумушту аткарууда мугалим дагы эле зор роль ойнойт. Балдардын милдеттерин бөлүштүрүү, о.э. коллективдүү жумуштун бир бөлүгүн «тымызын» кошо аткарып, кээде студентке сюрприз жасап туруусу керек.

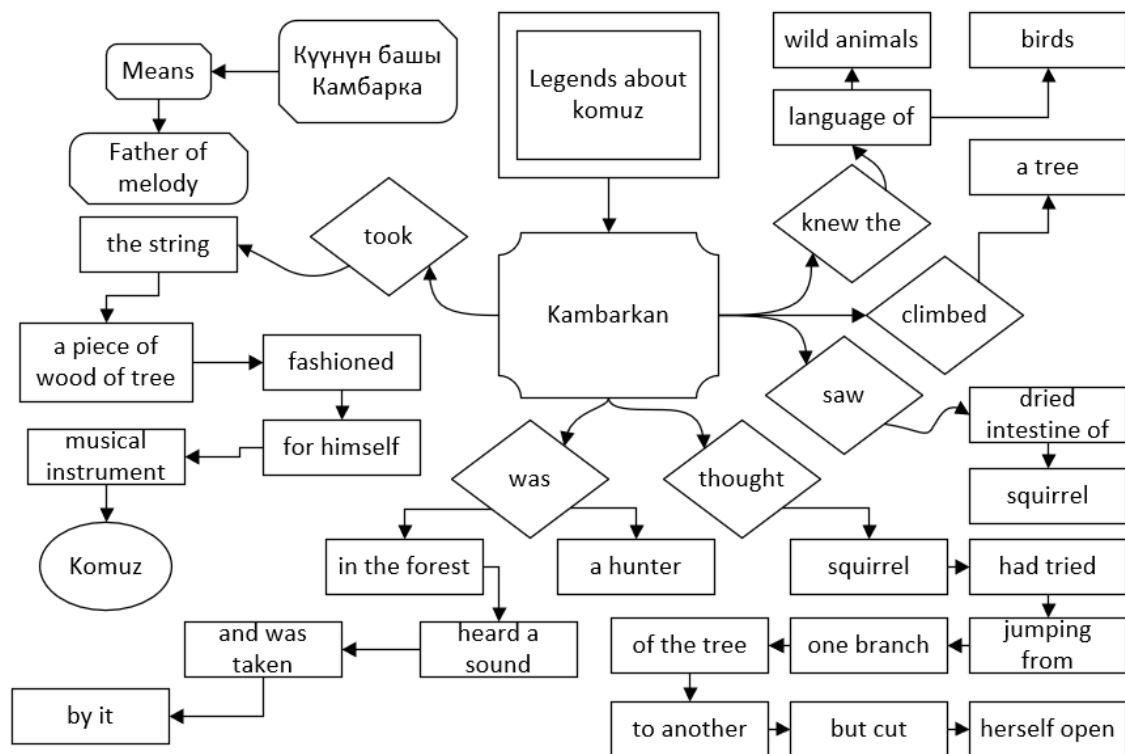
4. Плакатка концептуалдык карталарын тартууну сураныңыз.

Берилген тексттер боюнча окуучулар эки топко бөлүнөт. Аларга роль берилген жана белгилүү бир милдеттери бар: жазгыч, концепт картасын тарткыч, кабарчы, окурман, байкоочу жана башкаруучу. Бул ишти мелдеш оюну катары жасашса жакшы болмок. Концепциялык карталарды иштеп чыгууда студенттер алган билими менен мурунку жана баштапкы билимдерин колдонууга аракет кылышат.

Group #1

Group #2

8. Топтук плакаттар. Концептуалдык карталарын иштеп чыккандан кийин, бири-биринин алдына өздөрүнүн плакаттарын беришет.

Биз студенттерди төмөнкү карталарды түзүүгө үндөдүк:

- Концепцияларды жана фактыларды өзгөчөлүктүн ар кандай деңгээлдеринде айырмалаган иерархиялык структураны колдонуңуз
- Ар кандай домендердеги идеялардын кандай байланышы бар экенин көрсөткөн бир нече байланыштарды же кайчылаш шилтемелерди тартыңыз
- Берилген түшүнүктүн маанисин тактаган окуялардын жана объекттердин конкреттүү мисалдарын киргизиңиз. Окуучулардын иштерин бири-бири жана мугалим жогорудагы критерийлер боюнча баалашы мүмкүн же презентацияга баа берүү үчүн өздөрүнүн рубрикасын түзүшү мүмкүн.

Концепция карталары окуучулардын өз алдынча сын ой жүгүртүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө жардам берет, эгерде мугалим өз алдынча презентация жасаса, окуучулардын аналитикалык көндүмдөрүн толук өнүктүрө албай калышат. Студенттер тапшырманы өздөрү аткарганда, алардын сын ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгү жогорулайт. Бул чөйрөдө студенттер тилди ийгиликтүү өздөштүрө алышат.

9. Талкуу. Рефлексия журналын жазуу (үй тапшырмасы)

Студенттер сабак боюнча өз ойлорун жазышат. Окуучуларга ой жүгүртүүгө жардам берүү үчүн төмөнкү суроолор берилет.

1. Бүгүнкү сабактан өзгөчө эмнеге үйрөндүңүз деп ойлойсуз?

2. Бүгүн биз жасаган иш-чараларда сиз кандай ой жүгүртүү менен алектендиңиз?

3. Мындай ой жүгүртүүнү кантип ишке ашырдыңыз?

4. Кадимки окутуу ыкмасына салыштырмалуу бул окутуу стратегияларынын ортосунда кандайдыр бир айырмачылыктарды таба аласызбы? Кандайча түшүндүрүңүз?

5. Бүгүнкү сабакта сиз кыйынчылыкка кабылган аспект барбы? Эгер болсо, алар кайсы?

6. Тапшырманы аткарууда сиз кандай кыйынчылыктарга туш болдуңуз жана бул кыйынчылыктарды кантип жеңдиңиз?

7. Үйрөнгөн стратегияны башка жагдайларда колдоно аласызбы?

8. Бүгүнкү сабак тууралуу жалпы оюңуз кандай? Бул окутуунун натыйжалуу жолу деп ойлойсузбу?

Корутунду

Бул изилдөөдө биз концептуалдык карталардын жардамы менен кыргыздын музыкалык аспабы комузду тааныштырууда сын ой жүгүртүүнү өстүрүү технологиясын колдонууга аракет кылдык. Студенттердин улуттук маданиятынын тилдик компоненти алардын маданий-агартуу муктаждыктарынын эң маанилүү маселеси болуп калат. Андан кийин улуттар менен этникалык топтордун ортосундагы карым-катнаштын каражаты катары тилге болгон муктаждыктарды чечүүгө жана өнүктүрүүгө алып келет. Маданиятты изилдөөнү тилди изилдөө менен айкалыштырылышы керек. Улуттук баалуулуктарыбыз жаш муундарды тарбиялоодо маанилүү булак болуп кызмат кылат; улуттук кайра жаралуудан улуттук прогресске отүүдө негиздүү милдеттерди аткарып жатышат. Коомдун өнүгүшү биздин ишенимибизге айлана турган баалуулуктардан көз каранды. Мындай баалуулуктар улуттук коомчулукту бекемдейт, муундар аралык мурасты камсыз кылат.

Концептуалдык картаны колдонуу техникасынын пайдалуулугу

1. Концептуалдык картасынын тажрыйбасы сизге кызыктуу болдубу?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

2. Концептуалдык карталарды түзүүнү үйрөндүңүзбү?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

3. Кыргыз улуттук баалуулуктарын түшүндүрүү үчүн концептуалдык карталарды колдоносузбу?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

4. Сизге концептуалдык карталарды колдонуу менен теманы изилдөө жактыбы?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

5. Досторуңузга бул ыкманы колдонууну сунуштайсызбы?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

6. Бул ыкма сизге изилденген тема тууралуу жакшыраак түшүнүккө ээ болууга жардам бердиби?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

7. Бул ыкманы башка предметтерди изилдөөдө колдоносузбу?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

8. Концептуалдык картасын түзүү сизге оңой болдубу?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

9. Иш-аракеттерди аткарууга туура убакыт берилдиби?

а) Ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

10. Концепция карталары түшүнүктөрдүн ортосундагы байланышты көрүүгө жардам береби?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

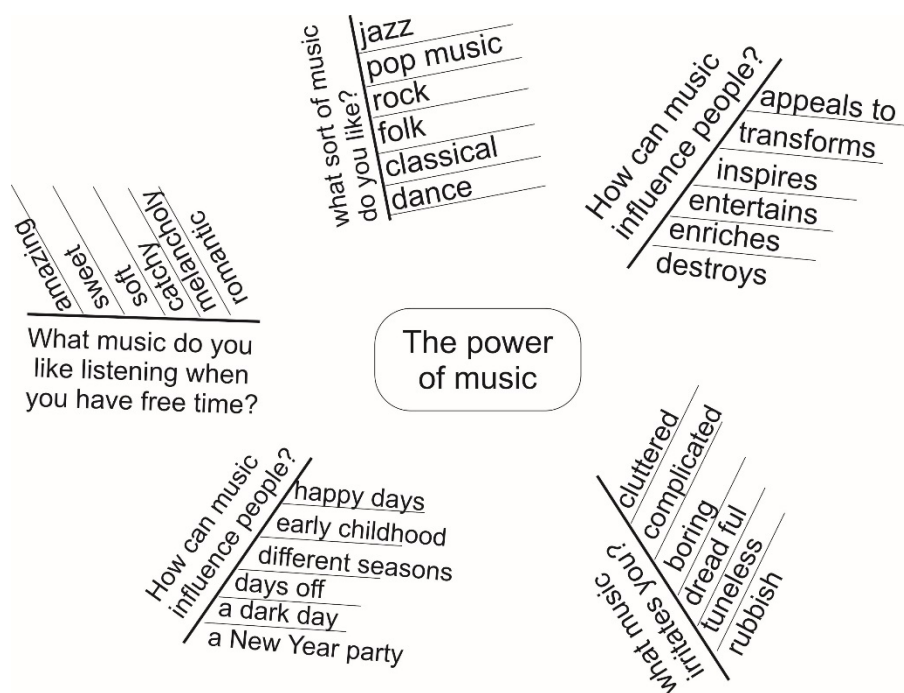
11. Бул техника келечекте сиз үчүн пайдалуу болот деп ойлойсузбу?

а) ооба б) жок в) жооп берүү кыйын...

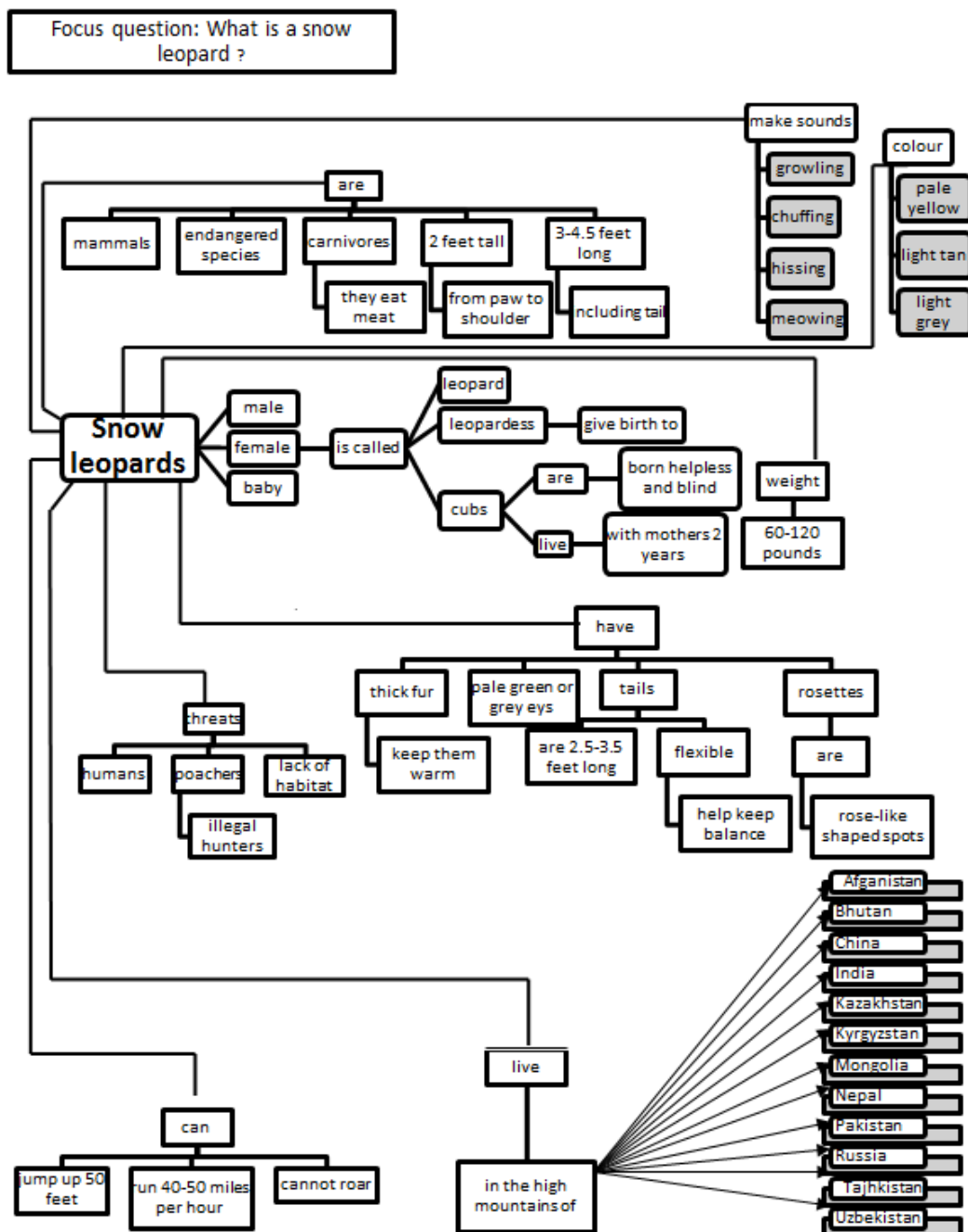
Концептуалдык картаны колдонуу боюнча студенттердин ой пикирин билүү

1. Окутуу стратегиясы катары концептуалдык картаны кантип колдондуңар?
2. Концептуалдык карталарды түзүүдөн эмнени үйрөндүңүз?
3. Курсту аяктагандан бери концептуалдык карталарды дагы кайсы жерде колдондуңуз (эгер болсо)?
4. Концептуалдык карталар сиз мурда колдонгон башка окуп, үйрөнүү стратегияларынан эмнеси менен айырмаланат?
5. Концептуалдык карталарды колдонууда сизге эң көп эмнеси жакты, жакпады?
6. Концептуалдык карталарын колдонгондон кийин ой жүгүртүү жөндөмүңүздө кандай өзгөрүүлөрдү байкадыңыз?
7. Англис тил сабагында сын ой жүгүртүүнү өстүрүү курсунан эмне көбүрөөк эсиңизде калды?
8. Эгерде сиз башка окуучуга, студентке концептуалдык картаны колдонууну сүрөттөп бере турган болсоңуз, анда эмне дейт элеңиз?
9. Концептуалдык картаны колдонуп үйрөнүү стратегиясын келечекте кандайча колдоносуз же колдонбойсузбу?
10. Концептуалдык картаны колдонуп англисче окуп түшүнүү жөндөмүңүз жакшырдыбы? Эгер ошондой болсо, кантип? Болбосо, себептерин көрсөтүңүз;

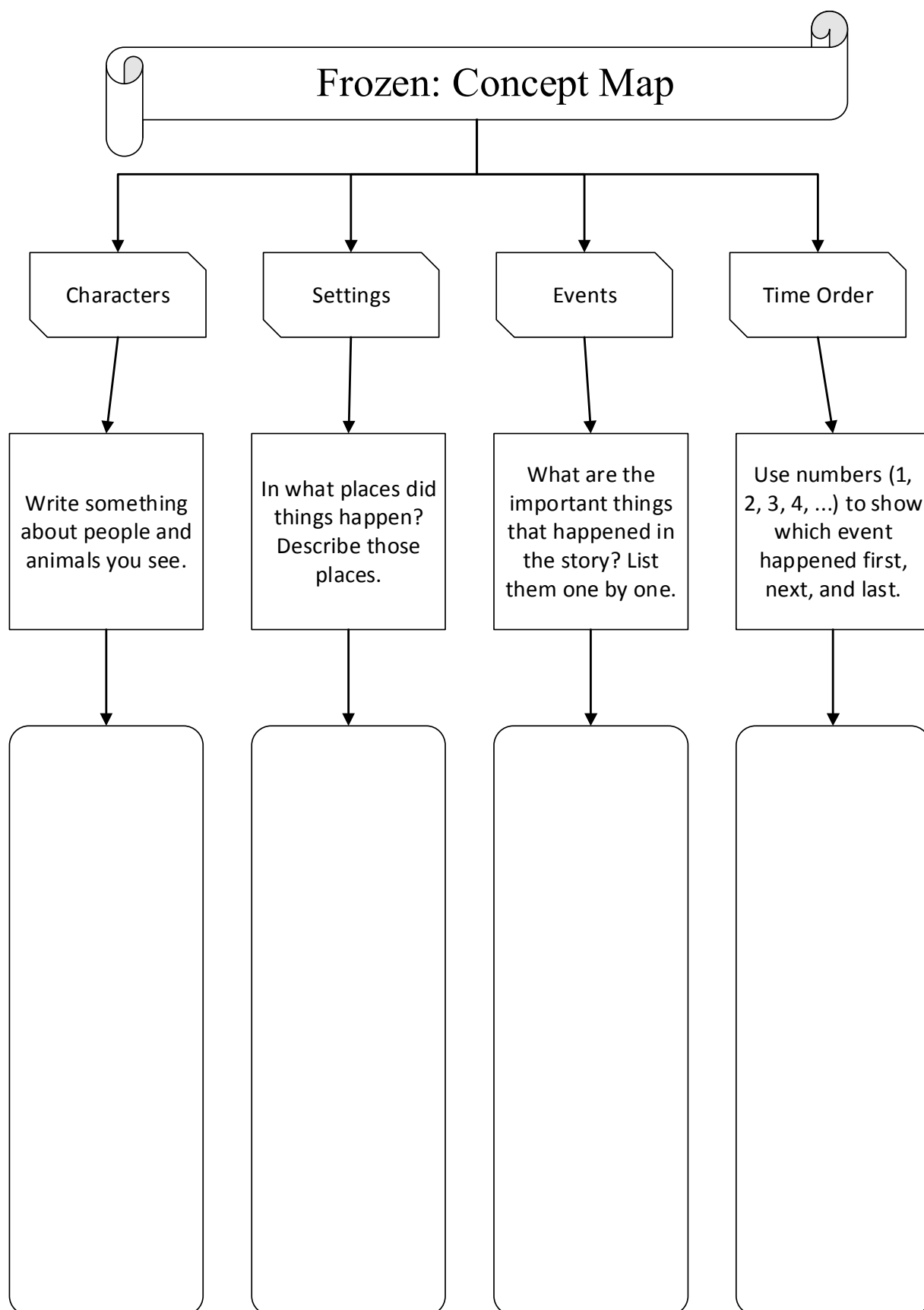
«Жөргөмүш торчосу» концептуалдык картасы

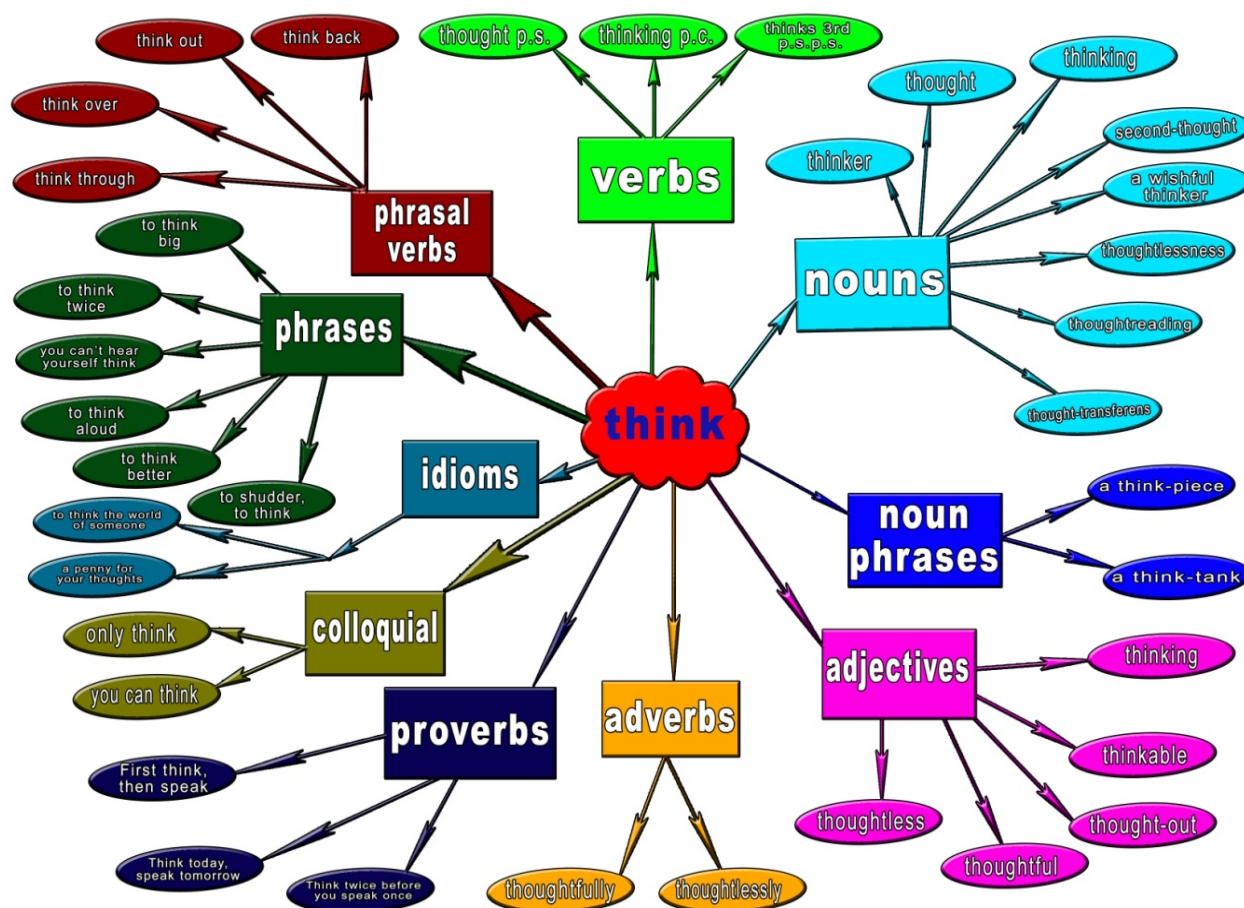
“Ак илбирс”- концептинин концептуалдык картасы

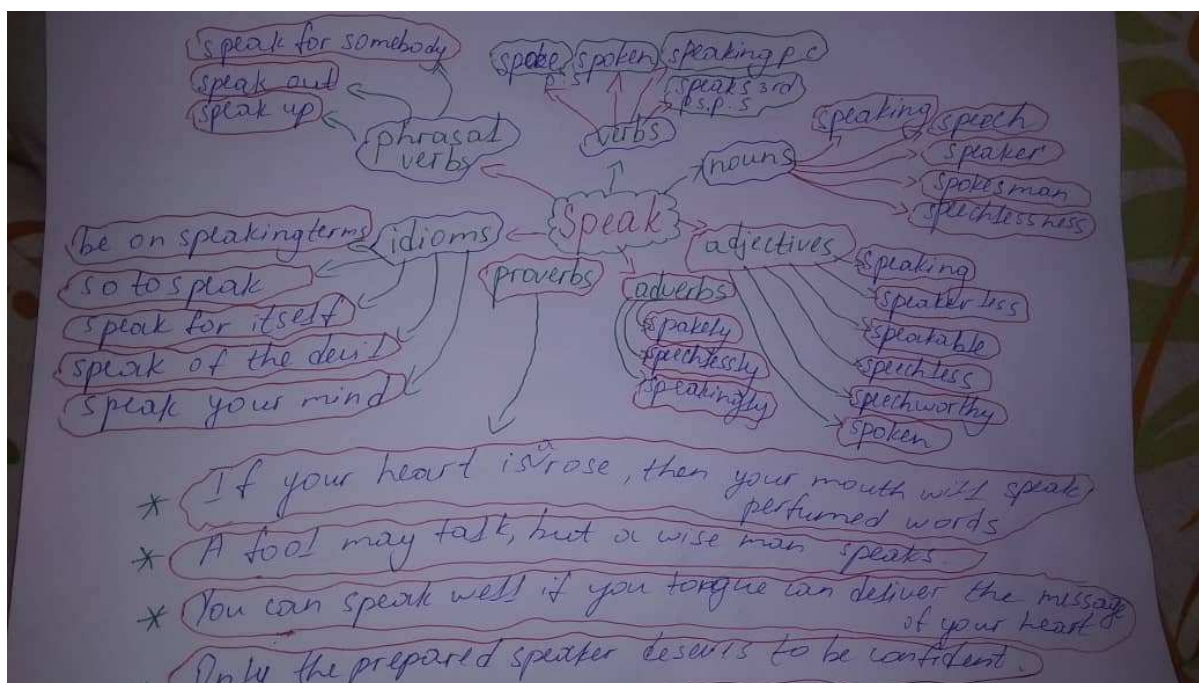
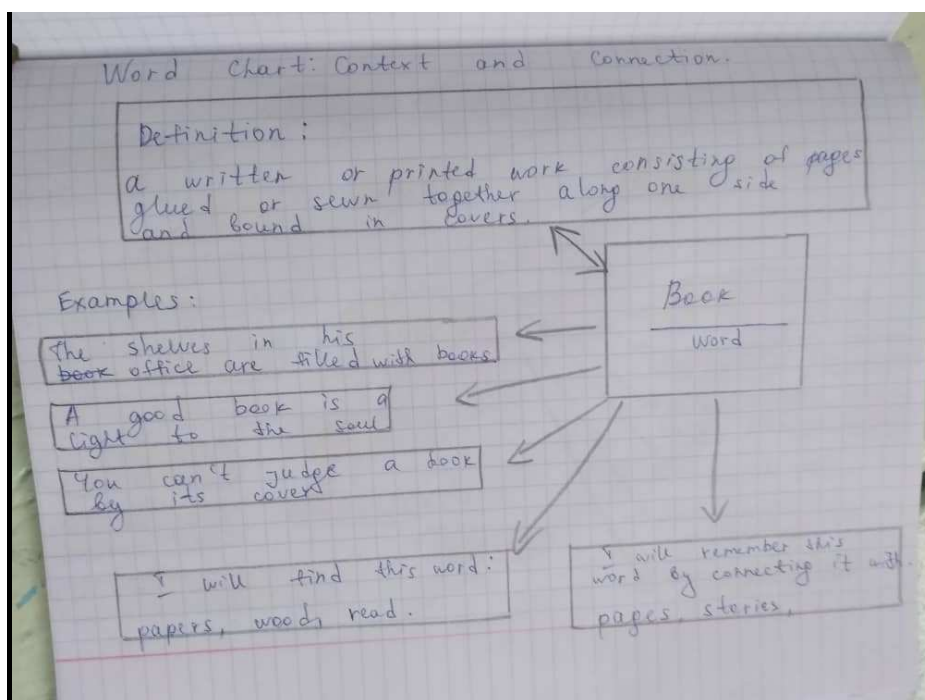
Окуп түшүнгөн текстти концептуалдык карта менен талдоо

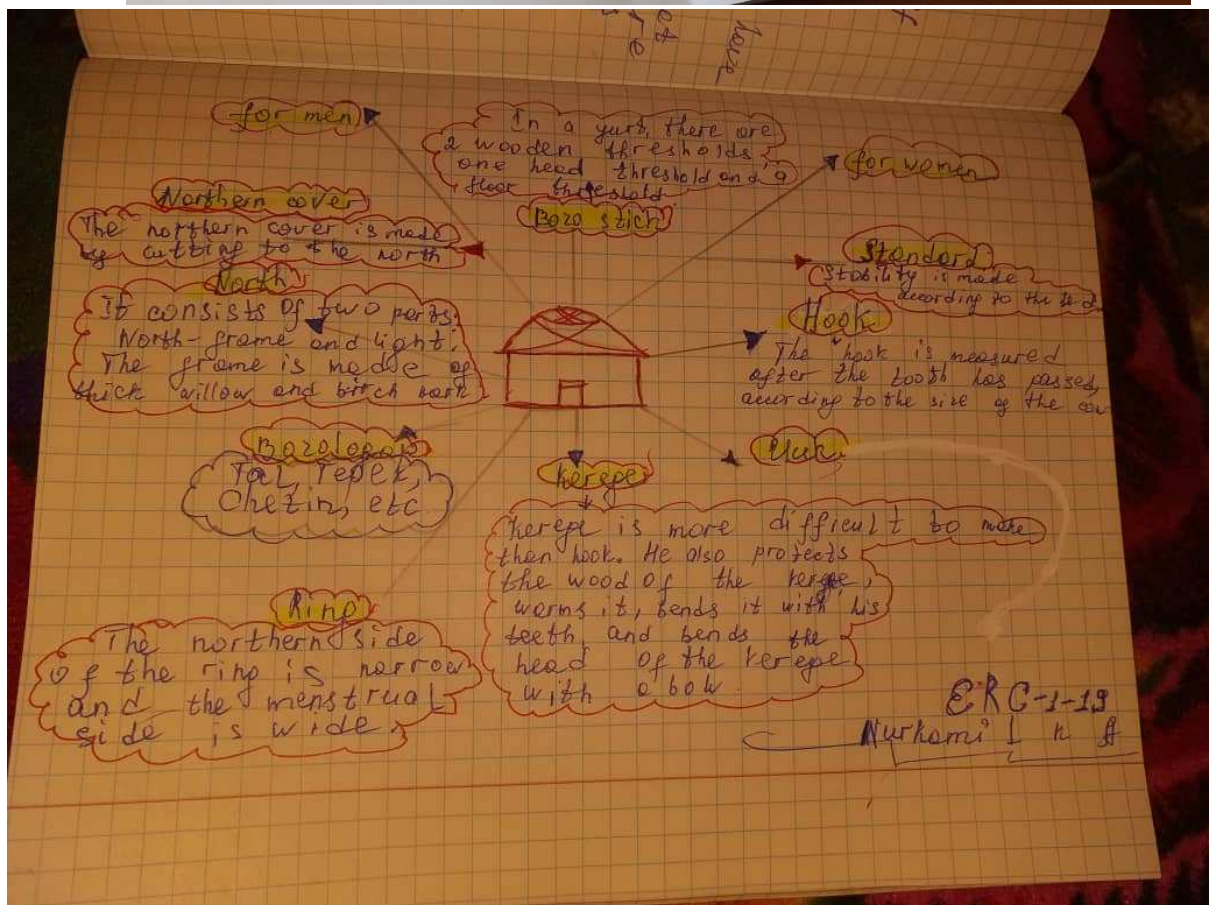
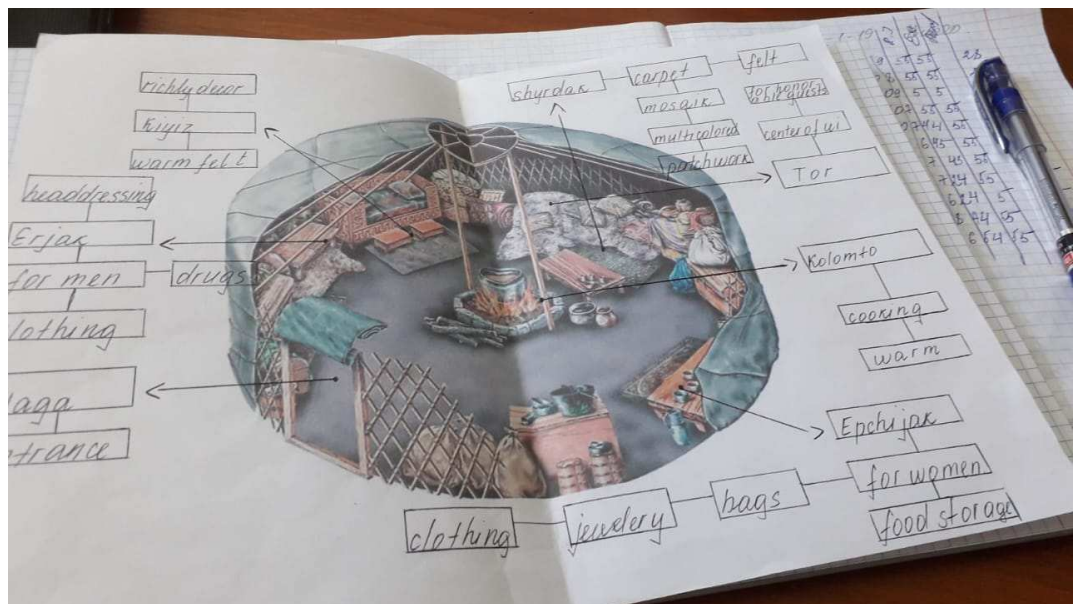

“Ой”- концептинин студенттер тарабынан түзүлгөн лексика-семантикалык-грамматикалык группасынын сөз ордосу

Студенттер тарабынан түзүлгөн концепт карталары

Reflection 14

From today's lesson we learned about concept map. Before this lesson I looked concept map, but I didn't know how to call it and how to use it. Lesson was very useful for me. In the lesson I got more information. During understanding I didn't face any difficulties. I would like to teach my future students how to do concept map. From today's lesson I learned to do concept map, and I will use it always. It was very informative lesson.

Рефлексия журналы

